

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

TIZENHARMADIK ÉVFOLYAM.

MÁSODIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1903.

TARTALOM.

Értekezések :

	Lap
Az első magyar nyelvű színi előadás a fővárosban (1784) és gróf Waltron. <i>Bayer József</i>	129
Az irodalomtörténet módszerei. (II. közl.) <i>Décsi Lajos</i>	136
Toldy Ferencz. (Befejező közl.) <i>Kunfi Zsigmond</i>	143
Dobozi M. és hitvese tört. költői feldolgozása. (Befejező közl.) <i>Dr. Viszola Gyula</i>	160
Szánoki Gergely. <i>Olasz József</i>	169
Az Ehrenfeld és Domonkos-codex forrásai. (Befejező közl.) <i>Katona Lajos</i>	188

Adattár :

Enyedi György XVI. századbeli latin költeménye. <i>Hellebrant Árpád</i>	196
Egy s.-pataki deák tréfás (verses) prédikációja. <i>Földvári László</i>	199
Tótfalusi Kis Miklós verses Ethicája. <i>Gyalui Farkas</i>	199
Kazinczy Ferencz családi levelezése. (I. közl.) <i>Dékány Kálmán</i>	201
Böngészet a pannonhalmi kéziratárból. <i>Dr. Récsy Viktor</i>	220
Bolyai Farkas töredék jegyzetei. (Befejező közlm.) <i>Koncz József</i>	228
Magyar írók levelei Egressy Gáborhoz. (Befejező közl.) <i>Esztegar László</i>	234
Wesselényi Miklós levele ifj. Wesselényi Ferenczhez. <i>Ferenczi Zoltán</i>	244
Az 1649. évi országgyűlésen Keviczky János ellen írt gönyvers. <i>Dékány Kálmán</i>	247
Javaslat gr. Széchenyi István érdemeinek törvénybe iktatása iránt. Zsoldos Ignácztól. <i>Jónás Károly</i>	248

Ismertetések. Bírálatok.

Le mouvement littéraire contemporain par Georges Pélassier 1903. stb. <i>Téri József</i>	252
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	255

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a Magyar Tud. Akadémia irodalom-
történeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartal-
maért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: Halas.

AZ ELSŐ MAGYAR NYELVŰ SZÍNI ELŐADÁS A FŐVÁROSBAN (1784) ÉS GRÓF WALTRON.

2. Az első magyar színjátszó társaság, mely 1790 október 25-én először adott életjelt magáról az »*Igazházi, egy kegyes jó anya*« előadásával, nem volt egyúttal első közvetítője a színpad deszkáiról a magyar szónak, csupán az első rendszeres társaság, mely — az 1787 évi kísérlet után — nem pusztán műkedvelésből, hanem határozott színjátszói érdekből állott össze. Sok valószínűség szól ugyanis a mellett, hogy az a műkedvelő társaság, mely a színlap adatai szerint szept. 12-én Pesten és 14-én Budán a *Mesterséges ravaszság* cz. darabot adta elő, 1787-ben játszott s így ezé a műkedvelő társaságé volna az érdem, hogy már 3 évvel az első magyar társulat megalakulása előtt mert föllépni egy magyar színdarabban, melyben nem volt szükség női közreműködőkre. De ha a Hadi és más nevezetes történetek 1791 évi (IV. k. 662. l.) adatainak akarunk hinni és föltételezzük, hogy szövegében nincs sajtóhiba, akkor a Mesterséges ravaszság előadása 1785-ben történt volna, tehát 5 évvel az első rendszeres színjáték előtt.

E kétes adatokkal szemben egy biztos adat áll rendelkezésünkre, mely szerint kétségtelenné válik, hogy az első magyar nyelvű színi előadás 1784-ben volt. — Egy 1784-ben nálunk járt utazó könyvében ezeket a sorokat olvassuk: »Am Fusse des Festungstheaters steht noch ein Comoedienhaus. Ich besuchte es, verlies es aber bald wieder, da heute ungarisches Schauspiel war.« Kertbeny hívta föl első ízben a figyelmet erre a német utazóra, Dreyssig Fr. Chr. hallei könyvkereskedőre,¹ de mint Kertbenynek egyéb adatait, úgy ezt is jogos kételkedéssel tekintetem és hitelességét, főleg az évszámot illetőleg, nem tartottam föltétlenül megbízhatónak. Ezúttal azonban kellemes csalódás ért, mert hitelességének támogatására egykorú magyar forrásra találtam és ez minden kétséget kizárólag igazolja, hogy 1784-ben Budán tényleg volt magyar nyelvű színi előadás. A pozsonyi *Magyar Hirmondó* Pestről egy levelet közöl, mely elmondja még az előadás részleteit is. »Örök ditsőségére szolgál — írja — a Budai és Pesti közönségessen játszó Német társaság igazgatóinak, Mayer János és Ditel-

¹ Ungarische Revue 1881. VII—VIII. Heft. 639. l.

mayer Teréziának, hogy ők azt, a *mit még soha a Magyarok közül tselekedni senki sem bátorkodott: véghez vitték. — Ők voltak a leg-elsők, kik a Budai Fő Játsszó helyen ezen folyó Szent-András-Havának 14-dik napján egy nevezetes Katonai szomorú játékot, Magyarúl játszani merészelték* Az előadott darab »Gr. Waltron vagy a Subordinatio« volt, de írója nem, mint a tudósító közli, Müller, hanem Möller Ferd. Henrik, magyarra fordítója pedig Kónyi János, a Siskovits-századnak »Strása Mestere«.¹

A mi magát az előadást illeti, arról (ritka szerencse!) két tudósítás is maradt ránk és azok egybevetéséből való képet alkothatunk az első magyar nyelvű előadás minéműségéről. A *Magyar Hirmondó* tudósítója bevallja az előadás gyöngé voltát, de menteséget lát a kezdet nehézségeiben és a körülményekben. »Hogy éppen tökéletes lett volna a játszás és minden fogyatkozás nélkül, mondani nem lehet. Semmiféle mesterség, semmi tudomány nem lépett soha és egyszeriben tökéletességre. S ott, hol ennyi akadályok tsupordoztak együvé, mint itten, nem kívánhatni azt. Több munka, több gyakorlás kívántatik arra. Elég az, — végzi jóakaró meglegedettséggel — hogy utat nyitottak ez által minékünk, hogy azok az akadályok, mellyek ezen közhaszonra néző igyekezetet meggátolhatnák, ekként nem állanak, s ezen mostan nyíltni kezdett virágokkal, mi is idővel azon gyümölcsöket szedhetjük, mellyekkel más nevezetes nemzetségek régtől fogva nagy gyönyörűséggel élnek.«

Az akkoriban hazánkban járt német utazó kevesebb kímélettel szól az előadásról, s ha tán a jóakaró gyanúja nem is érheti, bizonyos, hogy csak magyarul is tudótól nyerhetett fölvilágosítást s így szavaival az ügy másik felét világítja meg. A pesti tudósító előtt a magyar nyelvi momentum lehetett a fő egy oly korban, midőn II. József nyelvi rendeletei a nemzeti életet gyökereiben akarták megsemmisíteni. Ő hazafias, merész tettet lát az előadásban. A nemzeti szellem megnyilatkozása, idegen, német környezetben előtte lényegesebb a dolog művészi oldalánál. Midőn a nemzeti szellem fölbredésének egyik tényét látja e magyar nyelvű színi előadásban, eszébe se jut annak comicus oldala s egyetlen gáncsa, hogy nem vonja kétségbe az előadás tökéletlen voltát, de ezt is egészen érthetőnek tartja, midőn mi csak a kezdet kezdetén vagyunk. Majd ha mi is »régtől való nagy gyönyörűséggel« folytathatjuk a színi játékokat, mi is oda fogunk jutni, a hova a »más nevezetes nemzetségek« jutottak. E hazafiasságtól sugallt tudósítás mellett a Dreyssig-féle objectív értesítés egy kissé ridegnek fog látszani, de ép úgy hamisítatlannak mondható — más szempontokból — mint amaz. A hallei könyvkereskedő látni, tapasztalatokat gyűjteni akart a magyar fővárosban. Ha talán kísérői, magyarázói

¹ Gróf Waltron, avagy a Subordinatio. Egy szomorú Játék, öt részkebe foglaltatva. Magyarra fordította Kónyi János strása mester. Pesten Perger Ferencz betűivel. 4-r. 117 lap.

tősgyökeres magyar emberek, az ő véleménye is más lesz, de így legalább tudósításából azt fogjuk kiérezni, hogy voltak a magyar fővárosban olyanok is, kikből hiányzott a kellő érzés ahhoz, hogy egy ily merész vállalkozásnak hazafias momentumait is fölfogják és csak azt látták egy ily előadásban, a mi furcsa, a mi boszantó; »Für einen echten Ungarn — írja Dreyssig — soll dies aber eine wahrhafte Comödie sein; denn da viele der Schauspieler garnicht ungarisch sprechen können und doch ihre Rolle herbeten, so sollen sich die grössten Missverständnisse daraus ergeben, welche die Zuschauer im traurigsten Trauerspiel lachen machen« . . .

E tudósításból az tűnik ki, hogy több ily magyar előadás lehetett, s *nem bizonyos*, hogy Dreyssig épen a Waltron-féle előadás elől hátrált meg, bár végre is ez sem lehetetlen. Az ő tudósítása általános jellegű, informatiókan alapuló s mint másodrendű bizonyíték értékes, de megegyezik lényegében a Magyar Hírmondó pesti levelezőjével s így nem minden alap nélkül állíthatjuk, hogy ez első kísérlet nem úgy ütött ki, mint hazafias szempontból kívánatos lett volna. A főszereplők német színészek lehettek és tán a megdicséért Mayer igazgató adhatta gróf Waltront, Dietelmayer Terézia pedig Waltron nejét.

Mennyi része volt Gyarmathynak és ifj. Rádaynak ezen előadások szervezésében s vajjon mennyiben volt ép e tökéletlen előadások hatása befolyással tán arra, hogy egy műkedvelő magyar társaság szerveztessék, vagy tán épen ezen 1784-ik évi előadások voltak első szárnypróbálgatásai a magyar műkedvelőknek, egykorú színlapok híjában, ezt ma már nehéz volna eldönteni! Csupán az tény, hogy Ráday tényleg akart 1784-ben magyar színjátszó társaságot szervezni. Ide utal legalább Kazinczy Ferencz 1790 nov. 2-áról Arankához intézett levelének azon helye, melyben a »garabontzaskodó lelkű« Harsányiról szólván, megjegyzi: »ő miatta szakadt félbe az ifjú B. Ráday által *ez előtt 6 esztendővel* öszvegyűjtött Magyar Játszók Társasága is.« Bacsányinak Jankovich Miklóshoz írott egyik újabbkori leveléből (1837 szept. 18.) megtudjuk, hogy ő tevékeny részt vett a Ráday által öszzetoborzott »Magyar játszók társaságá«-ban s Voltaire Mahometjét előadatta a »kis játékszínben, az ottani magyar publikumnak nem kevés öröme.«²

Volt-e szerepe a Magyar játszók társaságának Waltron előadásában, nem tudjuk. Nem lehetetlen, mert abban csak egy női szerep fordult elő és ennek előadója Dietelmayer Terézia lehetett. Az se lehetetlen, hogy ez a Waltron-előadás a német színészek kedveskedése volt, kik nem egy ízben akarták ilyen módon a közönség fogyatékos pártoló kedvét fölvilanyozni, és az 1784-iki bérlő már tényleg 1785-ben Schikaneder Emanuelnek ad helyet. Az bizo-

¹ Kazinczy F. levelezései. Budapest, 1891. II. k. 120 és 563. 1.

² V. ö. Bacsányi János. Irtta Szinnyi Ferencz. Különlenyomat. Budapest 1898. 6—7. lap.

nyos, hogy a magyar társaság 1785 után fölbomlott. Hogyan, mikép? Tán csakugyan a »garabontzás lelkű« Bacsányi miatt, vagy más egyéb okokból is, ezt aligha foghatjuk ma már tisztába hozni.

Adatainkból két dolog azonban kétségtelen:

1. hogy az első magyar nyelvű színi előadás Budán, 1784 október 14-én, a hajóhid melletti ideiglenes színházban volt;

2. hogy az első magyar színdarab címe: *Waltron* vagy a Subordináció.

A Minna von Barnhelm főmotívumai alapján hatalmas fejlődésnek induló német katonai drámáknak (a magyar színpadokon »Tábori nagy katonai játékok«) egyik legnépszerűbb darabja volt *Waltron*, mely tekintve azt, hogy először Prágában 1776 január 25-én került színre, Kónyi Jánosnak 1782-ben készült fordítása után aránylag rövid idő múlva lett a magyar közönség előtt is a színpadról ismeretessé. Népszerűsége se odakint, se nálunk nem csökkent. Birch-Pfeifer Sarolta új átdolgozásra is érdemesnek tartotta, nálunk pedig vidéki színigazgatók a darabban kínálkozó spektákulumok segítségével igyekeztek a nyári közönség lankadó kedvét fokozni.

Waltron meséje drámáilag teljesen értéktelen. Érdeket a pathetikus főhős mellett csak a látványosság kölcsönöz neki. Maga *Waltron* színpadiasan jól festő eszményképe a katonának, mint a ki az ellenséggel szemben oroszlán, a szolgálatban Argus s a társaságban érzelmes férfit.¹ A drámai indítékot a darabban az alkotja, hogy gr. *Waltron*, *Hembrock* nővérenek kezét nyeri el, osztálytársát és egyúttal generálisát, *Hochenthal* pedig kikoszarazzák. Ez a körülmény magyarázza egyedül *Hochenthal* túlságos szigorát *Waltron* irányában. Ugyanis W. századától az elmúlt éjjel két katona szökött meg. Obestere magához rendeli W.-t s túlságos szigorral megleczkézteti e mulasztásáért. W. okul a tisztársak dobzódásait hozza föl. Szó szót ér s midőn W. elég oktalan, hogy kardot rántson fölfebbvalója ellen, az elveszi tőle fegyverét s az őrségre kísérteti. Cselekmény tulajdonképen csak ebben az első felvonásban van, a mi ezután következik a többi háromban, az az érzelmesnek és a színpadilag katonásnak szívet facsaró és szemet ingerlő közönséges csinálmánya.

W.-ra csak halál várhat, mert az alárendeltség oly föltűnő megsértése a legszigorúbb büntetést hívja ki békés időben is, háborús időben meg éppen a legrövidebb elbánást követeli meg. W.-nak katonai érdemei kiválóak. Csak nemrég történt, hogy bravuros közbelépésével az ifju herceget mentette ki az ellenség körmei közül. A mérleg serpenyőiben tehát egy még meg nem kapott jutalom s egy még meg nem kapott halálbüntetés himbálódznak.

¹ V. ö. Das deutsche Soldatenstück des XVIII-ten Jahrhunderts seit Lessings *Minna v. Barnhelm* von Karl Hugo von Hockmayer. Weimar 1898. főleg 29 és köv. 1.

A második felvonás az elkövetett bűnnel nincs kapcsolatban, mert W. felesége azért látogat el a táborba, hogy férjét bravuros tettéért keblére ölelhesse. Itt értesül férje bűnéről. Elrohan, hogy fölkeresse. A harmadik felvonás kimondja W. fölött a halálos ítéletet. A feleség ismét elrohan, hogy kegyelmet eszközöljön ki a férje számára. Szerencsére W.-nak egy más jóakarója is van a hadtestnél: gr. Kronenberg hadnagy, ki főlebbvalójának egy elnéző bánásaért (I. felv. VI—VII. jel.) határtalan tisztelője. Ez lóra kap, hogy az ifju herczeg szívét lágyítsa meg. Az utolsó felvonásban már minden előkészület megtörtént a fejbölvéshez. A feleség is visszajött az elutasító válaszszal. Vége tehát mindennek. Még csak néhány percz van hátra. Ekkor egyszerre a főbelövetésre kirendelt katonák tagadják meg az engedelmességet. Nem akarják szeretett parancsnokuk életét kioltani, mire W. maga veszi át a kommandót — midőn az utolsó perczben megérkezik a hálás ifju herczeg, hogy életét mentse meg az ő élete megmentőjének. Még csak egy van hátra: kegyelmet kérni a renitens katonák számára, W. ezt magára vállalja s a sok-sok izgalom után a közönség nyugodtan távozhatik, mert ezeknek is megkegyelmez az ifju herczeg.

Ha drámaírónk oly módon szövi be Hochenthal alakját a meséjébe, hogy ő sértett hiúságból nyiltan erőltetné a törvény szigorát a katonai érdemekben gazdag Waltronnal szemben, ezzel drámaibbá tette volna cselekményét. E nélkül alig több a »Dienstreglement« egyik fejezetének színpadiasan hamis magyarázatánál, édeskés és siralmas helyzetek föltalálásánál, ellágyulásra és hetvenkedésre, hőskérkedésre és kicsinyeskedésre egyforma hajlammal bíró katonákkal. Ha az emberi érzés diadalt ülné egy embertelen törvény gyilkos betűjén; ha erkölcsi tanulságképen azt lehetne levonni, hogy az e fajtájú törvény gyakran a legérdemesebbet sújtja s a büntetésre igazán (tán nem betűszerűleg) méltót pedig futni hagyja s ez okból annak megváltoztatása emberbaráti kötelesség, úgy Waltron bizonyára nem külső, hanem drámai helyzetei révén vált volna a kor egyik hatásos darabjává — nem a színpadiason díszített tábori kép, hanem az ennek keretén belül lefolyó drámai cselekmény ragadta volna el hallgatóit.

Kónyi János fordítása, mindamellott hogy nem mondható irodalmi nagyobb érdemű munkának, mégis javára vált a magyar színpad műsorának s így kortörténeti jelentőségét nem lehet kicsinyelni. Mindjárt megjelenése évében a Magyar Hírmondó¹ meglehetősen terjedelmes bírálatot közölt róla s ezzel is azt igazolja, hogy abban a korban kiváló figyelemreméltó munkának tekintették. »Kónyi Strása-Mester úrnak fordításai és maga dolgozott magyar munkái — írja az idézett újság — már több esztendőktől fogva esméretesek a Magyar közönségnél. Az mostan elő-jelentett szomorú

¹ 1782. év 264—6. lap.

Mese-játék, Német nyelvén, mellyen is eredeti szerint írva vagyok, sok ízben, sok helyeken játszatott s mindenek előtt kedvet talált. Nem szükség tehát egyebet felőle mondanom, hanem, hogy megnevezett Strása-Mester Uramnak ezen fordítása szintén olyan jó és közönségesen érthető Magyarsággal vagyok készítve, mint előbbi írásai.« Áttér aztán egy pár helytelen kifejezésének bírálására, melyekre nézve óhajtaná, »hogy a Fordítók mindenkor elméjekben tartanának.« Miután rámutat egy pár magyartalan kifejezésére, érdekes megjegyzést tesz az idegen szók használatának káros voltáról is. »Más óhajtasomat, — írja — hogy idegen szókat, a melyeket a magyarnak nehéz kimondani, ha szinte köz-beszédben élnek is vélek, írásbann távoztatni, *s a mit lehet tulajdon Magyar szókkal magyarázni igyekezzünk. Máskülönből óhatatlan lésszen nyelvünknek másokkal való elegyedése és végső romlása.* Ez előttem lévő fordításbann ugyan sok Német szók vagynak, melyeket Magyarul is ki lehetett volna tenni.« De midőn mindezeket elmondja, záradékul bírálatát mégis dicsérettel végzi. Ezt a záradékot is közöljük már annak támogatására is, hogy bírálónk mondatszerkezetének magyarosságát se vehette volna Kónyi mintaképül. »Ezen két dolgot nem olly véggel hoztam-elő, mintha Kónyi Uram ditséretes munkáját gyalázni akarnám, (melly is távol légyen tőlem!), hanem leg-inkább azért, hogy azokra nézve magamat mentegetném, a midőn azokat követném, némellyek előtt szokatlan dolgot láttatom tselekedni« . . .

Waltron több mint egy fél századon át ott volt a magyar színészet műsorán. Midőn 1799 október 5-én Debreczenben előadták, a színlap így hirdette mint »Egy itten még egészen újj (!) és mindenütt nagy meg-elégedéssel fogadtatott Vitézi Játékot.« Három nap mulva, (a mi egyike volt a legszokatlanabb eseteknek) újra színre került s a színlap ezt a körülményt így igazolta: »Ezen Vitézi Játék, mely már egyszer Erdemes Nézőinknek megalégedését megnyerte, *mai napon sokaknak kívánságára* másodszer Játsoztatik.«¹ A kolozsvári előadások színlapjai közül csak kettőt ismerünk (1804 április 19-éről az egyiket, 1809 április 26-áról a másikat), de miután az elsón nincs jelezve, hogy először adják, elhihető, hogy Kolozsvárott is már a XVIII-ik század végén adták.² A maros-vásárhelyi előadás jelentőségét (1806 junius 28-án) az »Abonnement Suspendu« jelzi.³

A magyarországi Waltron-előadások közül mindenesetre az a legérdekesebb, melyet a »Tek. Fejér Vármegyei Nemesség gyá-

¹ Főbb szereplői voltak a Herczeg: Ernyi; gr. Bemrock: Kontz; gró Waltron: Kotsi; gr. Waltronné: Kotsiné; Vinter kapitány: Sáska; gr. Kronenburg: Láng.

² Waltront mind a két ízben Kotsi adja; W.-nét Lángné (1804) és Simon Borbála (1806); B. Helsingert mind a két ízben Jantsó; gr. Bemrockot pedig Sáska János.

³ A főbb szerepekben mint Kolozsvárt 1806-ban.

molítása alatt lévő derék Magyar Társaság« rendezett 1819 augusztus 15-én »a Mohai Savanyú viz mellett levő térségen, szabad ég alatt.«

A Magyar Kurirnak és a Hazai és Külföldi Tudósításoknak egymással szószerint megegyező tudósításai szerint »minden készülék a rendtartás végett megtétettek: az előadás pedig pontosan, jól és olly pompásan ment véghez, hogy a Katonaság részt vevő Kompaniája, hat tellyes-lövéseket tenne, *az ágyúk pedig hatvan lövéseket (!)* és végre a vár megvétele s annak elézése a legszebb tűzijátékkal vetekednék. (!!!) A jó igyekezetet a szomszéd Nemes-ségnek számos megjelenése tisztelte meg s a Katona Fő Tiszteknek különös helybenhagyása, úgy az egész Publicumnak tellyes meglelézése.«¹

Gróf Waltron tehát nemcsak azért válik jelentőssé, mert az első magyar nyelven előadott színdarab volt a magyar fővárosban 1784-ben, hanem azért is, mert az első magyar színdarab, melyet szabad ég alatt, realistikus hűséggel, igazi ágyúdörgés és puskaropogás közt játszottak el a magyar színészek. A sorkatonaság szereplése a színdarabban érdekes világot vet, a katonai és polgári osztály közt akkor fönnállott szíves viszonyra. Jellemző ellentétül hozhatjuk föl, hogy midőn nem egészen két évtized múlva (1834) a budai Várszínházban megtartott »Muzsikai Akadémia« alkalmával a katonai zenekarnak is szerepelni kellett volna, ezt a katonai hatóság csak úgy engedélyezte, hogy a zenekar — a leeresztett függöny mögött játszóék! . . .

Hogy minő körülmények közt ment végbe az előttünk ismert legutolsó Waltron-előadás a kolozsvári első Arenában, 1840 szeptember 20-án, erre nézve olvasóinkat Déryné naplójára utasítjuk, hol egész körülményességgel van elmondva az egész készülék és annak furcsa vége.²

BAYER JÓZSEF.

¹ M. K. 1819. II. 128. 1. — H. és K. T. 1819. II. 14. sz. 105. lap. Hogy ez egyebütt se volt máskép, bizonyítja az 1787-ik évi bécsi Waltron-előadásnak színlapja, mely következő látnivalók reményével kecsgettette előre is a közönséget. 1. Wird vor Anfang des Stückes durch das ganze Lager Reveille geschlagen. Die Offiziere kommen zum frühstück. 2. Die Gräfinn von Waltron, die in einem wirklichen Postzug ihren Gemahl zu überraschen kommt. 3. Das Standrecht. 4. Rückt das Exekutionscommando zu Pferd aus und formirt den Kreiss. 5. Leutnant Kronenberg, der zu Pferd den Pardon bringt. 6. In Begleitung einiger Kavaleristen der Prinz in vollen Carriere in Augenblick, da Waltron Sterben soll, zu Rettung herzu-eilend. Und dann der anrückende feind, das Bataillon Quarré-Feuer, das Granadenwerfen der Grenadirs, das Kanoniren inzwischen, erregen gewiss die grösste Täuschung und rühren mit Macht an das Herz jedes empfindsamen zuschauers.« (Közölve Emanuel Sczikkaneder. Von dr. Egon von Komorzynski. Berlin, 1901. 15—16. lap.)

² Déryné Naplója III-ik kötet X-ik fejezet 427 és köv. 1.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET MÓDSZEREI.

— Bevezetés az irodalomtörténetbe. —

Második közlemény.

4. §. Platon.

A görögöknél az első bölcselek, miként fentebb is említettük, a költők soraiból keráltak ki. Költő volt a nagy görög philosophus *Platon*¹ (427—347) is. Költő volt, nem azért, mert költeményeket írt, sőt állítólag egy tetralogiával egy drámai pályázaton is részt akart venni,² hanem költő a szó valódi értelmében: egész gondolkodásának ideális iránya s műveinek költői szépségei miatt. Bölcselete az eszmevilágról, a személyi léttel bíró eszméről, magasztos felfogása a világ keletkezéséről, Demiurgosról, az égi sphaerákról, a világlelekről s a halhatatlan emberi lélekről úgy hatnak ránk,

¹ Platon műveinek nevezetesebb teljes kiadásai: *Bekker Immanuel-től*: *Platonis opera* 11 tom. Berolini 1816—7. (új kiad. London, 1826); *Baier-Orelli-Winkelmann-tól*: Zürich 1842 (2 part.); *Hirschig-Schneider-Hunzikertől*: Paris (Firmin-Didot) 1846—1873. (3 kötet, a harmadik index. Görög-latin szöveg.) *Stallbaum-tól*: Gotha-Erfurt 1846—1860; (vol. 1—10. 1—³); *Schanz-tól*: Lipsce (Tauchnitz) 1875 s köv. (még befejezetlen). — Fordítások németre: *Schleiermacher-től*: *Platon's Werke* I. II. III. 1. Berlin 1804—28. (több kiad.); *Müller Jeromostól*, Steinhart becses bevezetéseivel: Lipsce 1850—66. (8 kötet). Francia ford.: *Cousin Viktortól*: *Oeuvres de P.* tom. 1—13. Paris 1826—56; angol Jord.: *Jowett B.-től*: *The dialogues of P.* 1—5. vol. 3. ed. Oxford 1892. Teljes magyar Platon-fordításunk máig sincs. Legtöbbet *Hunfalvy Pál* fordított s adott ki ily cím alatt: Platon munkái. 1. kötet. Pest. 1854. Ez a fordítás ma már elavúlt. (Tartalma: Euthyphron. Sokr. védelme. Kriton. Phaidon. Alkibiades. Lakhés. Protagoras. Menon. Gorgias.) Ezeken kívül le van fordítva Ion *Székács Józseftől* (1846), Theaitetos *Simon J. S.-től* (1890), Sokrates védelme és Critonja *Télfy Jánostól* (1858. 4. kiad. 1887). Isk. használatra ugyanaz és Euthyphron *Boros G.-től* (1886). Gorgias, Philebos *Péterfy Jenőtől* (1893), Euthyphron, Sokr. véd., Kriton, Phaidon *Gyomlay Gyulától* (1893), ugyanezek *Simon J. S.-től* (1899), Gorgias *Brassai Sámuel-től* (1894)l *Csaplár* fordítását (1845) nem kaphattuk meg; Petrik Bibl. nem ismeri. Szemelvények *Alexander-Péterfy-Gyomlai-tól* (2. kiad. 1898). stb. A Platon-irodalomból felemlítjük: *Ruge*: *Die Platonische Aesthetik.* Halle 1832. *Grote*: *Platon and the others companions of Sokrates.* 3 vol. London 1865; *Fouillée*: *La philosophie de Platon.* 2 vol. Paris, 1869. (2. éd. 1888.) *Bénard*: *Platon, sa philosophie.* Paris 1892. *Horn*: *Platonstudien.* Wien, 1893. *Finsler*: *Platon und die Aristotelische Poetik.* Leipzig 1900. Részletes bibl. Ueberweg-Heinze I.³ 159 kk.

² *Diogenes Laërt.* III. 5, *Zeller*: *Die Philos. d. Griechen.* II.³ 343 l. *Petz*: *A görög trag.* I. 252—3, 345. V. ö. *Gomperz*: *Griech. Denker.* II. 206 l.

mint a költői képzelet legfenségesebb alkotásai. (Dicsőítette-e költő nagyobb érzéssel, sőt elragadtatással a szerelmet, mint Platon a »Lakomá«-ban és »Phaidros«-ban? Szólott-e valaha költő nagyobb tisztelettel az istenekről s rajzolt-e fenségesebb képet mindenható-ságukról mint ő ama keresetlen, egyszerű, de épen egyszerűsége miatt megragadó és nemes leírásban, midőn azt mondja róluk, hogy a barlangok mély üregeiben, a magas égben, a világ végén, az alvilág fenekén vagy még borzalmasabb helyeken is egyformán rátalálnának az emberre?¹ Van-e hívebb és költői szempontból is szebb hasonlat, mint a melyet »Állam«-ában találunk az emberiség szellemi állapotának rajzában? Az emberek e szerint a foglyokhoz hasonlóak, kik földalatti sötét üregekben élnek s az árnyat összetévesztik a valósággal, szemük fél a világosságtól s csak lassanként és fokozatosan szoktathatók hozzá, hogy a napvilágra kijövéen, a tárgyak képeit meg tudják különböztetni.

Műveinek még szerkezete is költői: bölceleti drámák, melyekben megvan az expositio, bonyodalom és kifejlés, mindeniknek megvan a maga hőse, kinek jelleme, érzelme, egyénisége beszédeiből erősebben domborodik ki, mint sok úgynevezett drámában. Talán ez lebegett az Aristoteles lelki szemei előtt is, midőn a »sokratesi beszélgetéseket« a költői művek közé sorozta! Platon valóban költő volt, gazdag költői képzelettel megáldva, mely a rideg speculatiók kopár vidékéről minduntalan átszökik a költészet örökzöld régióiba. Természetes, hogy az ilyen elme szívesen foglalkozik irodalmi kérdésekkel s nem csuda, ha Platon egész értekezést szentelt a költészet lényegének fejtegetésére. Azonkívül egész kötetre való lenne, ha egybeszednők műveiből azon helyeket, melyekben az irodalommal, irodalmi kérdésekkel foglalkozik. Az irodalmi aesthetika megalapítójának is voltaképen őt kellene tekintenünk, habár tanítványától, Aristotelestől maradt is ránk az első ilyen mű: olyan behatóan s olyan részletesen foglalkozott irodalmi aesthetikai kérdésekkel. Mi csak irodalombírálati elveit akarjuk vázlatosan ismertetni.)

Ez a tárgya ifjúkori művének,² az *Ion* című dialogusnak is.³ Nevét ephesosi Ion rhapsodostól, a párbeszéd egyik főhősétől vette, a másik szóvivő benne Sokrates, a kivel ketten azt vitatják meg, hogy a költők tolmácsait, a rhapsodosokat mi képesíti arra, hogy a költői mű hű előadói és magyarázói legyenek. Fentebb

¹ Törvények 10. könyv. 905A.

² E dialogusnak Platontól származását sokan kétségbe vonták. Ujabbán több tekintélyes philologus nyilatkozott a hitelesség mellett. L. *Christ*: Griech. Litteraturgesch.³ 435 l.

³ Platonis dialogus *ION*. Proleg. vindicavit et expl. Gr. G. *Nitzsch*. Lipsiae 1822. (Bevezetése miatt becses.) Platons *Ion*. Griech. u. Deutsch. Leipzig (Engelmann) 1850. *Scherff*: Platon's *Ion*. Inhalt u. Tendenz des Dialoges. 1862. (Felső-lövői ág. gymn. ért.) Magyaroztatát l. *Schleiermacher*, *Müller*, *Jowett* Platon-fordításaiban, *Ruge*, *Grote* id. műveiben. Magyar ford. (*Székács*tól) a Kisfaludy-Társ. Évl. Régi foly. VI. köt. Pest. 1846. 88—113 l. jelent meg.

említettük, hogy az irodalmi kritika megalakulására a rhapsodosok versenye is kedvező hatással volt, mivel ők a költők műveinek magyarázásával is foglalkoztak. Valamikor általánosan tisztelt és becsült volt a rhapsodosok rendje. Midőn Homeros eposai még nem voltak írásba foglalva, mindenki úgy tekintett rájuk, mint a költői szellem örökbecsű alkotásainak egyedüli bizományosaira. Platon idejében ez már nem volt egészen így. Homeros művei írásba voltak foglalva s olyanok is akadtak, kik tudományosan foglalkoztak a költői művek magyarázásával.¹ Az irodalommal foglalkozók és általában a műveltek figyelme ettől kezdve mindinkább ezek felé fordult s a rhapsodosok tekintélye hanyatlóban volt; még csak az alsóbb néposztály bámulta élénk taglejtésekkel kísért előadásukat, vagy legfeljebb egy-egy rhapsodos-verseny keltett általánosabb érdeklődést. Platon, a ki csak oly embereket becsült, kik »magok fejével« gondolkodtak, szintén megvetette ez üres fejű embereket, a kik a költők műveit előadják a nélkül, hogy maguknak kellő fogalmuk lenne a költészet lényegéről, Ion című dialógusában pedig nevetségessé is teszi őket.

Ion rhapsodos diadalittasan jelenik meg a dialogus színterén: épen Epidaurusból jó, a hol az Asklepios tiszteletére rendezett rhapsodos-versenyen a díjak legjavát ő nyerte meg. Diadala büszkeséggel tölti el, azt képzeli, hogy a rhapsodos fensőbb lény, a ki mindenre képes, akár jó hadvezér is lehetne, ha polgártársai irigysége nem akadályozná. Ellenfele Sokrates, fokról-fokra haladva bizonyítja be önhiúsága alaptalan voltát. Legelőször beismerteti vele, hogy nem minden költő magyarázásához ért. Nem tudja magyarázni Hesiodost és Arkhilokhost, hanem csak Homeroszt, azután azt is megmutatja, hogy ennek sem érti minden helyét, mint önmagáról hiszi; itt is vannak sok oly részletek, melyek értéséhez szaktudás kívánatik s végül még azt is elismerteti vele, hogy ő mint valamennyi rhapsodos csupán közvetítő a költő és a közönség között; alsóbb rendű, mint a költő, a ki viszont a Musák eszköze.

Érdekes, hogy Platon a költészetet nem tartja egyenrangúnak a bölcsellett, vagy (a mi nála egy fogalom) a tudománytal is így a költőt sem a philosophussal. Ma Dantét, Shakespearet, vagy Goethét eszméik általános érdeke s azon végtelen erkölcsi szolgálat miatt, melyet az emberiségnek tesznek, habozás nélkül a legnagyobb bölcselő mellé, vagy fölibe helyezzük. Platon erre nem volt képes. Ez különben szorosan következik eszmetanából s fölfogásából a lélek hármasságáról és etikájából. Csak az eszmék bírnak szerinte valódi létet s ezek között a legfőbb a jó eszméje; ennek utánzata a tünemények lét és nem lét között ingadozó világa. Azt tudásunkkal, ezt érzéseinkkel foghatjuk föl. A költészet és művészet is utánzás (μίμησης): az utánzat utánzata s így sokkal alsóbb rendű, miként a vele foglalkozó is messze mögötte marad az eszméket tudásával megismerő philosophusnak.

¹ V. ö. 21. l. Metrodoros stb.

E gondolatot találjuk »Ion«-ban is. A költemény nem tudomány, hanem a Musa ihlete által jó létre. A költők önkivületi állapotban, mint a bachansnők, szent örülettől megszállva készítik műveiket; magok bevallják, hogy a Musák kertjéből és ligeteiből, mézzel folyó forrásokból dallal megrakódva, mint méhek mézzel, térnek vissza hozzánk. Könnyü, szárnyas és szent lény a költő, míg eszméletének és eszének birtokában van, nem tud költeni. És minden költő csak azt énekli, a mire a Musa ösztönzi: ez dithyrambokat, a másik dicsőítő énekeket, az tánczdalokat, ez hősi énekeket, amaz jambusokat,¹ a többire pedig mindenik alkalmatlan. Sem ő, sem a jós nem a magáét mondja, isten szől belőlök hozzánk. A legnagyobb bizonyíték erre nézve a khalkidai Tynnikhos, a ki soha egy verset sem írt, a mit valaki említésre is érdemesnek tartott volna, csak egy paiant, melyet mindenki énekel, talán a legszebbet minden ének között, tisztán, mint maga mondja, »a Musák találmányát«. Az isten épen azért választá a legszebb ének költésére a legsilányabb költőt, hogy ezzel is mutassa, hogy a költemény nem embertől ered, hanem az istenektől és isteni s a költők csak az istenek tolmácsai. Sajnos, nem maradt ránk Tynnikhos költeménye, hogy ennek alapján fogalmunk lehetne róla, milyen költeményt tart Platon legszebbnek.

Ha a költő csak eszköz az istenek kezében, nem különben az a költemény előadója. a »tolmácsok tolmácsa«, a rhapsodos is. Ő meg a költő ihleti s midőn a költeményeket előadja, átszellemül s együtt sír Andromakhéval, Hekubával és Priamosszal: lelke ezek körébe költözik át Ithakába vagy Trójába. A Musa és a költő, a költő és rhapsodos viszonyát egy szép hasonlat világítja meg. A mágnes nem csak magához vonja a vasgyűrűket, hanem erejével úgy áthatja, hogy azok ismét mást vonzanak, de egytől ered erő. A Musa isteni ereje hasonló a mágnes titokzatos erejéhez: az először a költőre száll át, a lánczor első szemére, ez ihleti a rhapsodost, a ki középuitt áll a hallgatók és a költő között. A költők közül egyik egy, másik más Musától függ, így a rhapsodosok egyike Orpheustól, másik Musaiostól, sokan Homerostól. A rhapsodos, miként a költő, magától tehetetlen, ha a titokzatos erő nem ihleti s csak azt tolmácsolhatja helyesen, a mire az képesíti; ha magára hagyatva, olyan helyek előadásába vagy magyarázásába fog, a mire ihlete nincs, gyámoltalansága rögtön kiderül s megesik vele az a szégyen, hogy azokat egy kocsis, orvos, vagy halász vagy egy jós, mint szakértő, helyesebben adná elő, vagy jobban meg tudná magyarázni.

Ez az Ion eszmemenete. Kiemelkedő mozzanat benne a költő isteni rendeltetésének eszméje. Ő csak az istenek eszköze, mint a

¹ Az ily nevű versfaj értendő. Platon elfeledte, hogy előbb jöttek létre a művészetek és költeményfajok s mint a keletkezésüket megmagyarázni akaró mythosok és mondák.

héber próféták a Jahve akaratának tolmácsai,¹ mint szent »vates«, »kiben erő van és isten lakik« s a ki a megszállás, az ihlet pillanatában hirdeti a világnak az isten örök érvényű mondásait. Megjegyezzük, hogy Platon mindezt nem képies értelemben mondja, mint ma tesszük, ha ihletről beszélünk, hanem szó szerint veszi, a minthogy az bölcsészeti rendszerével is szorosan összefügg. Nagy idők, a társadalmi forrongás, átalakulás ideje ma is ihlet olyan költőket, mint Tynnichos, kik szent hevületükben azt a hűrt ütik meg, mely milliók szívében visszhangra talál; a Marseillaise és Rákóczi-nóta eredetét csak így magyarázhatjuk meg: de azért távolról sem gondolunk arra, hogy a költőt a Musa vagy a kor eszméinek puszta eszközévé süllyesszük. Korunk a »poëta non fit, sed nascitur« vagy a tehetség elvét vallja, de a tanulmányt ahhoz, hogy valaki nagy költő lehessen, nélkülözhetetlennek tartja. Shakespeare, Goethe, Arany példája eléggé bizonyítja ezt: mindnyájan beható tanulmányozás után alkották örökbecsű műveiket. Sőt Platont saját (Sokrates szájába adott) szavaival meg lehetne czáfolni, mert Homerosból vett idézetei a költő sokoldalú ismereteire s a tanulmánnyal csaknem egyenlő értékű élénk megfigyeléseire vallanak.

E hely különben az irodalomtörténeti módszer szempontjából is figyelemre méltó. Platon ez idézetekhez, melyek kocsiversenyre, orvoslásra, halászatra, jóslásra vonatkoznak, azt a megjegyzést fűzi, hogy ezeket jobban érti és jobban is magyarázhatná a kocsis, orvos, halász és jós, mint a rhapsodos, mert az ilyen költeményrészletek méltatásához szakismeret (τέχνη) kívántatik. Bár ebből vont következtetései tévesek, de mégis nevezetes ez észrevétele, mint annak bizonyossága, hogy a költői művek már szerinte is vizsgálhatók oly szempontból, hogy az életből vett képei, leírásai, mennyire felelnek meg a valóságnak. A későbbi kor költőit és költő-tolmácsait e megjegyzés is tanulmányozásra buzdíthatta volna.

A költőnél kisebb jelentőségű a rhapsodos, a ki már csak a költő közvetítése útján nyer ihletet, távolabb áll az erő forrásától, mely a közvetítés által veszít hatásából. A rhapsodosok öröke idővel a színészekre és kritikusra szállott s csírájában már itt megtaláljuk azt a törekvést, mely a kritikust és színészt egyénisége elnyomásával a költő puszta eszközévé süllyeszti s Hugo Viktorral azt tartja, hogy a genie olyan, mint a hegyóriás: tetszik vagy nem tetszik, bámulni kell, nem pedig bírálni.² Platon és hívei feledik, hogy a költői művek megértéséhez és magyarázatához nem elég a fogékonyság. A költő ihlete, lelkesedése ma is átragad a rhapsodosok szellemi örököseire, de e mellett hosszas tanulmány képesíti őket arra, hogy a költő szavait teljesen átérezzék és híven előadják.

¹ Az egyházi atyák Platon e helyét fel is használták az inspiratio elméletének bizonyítására.

² Shakespeare-ről írt tanulmányában.

Platon nem volt a költők barátja. Ez már az »Ion«-ból is kitetszik. Még ridegebben bánt el velük »*Allam*« című dialogusában.¹ Eszmeelméletét itt még szigorúbb következetességgel alkalmazza s következetessége megfosztja a méltányosság érzésétől. A bölcsélet története számtalan ilyen tévedést mutat föl, melyet a rendszer kedvéért követtek el.

Platon ideális állama (Kallipolis) az igazságra van alapítva. Az államot szerinte kényszerűség hozta létre.² Az emberek a megélhetés könnyebbitése végett korán társaságba állottak s társaságukat államnak nevezték. Az állam bővülése, lakosainak szaporodása azután a munkafelosztást nélkülözhetetlenné tette. A lassanként meggazdagodott polgárság nemcsak élni, hanem élvezni is akart, így jöttek létre olyan munkanemek, melyekre nem volna okvetetlenül szükség. Ilyen munkát végeznek pl. a vadászok és utánzó művészek; az alak, szín- és zene művészei, a költők és ezek segítő-társai; a rhapsodosok, színészek és mások, egészen a női pipereczikkek készítőjéig. Mivel pedig az emberek különböző hajlamokkal és képességekkel születnek, az államfelügyelőknek feladatuk arra vigyázni, hogy az embereket már gyermekkoruktól fogva abban neveljék és oktassák, a mire tehetségüknél fogva legalkalmasabbaknak látszanak. A nevelés lehet testi és szellemi; ez utóbbihoz tartozik a beszéd vagy szóbeli oktatás, mely ismét kétféle, a szerint a mint való, vagy költött dolog a tárgya.³ A szellemi nevelés megelőzi a testit, mert ide tartoznak azok a mesék, melyekkel az anyák és dajkák a kicsiny gyermekeket mulattatják. A fogékony gyermeki lélek első benyomásai később is megmaradnak, azért vigyázni kell, hogy ne legyen semmi olyan ezen mesékben, a mi ellenkezik azzal, a mit felnőtt korukban hinniök kell. És itt teszi Platon azon fontos kijelentést, melylyel egész iskolát alapított, hogy t. i. az irodalmi műveket mindenekelőtt erkölcsi szempontból kell vizsgálni, s mindazt törölni kell belőle, a mi azzal ellenkezik. Ez az irodalmi censura első proklamálása.⁴

¹ Az »Állam« (Πολιτεία) legújabb nevezetes kiadása: Republic, Greek Text, with notes by Prof. *Jowett & Lewis Campbell*. 3 vols. Oxford 1894 (vol. 1. Text. vol. 2. Essays. vol. 3. Notes.) Magyar fordítása *Simon I. S.*-től sajtó alatt van. A nagyon gazdag irodalomnak tárgyunkra vonatkozó részéből felemlítjük: *Paquelin*: Apologème pour le grand Homère contre la répréhension du divin Platon. Lyon 1577. *Rassow*: Über die Beurtheilung des Homer. Epos bei Plato u. Aristoteles. 1850. (Progr.) — *Haushalter*: Platon als Gegner der Dichter. 1875. — *Schmelzer*: Vertheidigung Platos. 1885. — *Grünwald*: Die Dichter, insbesondere Homer im Platonischen Staat. 1890. *Bohme*: Wie gelangt Platon zur Aufstellung seiner Staatsideals, und wie erklärt sich sein Urtheil über die Poesie in demselben? (Progr.) 1893. Tartalmi ismertetése *Hunfalvy Páltól*: Tanulmányok. Budapest 1873. 265—323. 1. — *Medveczky Fr.* Társadalmi elméletek és eszmé-nyek. Budapest, 1887. 5—48. 1.

² Állam II. könyv. 369C.

³ U. o. 376E.

⁴ U. o. 377C.

— »Legelőször — úgymond Sokrates, a társalgás szóvivője — azt hiszem, ügyelnünk kell a meseköltőkre és ha valami szépet költöttek, azt meghagyjuk, ha pedig nem, elvetjük. A dajkákat és anyákat pedig rávesszük, hogy gyermekeiknek a kiszemelt meséket mondják el és inkább idomítgassák azok lelkét ilyen mesékkel, mint testét a kezükkel. A most elmondani szokott mesék legnagyobb része kivetni való.«¹

Idetartoznak a »nagy és kis mesék« egyaránt, akár Hesiodos, akár Homeros, akár más költő írta legyen azokat, mivel mindnyájan hazug mesékkal táplálták és táplálják az embereket.

Első kifogása Platonnak a költők ellen az, hogy az isteneket és hősokeket nem isteni természetüknek megfelelő színben tüntetik föl. Így valótlanág az, a mit Hesiodos Uranosról és Kronos boszúállásáról ír:² ezt gyermekeknek nem lehetne elbeszélni, mert felnőve igen könnyen követnék a hatalmas istenek példáját s ők is boszút állanának apjukon. Ilyen az istenek harcza egymás ellen, ilyen a gigantomakhia: ezek helyett inkább azt kell elhítenni az polgárokkal, hogy egyik a másikkal soha se viszálykodott, sőt az szentségtörés; a költőket is kényszeríteni kellene, hogy efféléket költsenek. Hesiodos után Homerosra kerül a sor, Platon nála is talál bőven megróni valót. A fiától megkötozött Hera, az atyjától letaszított Hephaistos, mert segítségére sietett ütlegelt anyjának³ és az istenek harczainak historiáját Homerosnál nem lehet az államba befogadni, akár képes értelemben vette a költő azokat, akár nem: mert az ifjú nem tud különbséget tenni a kettő között s a mit ilyen korban lelkébe fogadott, kitörölhetetlenné és megmásíthatatlanná válik benne az. Ezért kell legelőször erényre vonatkozó meséket hallania.)

DÉZSI LAJOS.

¹ Ű. o. 377C.

² Theogonia 154 kk. 178 kk. v.

³ Ilias XV. 18. — I. 588.

TOLDY FERENCZ.

Második, befejező közlemény.

5.

Olvassuk el Toldy 20—25 kötetnyi munkáját. Világos, hogy az olvasás nyomán támadt benyomás szellemének megbízható mértéke. Legjobb, legkiválóbb oldaláról ismerjük meg így; hisz személyes ismerkedésnél minden író csak veszíthet. Igazi író, a ki minden gondolatba, melyet leír, énjének legjellemzőbb, legértékesebb az időszerinti tartalmát vitte bele; mindent a mit igaznak és szépnek tart, az ő valódi barátainak, környezetének és közönségének ad, úgy hogy olyan mint a kút, melynek tiszta vizét széthordják és magának nem marad, csak a sepreje. A legtisztább víz, mi valamely kútból kerül, a felső réteg, a mi alatta van, már zavarosabb; a legértékesebbet, mi az írótól telik, könyveiben keressük. Ha nem itt találjuk, akkor nem valódi író.

Végig elolvastuk Toldy munkáinak javát; hogy mind olvassuk, azt ez élet arasznyi voltát meggondolva, maga Toldy sem követelné, végig olvastuk azokat a műveit, melyeket ő maga és kortársai meg utódai a legértékesebbekül jelöltek meg, melyek hírének, nevének legerősebb istápolói voltak és számoljunk be benyomásainkról.

Adatok világában jártunk, melyeknek legtöbbjét ma már az iskolába tanuljuk meg, tehát maradandó elemévé, csontrendszerévé váltak az irodalomtörténetnek. Ezek a komoly, megbízható, tiszteletre gerjesztő adatok, mint hatalmas bástya vonulnak végig szinte valamennyi munkáján és súlyukkal ráfeküsznek mindenre, minden gondolatra és minden érzésre, elnyomnak minden más hangot, uralkodó csillagzatává válnak munkáinak. Mintha konyhakertben járnánk; ebben a vágásban burgonya, amott murok és czékla, itt bab és hagyma; mind hasznos és nélkülözhetetlen növények, melyek nélkül ebédünk és vacsoránk meg nem készülhetne. És mégis! soha sem beszélünk róluk szerettel vagy lelkesedéssel, még csak nem is dicsérjük őket, annyira természetesnek ítéljük, hogy vannak. Szakasztott így vagyunk Toldy adataival: nélkülök az irodalom történetének írója a legkezdetlegesebb munkát sem tudja elkészíteni, de azért szívesen beszél, de főleg gondol kicsinyléssel a nagybecsű gyűjteményről és gyűjtőről. Az adatok gyűjtése a léleknek

befogadó munkássága: a lélek e munkánál nagyobbára passiv marad: nagy gondolatok és erős megindulások ép oly kevéssé támadnak ilyenkor az író lelkében, mint olvasásukkor a miénkben. Az egyetlen erő, a mely munkálkodik, a figyelem, de mivel holt tárgyakra irányul, az sem túlságos erős. Az író tudata e munka közben sík tükörré válik, mely a tárgyak képét a lehetőségig híven tükrözi, és munkája annál becsebb, minél kevésbé válnak adatai egyénileg színezetökké, minél kevésbé viselik magukon annak a lelki kohónak a jegyét, melyen keresztül jutnak el hozzánk. Látni való, hogy az adatgyűjtő kiválóságát egy olyan tulajdonság hiánya teszi, a melyben egyébként az író kiválóságát szokás keresni. Az írótól rendszerint azt várja az ember, hogy mindenben, valamit mond, legyen rajta egyéniségének bélyege; az adatgyűjtőtől ennek az ellenkezőjét. Ez a tevékenység elapasztja a lélekben a megindulás és képzelem forrásait és evvel szikadtta, aszottá teszi a lelket.

Hiú kérdés volna annak vitatása, vajjon Toldyt az irodalomtörténet akkori állapota vagy pedig szellemének természete tette elsősorban adatgyűjtővé? Talán mind a kettő. A kornak ez a szükséglete fogékony, hajlamos talajra talált az ő lelkében, e munka méretei és természete megfelelt fegyelmzett és képekben nem dulsakodó szellemének. Azonfelül, ha *német* minta szerint való irodalomtörténetíróvá akart lenni, ezt a munkát el kellett végeznie vagy neki, vagy másnak. És az eddig mondottakat nem szabad úgy fogni fel, hogy ő merő adatgyűjtő volt; nem, csak ez volt irodalmi munkásságának legfontosabb és aránylag legterjedelmesebb ága. Értelmezte is az egybehalmozott adatokat, épített velük, de mivel szelleme nem volt a nagyok és teremtők közül való, az a mit a sajátjából tett hozzá a tényekhez, ma már fakult és nagyjában értéke vesztetté lett. Mert nem volt az igazi nagyok közül való; munkái nem mutatják annak. Hűsz kötetében tán egyetlen egyszer sem találtunk olyan helyet, a hol mélyebb megindulást, nagyobb gyönyörűséget és fejünkben tiszta világosság vagy erős fény gyuladozását éreztük volna. Higgadt, józan főt látunk magunk előtt, a ki tán kissé fontoskodva, egyes kicsinyes dolgoknak túlságos jelentőséget tulajdonítva mondja el kutatásainak gazdag eredményét. Sokszor úgy látszik, hogy szem elől téveszti, mennyire másodrangú munka az irodalomtörténetírói a költői munkássághoz képest, és ha egy-egy ilyen résen azután szívének mélyébe látunk, ott mintha túlságos önbecsülést vennénk észre. Gondoljunk csak arra, hogy Goethe *Dichtung und Wahrheit*jének modorában akarta megírni önéletrajzát!

De próbáljuk szellemének fokát és minőségét szabatosabban meghatározni.

Az emberi kiválóságnak vagy az érzések, vagy az akarat, vagy a gondolatok kivételes erejében és fejlettségében van alapja. A lelki tevékenység e megnyilatkozási módjainak mindegyike minőségében és mennyiségében számtalan fokozatot ölel fel és kapcsol

lataiknak módja is felette változatos: ez a nyitja az emberi lelkek végtelen változatosságának. A szellemi erőkre is érvényes lévén a kölcsönös függés élettani törvénye, leggyakoribbak azok az esetek, a hol egyik vagy másik lelki erő túlsúlya a többinek aránylagos fejletlenségében talál kiegyenlítőre. Mivel a lélek erői csak időben jelennek meg, exact mértékeink nincsenek fejlettségük vagy fejletlenségük megállapítására; tehát ha itt kisebb vagy nagyobbról beszélünk, bizonyos fokig önkényes az eljárásunk. De jobb híjjában be kell értnünk ezzel és a tapasztalat meg is állapított bizonyos mértékeket.

Azt az embert, a kiről mindenki elismeri, hogy józan eszű, okos; pontosan elvégzi kötelességét, de agyon nem dolgozza magát kényszerítő ok nélkül; érezni is tud, de mérsékelten, és jól megokolt kicsinyléssel vet meg mindenfajta rajongót: szóval a tökéletes nyárspolgárt, a filiszter eszményét, mindannyiunk rémét és legtöbbünk atyafitestvérét, lehet a szellemi erők mérésére felhasználni a következőképen.

Gondoljunk egy egyenest: ez az az ismeretlen, mely a lelki tevékenység alapja, föltétele; rajta három pontot megjelölve: érzés, akarás, gondolkodás; e pontokra állítsunk merőlegeseket a tengely fölé (positív) és alá (negatív). Ha a pontok csak megjelöltek, a merőlegesek nincsenek kihúzva: ez az eszményi filiszter lélek; a tengely fölé emelkedő merőlegesek az illető lelki erők fejlettségét, a tengely alá süllyedők visszamaradottságukat jelentik. Minél magasabbra emelkednek a merőlegesek, vagy minél mélyebbre szállanak, annál nagyobb — jó vagy rossz értelemben — az eltérés a typustól. Az emberek legtöbbször nézve e merőlegesek végződő pontjai nem esnek egy egyenesbe, azaz ritka ember az olyan, a kinél érzés, gondolkodás, akarás egyformán fejlett vagy fejletlen: mert ezek, szellemük fokához mérten, harmonikus lelkek. Innen van az, a mit kinek-kinek tapasztalása megerősít és a lélek bűvárlói is állítanak, hogy a tökéletes lángész nem kevésbé ritka a lángeszű emberek kicsiny köztársaságában, mint az akaratában egészen megbénult és érezni nem tudó szerencsétlen a hülyék között, vagy a tökéletes nyárspolgár az emberek átlagában, a »természet gyári árujának« rengeteg raktárában. A leggyakoribbak azok az esetek, a hol a gondolkodás merőlegese valamivel a tengely alá süllyed, az akarásé belé- esik a tengelybe és az érzésé valamivel a tengely fölé emelkedik: az érzés és akarás ezen graphikai közelsége jól talál avval a most már általánosan igaznak vallott lélektani törvénnyel, hogy mozgató értéke, vagyis az akaratra hatása jóformán csakis az érzéseknek van.

Ezt a mértéket vagy szempontot alkalmazva Toldyra, élete külső viszonyainak, társadalmi munkálkodásának már tárgyalt és irodalmi működésének előlegezett ismerete alapján, az a benyomás támadt bennünk, hogy az összhangzó, tehát egyenletesen fejlő-

dött lelkű emberek ritka osztályához tartozik: s ez az előbbi képpel úgy fejezhető ki, hogy a tengely fölé — *bár nem magasra* emelkedő — merőlegesek végző pontjai egy egyenesbe esnek és így ha rokonait keressük, közelebbi atyafia a tökéletes nyárspolgárnak, mint a tökéletes lángelmének.

Élete — a mennyire mi ismerjük, ez az ismeret azonban lehet hiányos — híjjával van minden olyan mozzanatnak, a mely valamely nagy, kivételes erő uralmára vallana. Csendes, nyugodt, de nem örömférfi és küzdelmek nélkül való élet ez, melyet a szenvedély viharai, a gondolat túltengése, a lázas tevékenység nem aknáztak alá s nem emésztettek meg idő nap előtt. Azok az ingadozások, a melyek a legtöbb kiváló ember életét, s oly sok nem kiválóét, is kalandosra színezik, s melyeknek nyitja az érzés és akarás fokának különbözőségében, fejlettségük egymáshoz való viszonyának aránytalanságában van, Toldy életében föl nem lelhetők.

Ha nagy szenvedélyek tanyáztak volna benne, miképen tudott volna annyi és olyan fajtájú munkát végezni, milyen a történeti adatgyűjtés, a minőt csak a léleknek tökéletes nyugalma és szélcsendjekor bír meg az ember? De ha érzéseinek ereje az átlagosnál nem nagyobb, honnan jó az a sok tekintetben, önzetlen lelkesedése, a melylyel a magyar művelődés ügyéért buzog és fárad, honnan a kezdő írók istápolása, az irodalomnak valódi és termékeny szeretete? Ha elméjében tökéletes a világosság, ha ítélkező ereje rendellenesen nagyra fejlődött volna, mi magyarázná, hogy nem lett nagy gondolkozóvá és a történet bölcselőjévé — mint az irodalomtörténetírók közül *Taine* — mi azt, hogy ítéleteinek annyi a fergese? De ha elméje nem világosabb a közönségesnél, miképen látta volna meg irodalmunk fejlődésének főbb mozzanatait és ha oly tökéletlenül ítélkezik, mint az emberek java száma, az irodalomtörténet hogy fogadhatta és iktathatta volna be maradandó alkotó részül oly számos ítéletét? Ha akarata a nagyok és aczélosak közül való, miért nem lett abban a politikai tehetségeket dúsan jutalmazó korszakban államférfiúvá? De ha olyan kurta lélegzetű és kevésbé rugalmas lett volna, mint az emberek legtöbbje, miképen dolgozhatott volna annyit és egy irányban, honnan magyarázódnak az egységes cél, melyet egész élete uralt?

6.

Kitűzött célunkhoz híven megismerve már most az összetevő erőket, a melyek formálták, ez erőik támadási pontját: lelkét, megszerkesztve tehát szabályosan az erőik négyszögét, vizsgáljuk meg az összetevő erőik és a támadási pont ellenhatásából származott eredő erőt, azaz kép nélkül szólva: Toldy irodalmi munkásságát.

Önéletrajzi vázlatában, maga így jelöli meg: »1830-tól a forradalomig irodalmi működésem öt ágra osztható. Folyóiratokat szerkesztettem Bírálótok által az irodalom irányára kívántam

hatni Az akadémiai szónoklatot műveltem Jeles íróink terjesztésén igyekeztem kiadásai által Az irodalomtörténetnek az akadémiai beszédeken kívül egyes czikkek hoztak bővülést.« A forradalom után: »Műveltem a következő szakokat: az irodalomtörténetet, néhány történeti, néhány chrestomatiai, néhány életrajzi munka által. Folytattam jeles íróink terjesztését és részben tölélesztését A történeti nyelvtant Műveltem az akadémiai szónoklatot Igyekeztem a historiai életrajzot művész formában művelni.« (Bud. Szemle 38. szám.) Látni való, hogy magára nézve is lelkiismeretesen egybegyűjtött minden adatot és műfajok szerint el is rendezte munkásságát, melynek két fajtájáról léssen a következőkben szó.

1827-ben két munkája jelent meg Toldynak: *Aesthetikai levelek* Zalán futásáról és *Handbuch der ungarischen Poesie*, bíráló és történetírói munkásságának előhangjául.

Az irodalmi kritika ezidétt nem volt népszerű dolog Magyarországon; a bírálót rókákhoz hasonlították, melyek a farkaikon hurczolt fákllyákkal a filiszteusok vetését felgyujtják és a »recensenseket« valamelyik egykorú író a következőképen osztályozza: az első rendbe tehetők az alacsony lelkű, nyereséget kereső recensensek, a másodikba a név szomjából, kérkedékenységből felfuvalkodottak, s a harmadikba a gyűlölségtől ingerlettek. Ezek a jellemzetes nyilatkozatok, melyeket bőven lehet szaporítani, érthetetlenek, ha elolvassuk ama kor bírálatait, melyek inkább mondhatók enyhéknek, mint szigorúaknak. A harag oka nyilván nem a bírálók kegyetlenségében, hanem az írók érzékenységében van, abban az érzékenységben, a mely az irodalom szerepéről alkotott e korbéli felfogásnak természetes következménye. Az irodalom nemzeti ügy volt, minden munkása, még a tehetségtelenje is, a nemzet hű és önzetlen napszámosa, mert a mint a *Tudományos Gyűjtemény* előfizetési felhívása mondja, híjjával vagyunk az íróknak, a kik a nemzetről a szegyet és homályt elhárítsák. Ilyen és hasonló kút-főből teremődik meg és lesz nagy hatalommá a becsületes szándék, a *jó akarát irodalma*, a mely nem számol avval, hogy Schopenhauer mondása szerint a morálban minden a jóakaraton fordul meg, az irodalomban ellenben a tehetségen. A műkedvelők és nyeglék serege, a kikre bizonyos mértékig tán szükség is volt, szab irányt az irodalomban és gyűlölséggel gondol Kölcseyre, húsz év mulva meg Bajzára, a kik a tehetség jelszavát hangoztatva hadakoznak a műkedvelőség, a költészetnek mellékfoglalkozás gyanánt való üzése ellen, akár a szellemi, akár a születési arisztokraczia színes palástja alatt jelent is meg. De nem ők szabták meg a kritika szempontjait és útjait, hanem a számbéli erejüknél fogva uralkodó dilettánsok, a kiknek a kor szükséglete és szelleme is segítségére jött. Toldy saját szellemének méreteit érezve és a kor szükségleteit fölismerve, nem a Kölcsey és később sem a Bajza fegyvereivel küzdött, hiszen ő a *Kritikai Lapok* irányára is csillapítólag hatott.

A kor eszméi — irodalmiak és általánosak — annyira fől-szívódtak benne, hogy egyik bírálatában egyik, másikban a másik jelenik meg és irányítja ítélkezését, úgy hogy szétszórta és különböző időben megjelent bírálatait összegezve és a vezető gondolatokat, mint a gesztenyét szűrős küttyűjéből, kihámozva, kora kritikája és irodalma vezető eszméinek néhányát kapjuk.

I. Az irodalmi munkálkodás e korban elsősorban nyelvmívelés, a nyelv nem eszköz, hanem cél. Ilyenül tekinti Bessenyei, ilyenül Kazinczy és a hatása alatt fejlődő nemzedék; a haladás abban foglалható össze, hogy Bessenyei meg akarta menteni a nyelvet, most a megmentettet csinósítani, pallérozni kellett, »*napnyugati csinossággal sógorosítani*,« érvényesülésére és terjeszkedésére módot adni. Minden író és minden irodalmi intézmény ezt a célt szolgálja és így, valaki magyarul ír, méltó a dicséretre. Az Akadémia főképen nyelvmívelő társaság; mikor megépül a Nemzeti Színház, legelsőbb azt írják meg róla, mily nagy a jelentősége a nyelv művelésére és a nemzetiség nevelésére. Toldy nyomatékosan mondja, hogy a játékszín rendeltetése fontosabb, mint az ízlés terjesztése: a nemzetiség és a nyelv oszlopa az. (Ő. M : V : 9.). Szépnek, kiválónak vallják a nyelvet, hirdetik férfias erejét, keleti szépségét. A folyóiratokban a nemzeti nyelv becsülésének példáit idézik vagy meggyőződéssel állítják, hogy a természet egyedül a magyar nyelvet szülte mértékes verselésre. Személyes ügyükké, életük nagy kérdésévé és az irodalom vezető eszméjévé lesz a nyelv megmentése és fejlesztése — és az a lelkesedés még akkor is megható, ha megnyilatkozásának formája mai szempontból naiv és kicsinyes. És ez az irodalmi izgatás sikerrel járt: a magyar nyelv irodalmi elismertetését politikai jogaiba való beiktatása követte és az 1843—44 : II. törvénycikkelylyel a nyelv ügye, mint politikai kormozgató eszme is túlhaladottá lett, miután irodalmi lételét nagy és kiváló költők már jóval előbb biztosították volt.

II. A nyelv után — főleg költői művekben — a külső alakot uralta e korszak műbírálata. A formának ez a megbecsülése Kazinczy hagyatéka a kor és Toldy szellemében egyaránt és egyébként is a nyelvújítás szükségszerű következménye volt. Valahol a főfigyelem arra irányul, miképen mondunk valamit, könnyen mellékessé lesz az, a mit mondunk; szép szó vagy jól hangzó mondatszerkezet többet ér, mint a formátlan, mély gondolat, mely *Jago* szava szerint, mint daróczról a madárlép, kinnal szakad ki a főből s agyvelőt, mindent kitép. A vers, már avval, hogy vers, értékesebb, mint a kötetlen beszéd, s magát a verset sem a kifejezett gondolatok vagy érzések szerint becsülik meg, hanem a külső alak ritkasága szerint. Így születik meg a műfajok rang fokozata, mely a sonettet magasabbra tartja a dalnál, epost a regény-nél, a mértékes verset a hangsúlyosnál és így tovább. Ezt a rang fokozatot természetesen műfaji aesthetika követi nyomon. A remekműveknek példája után bevett s megállapított szabásokhoz hason-

lítják a munkákat vagy pedig kiírják legtöbbször német kézikönyvekből az ú. n. műfaji követeléseket és ezen mérik meg a költőket. Így olvassuk Toldy valamelyik fiatalkori cikkelyében: minden jó sonettben megkívánatik a tárgyhoz hív, de leginkább lágy és szelíd hang, szép rim-mérték, kerek és lángoló ömledezés. Később szabatossgot, csínt, múgondot ajánl minden költőnek; formai bevezettségben látja a szépség győzhetetlen erejét s azt tartja, hogy a jövődőség országába csak a szép alak az utilevél. A nyelv egyéniségét is áldozatul veti az alak molochjának; németes szó-lásokat szépség okából elfogad s csak ha ezeknek is híjjával vannak, kárhóztatja őket.

III. De jött az új nemzedék, Kisfaludy és Vörösmarty, s velük az új költői szellem, mely tartalmassá tévén az örökbe kapott csiszolt formákat, tartalmi reformját valósította meg az irodalomnak s főképen a költészetnek. A műbírálat, a mely az irodalom mindenkori állapotának és törekvéseinek elméleti kifejezője, hozzáidomul ez új szellemhez, kitágítja látóhatárát, sokasítja szempontjait. A formára még mindig nagy a gondja, de már az sem közömbös, van-e mifajta mondanivalója az irónak? Tartalmában, nemcsak nyelvében válik magyarrá az új költészet, s nem sokára már azt követeli a kritika, hogy a nyelven kívül a földolgozott tárgyak és a földolgozás szelleme is magyar legyen. S így teremtődött meg az, a mi az előbbi korban lehetetlen volt: megkülönböztetés a magyar nyelvű munkák között a szerint, van-e bennünk nemzeti szellem avagy nincs? Ezáltal állapotodik meg a maig használatos értelemben a magyar és magyaros jelezte szók irodalmi fogalma, a magyar irodalom és nemzeti magyar irodalom kapcsolatok. Az irodalmi eszmék és a kritika fejlődésnek ezen fokát legjobban tanulmányozhatni Toldynak Zalán futásáról írt leveleiben, melyek nyílt és bátor állásfoglalás voltak az új ideál mellett és egyuttal érdekes kísérlet az új költői irány elveinek utólagos igazolására. Toldy e költeményt egyéniségénél és tanultságánál fogva szükségképen tökéletesnek látta. Magyar vérnek idegennel való elegyedéséből sarjadt ki, miként ő maga; német-görög franczia vérkeresztezéséből eredvén ez a költészet, noha a faji érzések gazdagsága ellensúlyozta az idegen vért, még sem volt abban a mértékben magyar, mint Petőfi és Arany költészete, melyet azonban Toldy épúgy mint Kazinczy a mostani ujat: Vörösmartyét, nem tudott igazán megérteni és csodálni. Toldy mindvégig Zalánban és költőjében látta a magyar költészet tetőzését, nemcsak obiectiv értékük miatt, hanem azért is, mert az első szerélem és pályakezdés gyönyöreivel volt egy ivású róluk alkotott képe, s mert oly emberi az a gondolat:

*Denn freilich, da wir alles gatten,
Da war die rechte, goldne Zeit. (Faust)*

IV. Évvel az új költészettel egy csapásra a nyugoti irodalmak színvonalára emelkedik a magyar. A görög nyelv báját, a római-

nak méltóságát, az olasznak hevét, a francziának könnyűségét, az angolnak és németnek erejét már most is igen nagy mértékben elérheti a magyar nyelv — hirdették büszkén az előző korszakban. A költői szellem erejében értük el a nyugotot — hirdetik most. De most is, előbb is közös az a gondolat, hogy az állapotokat a külföldiekhez kell mérni, és valamit ott látnak, azt meg kell honosítani itthon. Irodalomban és politikában egyaránt uralkodó ez a gondolat: ki kell pótolni az eddigi fejlődés hiányait, megcsinálni mindazt, a mi megvan az idegen nemzeteknél. Nincs magyar mythologia, csinálni kell, nincs epos, csinálni kell, nincs rimes mértékes vers, nincs irodalmi nyelv, nincs Akadémia, nincs irodalomtörténet: csinálni kell. Örökké fölbukkanó gondolat ez a kor bírálataiban is, a melyek mindig elnézők, ha valamely nálunk még nem művelt irodalmi növény meghonosításáról van szó. Ez a gondolat teszi alapjában irodalomtörténetíróvá Toldyt s válik történetalakító elvvé is nála. E kor munkássága valóban »hézagot pótló« volt minden téren, a munkája óriási s az új Magyarországot más módon aligha lehetett volna megteremteni; de be kell látni, hogy a természetes fejlődés nem ilyen okokból szokott megindulni, az ilyen munka erőszakolt és sokszor nagyon megviseli a szervezetet. Hirtelen nőtt e miatt a magyar közélet és az irodalom is, és sok visszás jelenségnek kulcsát találhatni meg eme tényben. Így nő az irodalom, melynek gyökerei nem a közönség, hanem az írók szükségérzetébe nyúlnak be; néhány szerencsés kivételt leszámítva, olyan irodalom, melyet az írók maguknak írnak s aztán korholják a közönséget, hogy nincs fogékonyasága. Ez az elv olyan egyetemes, történelmi helyzetünk olyan szükség-szerű következménye, hogy még ma is éppen annyira hatékony, mint 70—80 év előtt. Ma művészi nevelést, hazai ipart pártolnak ugyanabból az okból, mely a század második negyedében az epos megteremtésének és az irodalomtörténetírás megállapításának is volt egyebek között kútfeje.

Ezek a koreszmék megértették a kritikussal azt a szellemet, a melyből kisarjadtak, de elfogulttá tették minden mással, tehát az újjal szemben is. Ha az irodalmat, mint a lélek művészi tevékenységének megnyilatkozását tekintjük, e szempontoknak főhiányossága abban van, hogy az alaki mozzanat túlságos hangsúlyozásával ezeket tekinti lassanként a költészet és irodalom lényegének.¹ Így a mesterség, a megtanulható ügyesség ül a művészet, a semmivel sem pótolható tehetség helyébe; a kor műbírói nem értik meg, nem érzik meg az egészen nagy és újszerű egyéniségeket. Toldynak Petőfivel és Katonával szemben tanusított magatartása ez állítás világos bizonyossága.

Ha valaki Rómában járt, megkérdejük látta-e a pápát, s ha

¹ Közös vonása ez a fejlődési fokozat az európai népek ujabbkori irodalmának; eredetét az *imitatio*-ban kell keresni, a melylyel a humanisták a renaissance irodalmi elveit torzították.

igen, milyennek; a párisi embertől a milói Vénust és Napoleon sirját kérdezzük; ha hortobágyi emberrel kerülünk össze, arra vagyunk kíváncsiak látott-e délibábot? Mi természetesebb, mint-hogy attól, a ki 1825—78-ig az irodalmi élet szereplő alakja volt, megtudakoljuk, mit érzett a Bánk-bán előadásán s mit akkor, mikor Petőfi kezdett írni?

»Bánk-bán egészben kétségkívül magas tehetséget bizonyít, de inkább megrázkódtató, mint vonzó, mert fenség nélküli mű; hiányozván benne azon emelő hatás, melyet a tragikum a külsőleg bukó, de erkölcsileg győző erény által lesz«

»Petőfi a szó legszorosabb értelmében magyar költő — ha t. i. ilyen alatt egy, a mívelt világ behatásától érintetlen primitív magyar költőt értünk Petőfi sem a bonyolításhoz, sem a jellemzéshez nem értett: a mi tanulmányt, átgondolást, szerkesztést, műgondot követelt, nem volt neki való. Nem volt érzéke a történelemhez, nem általában a nemzeti nagyság iránt a multban s a nemzet hősei iránt, mert azok szerencsétlenségökre urak voltak, nem parasztok vagy szegénylegények.«

»Ez az utolsó mondás magyaráz és utat mutat! ellenszenve, Petőfi iránt politikai természetű; ennek forrását, okát ismerjük már. Vannak más természetű okok is. Petőfi nem ért ahhoz, mihez »tanulmány kell.« Ennek a fiatal vándorszínésznek megjelenése ellenkezésben állott mindazzal, mit Horatius és Kazinczy a költészet-ről tanítottak. Ugy látszott, hogy nem ismer sem tekintélyt, sem hagyományt, magán és magából kezdi a költészetet, semmi nem érdekli, csak a mi énjével kapcsolódik, nem mutat ünnepélyes arcot, a mikor versel, hanem úgy tesz, mintha ez a képzelhető legtermészetesebb dolog lenne a világon. Nem ismeri »a műgondot,« a csiszolást s a nonum prematur in annum törvénye szerint, halálakor még egyetlen verse sem jelenhetett volna meg; valaki, a ki nem tanult, s mégis tud. Azután mi mindent énekel meg: nyomorúságot, koplalást, disznótort, korcsmárost, mézszárost — ezek valóban nem illő tárgyai a költészetnek. A kritikát — az irodalmi status ezen ítélőszékét, így nevezte Toldy — mibe se veszi, sőt durván, gorombán vallja, hogy neki ugyan ne papoljanak. A jól, gondosan ápolt kerti és üvegházi növények után a »természet vadvirága.« S mily szerénytelenül követeli a dicsőséget, a hirt, az elismertetést. Igaz ugyan, hogy lyrai erének őseréjű frissessége van, de vadságával mennyiszert sérti a jóízlést.

Körülbelül ez s ilyenfajta lehetett Toldy lelkében az első benyomás, melyet Petőfinek zajos föllépése keltett. Későbbi ítéletei, a fent idézett 1872-ből való, már annak a nyomásnak hatása alatt keletkeztek, melyet a közvélemény gyakorolt reá, s ez elég jókor fölismerte, mi volt Petőfi; hogy Toldy nem egészen belátása szavára vagy legalább is érzése ellenére ismerte el Petőfit, azt könnyen bizonyíthatni. »A néphez leszállás, ennek gondolkozás,

érzés és kifejezés módjának megédlése, a népiesnek, mely mint faj, sőt mint fejlődési, még pedig zsenge kori fejlődési fokozat érdekléssel, sőt a költészet nagy birodalmában jogosultsággal is bír — a műköltészet ellentéte gyanánt elvvé emelése, nem süllyedés-e, nem eltávolodás-e a költészetnek történelmileg kimutatható rendeltetésétől? nem megtagadása-e a műveltségnek és lemondás annak nyereségeiről.» 1859-ben írja, hogy Kazinczy költeménye *Keresztes Bálint* dala, *mindeddig* meg nem haladott élőképe a népies hangnak az irodalomban. S nála ez természetes, irodalmi műveltségének és első benyomásainak szükségszerű következménye: hiszen már Handbuchjában a népiességet Földitől *ingesogene gefährliche Lehre*-nek nevezi, s eme álláspontból megérthető, hogy a magyar irodalom legújabb koráról (1772—1872) mondott ünnepi beszédében időrendben Vörösmarty az utolsó költő, kit főlemlít, vele befejezve látja az irodalom emelkedését, és ha nem úzi kényszer, az utódokról nem emlékezik. Szívesen felejt el Petőfit, Tompát — pedig ezek már halottak — s megfedkeznek Aranyról is. Hiába mondotta a közvélemény szava és saját belátása is, hogy ez az álláspont nem igazságos, ifjúkorának emlékei, melyeket a szeretet szépített meg, könnyen némították el a belátás hangját.

Petőfi Toldyra nézve eleinte kortörténeti és kritikai kérdés volt, később multtá és irodalom történetivé vált. Ez a kétarcúság nyitja számos tévedésnek és magyarázója irodalomtörténeti fölfogásának. Ez és a mit íróknak érdemül szoktak betudni: hogy szinte tökéletesen azonosította magát kora gondolataival és szükségleteivel s mivel nem ismerte az erkölcsi világ optikáját elég jól, nem tudta kiszámítani, mennyire másítja meg ítéleteit az a fénytörő közület, melyet minden íróra nézve saját korának levegője alkot.

A fentebb elemzett eszmék azonban nemcsak a műbíráló Toldyt vezérelték, hanem a történetírót is.

7.

Történetíróvá számos és különböző okok tehetnek valakit. Olvasmányaink során találkozunk valamely érdekes szellemmel, szeretnénk vele jobban megismerkedni, kíváncsiak vagyunk élete viszonyaira és szelleme formálódására; vagy pedig szeretnők megtudni, milyen szerepe volt valamely gondolatnak vagy intézménynek, ártott vagy használt-e, a mi véleményünkön voltak-e száz évvel ezelőtt, vagy ellenfelünknek ad igazat a mult, érveket keresünk benne, tehát már érdek, és nem érdeklődés vezet bennünk; meg akarunk czáfolni balvélekedéseket, fajunk kiválóságainak biztonságát keressük a történelemben, meg akarjuk mutatni, hogy nincs okunk szégyenkezni mások előtt, hogy mindig kivettük részünket az élet nagy munkájából, akár anyagi alkotásokat kellett teremteni, akár a szellem hatalmát hirdetni vagy fentartani.

A fölsorolt okok utolsó csoportjában kell azokat keresni,

melyek Toldy Ferenczet irodalomtörténetíróvá tettek. »Megdicsőítve látván irodalomtörténeteikben a nemzeteket, de feledve, említetlenül saját nemzetemet, mintha az a szellemi téren soha nem mozgott, nem igyekezett, és jót, néha jelest nem alkotott volna, azon vágy támadt bennem: külföld hibás nézeteit megigazítanom s kezdettem közel negyven év előtt német folyóiratokban egyes czikkeket adni irodalmunk történetéről, utóbb egy nagyobb munkát, melynek azon óhajtott sikere volt, hogy azóta minden nagyobb irodalomtörténet tudomást vesz rólunk« . . . így mondja el ő maga azon beszédeben, melylyel a budapesti egyetemen a magyar irodalomtörténet tanító székét elfoglalta, Handbuchjának s egész irodalomtörténeti munkásságának genezisést; ez a gondolat más-más alkalmakkor és alakban, de mindig visszatér nála és a kor irodalmának, a mint láttuk, egyik nrakodó gondolata. Már a *Figyelmezőnek* állandó rovata volt: Magyar dolgok külföldi munkákban és az *Uj Magyar-Múzeum* is hirdette, hogy min magunk iránti kötelességünk parancsolja a világgal tudatni, hogy nem fene vadak, vagy gyáva, haszontalan csöcselék vetődtünk e földre, kiket csak két lábón járás különböztet meg az állatoktól; ismerteti a pogány magyarok műveltségi állapotát, hogy Schneller vértívó és emberszíveket faló magyarjaival szemben a »mívelt ős magyart« rajzolja meg. *Heine*-nek szellemes mondása szerint az írónók csak félszemükkel nézik a tárgyat, melyről írnak, s a másikkal mindig a férfit, a kinek, a kiért vagy a kiről írnak: Toldy mindig, önkéntelenül is a külföldre gondolt, erre a gonoszakaró, meghódíthatatlan szerelmesre, a ki nem akart meglátni s elismerni bennünket. Szavakba foglalva, nyíltan, vagy a sorok között, de újra meg újra visszatér erre, nem győzővén fölhordani okait s megczáfolni a gyom módjára buján sarjadzó balvélekedéseket. Akár tudománybeli hátramaradásunk okait világosítja meg, akár szépirodalmunk szükségleteire iparkodik a figyelmet terelni, mindig annak megbizonyítására törekszik, hogy a magyar szellemi élet nem mai születt, de tisztos agg s figyelemre korán kívül szépsége és érdemei is jogot formálhatnak; a hol folt vagy hézag akad, ott sem a jóakarás híjja vagy a tehetetlenség a kútfője, hanem a mostoha viszonyok kényszerítő ereje. Mentségek fölsorolásában kifogyhatatlan, mint az anya, ha hanyag vagy rossz gyermekéről van szó; ennyi mentő okot csak az találhat, a ki odaadással, szeretettel keres. A valóság szomorú erejénél fogva védő beszédeiben a háborúk senyvesztő erejének jut a főszerep, s ha van, ki a nyugotibb népek háborúit idézi a miénk ellenében: rámutat a köztük levő különbségekre. A német s olasz háborúk részlegesek voltak, a miénk az egész országon terjedők, még a harmincz éves háború is rövid a török hadjáratok harmadfél századához mérten, rámutat arra, hogy a magyar föld termékenysége és anyagi javakban való gazdasága kevésbé engedi vala megismerni a szükségét, mely az emberi tevékenység minden szakát fölgerjeszti, a nyugoti népek a meghódítottaknál megtalálták

a római műveltséget, a magyarság nem. Hogy eme állítások egy-némelyikét az elfogulatlan történelmi kritika gyöngé hitelűnek tartja, nem nagy jelentőségű: mert hiszen nagy dolgok végrehajtására nem számító, józan főkre van szükség, hanem a magok igazában szilárdul bízó, lelkesedő, szóval elfogult emberekre. »*Je ne saurais aimer sans préférer et je ne saurais préférer sans faire quelque injustice.*« (Nisard.)

Azonban a külföld elismerése e történelmi munkásságnak csak egyik rúgója volt: a másikat az ország belső viszonyai adták meg. Bár régen készült a hivatásra, mégis csak az ötvenes években lett történetíróvá, akkor, a mikor úgy látszott, hogy a nemzetnek történetén kívül nem maradt semmije. »A visszaemlékezés joga oly szent és sérthetetlen, mint szent és sérthetetlen az életre való jog, melyet korántsem írott törvényekből, hanem a teremtetlenek a jóvoltából kaptunk,« — ezeket a szavakat írta Hunfalvy Pál az Uj Magyar Múzeum bevezető cikkelyében. És ez nem szóbeszéd volt akkor, hanem valóság. A mikor minden egyéb elveszett, csak a múlt emléke és a szellem hatalmában való bizalom tartotta a hitet a nemzet gondolkodó részében, Ez a hangulat, a történelmi fölfogás ilyen determinációja vezette Toldy tollát is, mikor a szellemi multnak megrajzolásához fogott. /»Végtelen a multnak ereje a szívre, melyet melegít, a képzelemre, melyet felizgat, az észre, melyet tapasztalásaival bölcsésé tesz . . . A múlt végtelen erejének tisztelete iratja meg a fensőbb műveltségre ébredtekkal a történet könyveit . . . Értelmi világunk multjának földerítése a nemzeti becsület kérdése . . . Az irodalom már egyetlen gyámja a nemzetiségnek.«

A ki ilyen hangulattal és célzattal fordul a történelemhez, annak Detre szava szerint, nem »*hiú mesemondó az idők tanácsa*«, hanem az épülésnek és bizalomnak válik kútfejévé; annak a történelmi megismerés nem önczél, hanem — a mint *Nietzsche* követeli — alárendeli a történelmet az életnek és csak annyiban hódol neki, amennyiben az életnek, a küzdelemnek használhat vele. Olyan történetírás keletkezik ilyenkor, a melynek az élet kérdéseivel szoros a kapcsolata, ama események felé fordul az érdeklődés, melyek remény és bizalom keltésére alkalmasak, a melyek azt mutatják meg, hogy a nemzet fájának olyan mély gyökerei vannak a multban, melyeket semmi zivatar ki nem szaggathat. Szóval a történetírók szépíteni, emelni próbálják a multat, hogy bizalmat merítsenek belőle maguk s nemzetük számára.

Toldy összes benyomásai, olvasmányai, két alakban nyultak bele történelmi fölfogásának módosítására: olyanok mutatni irodalmunk multját, a mely külföld előtt is becsületünkre válik, tehát minél gazdagabbnak és értékesebbnek; ez a szempont a régi magyar irodalom történelmének megalkotásánál döntött; másodsor irodalmi pártállása, mely az új magyar irdalomról rajzolt képet határozta meg.

Hogy minél gazdagabbnak rajzolhassa az irodalmat, az irodalom történelem fogalmát kellett volna lehetőleg tágnak vennie, hogy minél több munka és szerző megférjen benne. A kiválasztásnak ez a szempontja fontos és döntő, mert meghatározza a vizsgálódás körét és tárgyát. Pápay Sámuel A magyar litteratura ismereteinek 3-ik lapján egész világosan meghatározza: »A Literatura vagy nemzeti vagy idegen; ha t. i. az a nemzetnek tulajdon anyai nyelvén foly, nemzeti, máskülönben vagy idegen vagy külföldi, mint p. o. Magyar Hazánkban a Deák Literatura.« Ez egész világos, s megfelel annak, a mit fennebb a nemzeti jellegről megállapítottunk; a »nemzeti« szónak lényeges, határozó jegye a nyelv, tehát minden magyar nyelven írt könyv belétartozik a magyar irodalom történetébe; a következő nemzedék, a melynek Toldy is tagja, megállapítja a magyar és magyaros közt a különbséget s ehhez képest módosul Toldy meghatározása: az irodalomtörténet vagy egyetemes vagy különös, a különös a nemzeti szellemnek nemzeti nyelvén költ irodalmi műveire szorítkozik s ez teszi tárgyát a nemzeti irodalomtörténetnek. Ha ezt a meghatározást következetesen keresztül vesszi, akkor aligha írhat 1526-ig terjedő irodalmunkról két kötetet, aligha szólhat hún és magyar mondákról, Szent Istvánnak Imréhez intézett leveléről, a Dunai Tudós Társaságról s még sok egyébről. Azért hát úgy tesz, mintha az irodalomtörténetnek vetne széles művelődéstörténeti alapot, pedig alapjában véve ebben a munkájában ~~A magyar nemzeti irodalomtörténete~~ Pest 1852. — művelődéstörténetet ír különös tekintettel — így lehetne mondani — az irodalomtörténetére, a melyben *faute de mieux* kénytelen más, mint magyar nyelvű munkákat is fölvenni, tehát olyan munkákat, melyekben nemcsak a nemzeti szellem nincs meg, de nincs meg bennök a nemzeti nyelv sem. Gyakorlata tehát nem fedezi elméleti követeléseit, nem pedig azért, mert ha elmélete szerint cselekednék, akkor nem felelhetne meg annak a célnak, melynek elérésére fogott irodalmunk történetének megírásához: minél gazdagabbnak s régibbnek mutatni be a magyarság szellemi multját. Minél közelebb jut a modern korhoz, annál kevésbé van szüksége erre a módszerre, annál inkább vonul háttérbe ez a művelődéstörténeti jelleg s válik munkája — pl. *A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban* — valóban irodalomtörténeté. Rá kell mutatni erre az ellenmondásra, mert még egyáltalában nem túlhaladott álláspont. Mi magyarozná, ha nem ez, pl. azt, hogy a Beöthy-féle képes irodalomtörténelem első kötetében külön fejezet szól a Magyarországra került olasz képírókról és Mátyás királynak latin könyvekből álló világhírű könyvtáráról, hogy bőven helyet kapnak itt a latin nyelvű és szellemű humanisták, míg a későbbi korok idegen nyelven író magyarjaira nincsenek tekintettel? Ezek érdekes és fölötte jellemző művelődés, de nem irodalomtörténeti adatok, a melyekkel az utóbbiak hiányában kitöltik az irodalomtörténet lapjait. Nincs meg a pontos határfölállítás az irodalom és műve-

lődés történet között és ott, a hol nem áll elég irodalomtörténeti adat rendelkezésre, művelődéstörténetet kapunk. Ez a hazafiaság szempontjából szép és dicséretes, de ha tudomány kiindulási pontjával szolgál, ahhoz hiányzik minősítése: mert nem annyira a tényekben, mint inkább a mi céljainkban gyökerezik, melyek szükségesek és tiszteletreméltók, de melyeket más uton kellene érvényesítenünk.

Egy más jelenség: az irodalmi korok kiindulási és végző pontjáiul kiválasztott események is azt bizonyítják, hogy a tisztán irodalmi szempont alárendeltetik a művelődéstörténetinek. Pápay Sámuel három »időkerületre« oszttja a történelmet; az első Pannonia megszállásától a reformációig, a második a reformáció idejétől fogva II. József császárig s a harmadik időkerület József császár idejétől fogva mostanáig (1808). Látni való, hogy itt egyszer sem irodalmi esemény határolja a korszakokat, hanem politikaiak vagy művelődési történetiek. Toldy beosztásában is — első nagy művét véve tekintetbe — csak egyetlen irodalmi fordulópont szerepel, mint korszakelhatároló: az 1772-ik év. Az ilyen politikai vagy művelődéstörténeti fordulópontokra támaszkodó beosztás annyiban helyes és jogosult, a mennyiben kifejezésre juttatja, hogy a politikai és művelődési viszonyok megváltozásában kell az irodalmi változások közvetett okait keresnünk, hogy az irodalom nem független, öncélú alkotás, hanem hogy része a közéletnek s így bele kell illeszkednie az emberi alkotások és tevékenységek rangfokozatába, s ebben helyét az a szolgáltatás szabja meg, a melyet a közéletnek, a nemzet lehető nagy számának nyújt; ennek a rang fokozatnak szabályozó eleme a legmagasabb szempontból tekintett és fölfogott hasznossági elv. Ellene van pedig ilyen természetű beosztásnak két dolog, az egyik az, hogy nem juttatja kifejezésre, hogy az irodalmi fejlődés és változás közvetlen, igazi oka mégis csak a nagy vagy legalább is némi tekintetben újszerű egyéniség, a ki a politikai vagy művelődéstörténeti, sőt ezentúl a pszichofizikai viszonyoktól föltételezett benyomásokat saját, egyéni módja szerint dolgozza fel, s ezek csak akkor és annyiban válnak az irodalom történetíróra figyelembe veendő tényekké, a mikor s a mennyiben ezen egyéni átalakuláson keresztül mentek; a másik hogy minden tudomány ágazatban megvan a függetlenség, önállósítás ösztöne, s az a vágy, hogy ezt az önállóságot külsőségekkel is megjelenítse. Ha azt veszi tekintetbe az ember, akkor megint természetesnek, igazoltnak látszik az a több ízben hangoztatott követelés, hogy juttassa a magyar irodalomtörténet ezt az önállóságot avval is kifejezésre, hogy a korszakok kezdő és végpontjait irodalmi eseményekkel vagy nevekkal jegyezi meg.

Toldynál az irodalmi és politikai élet kölcsönös hatásának, illetve az első alárendelt helyzetének, befogadó jellemének fölismérése volt a döntő, ő ennek tulajdonított nagyobb hatást és jelentőséget, és a magyar, különösen a régiebb magyar irodalmat véve

tekintetbe, nem is egészen jogtalanul és ok nélkül. Ebben a szerepében látta az irodalmat a nemzet életére nézve a legfontosabbnak s eme hatásának kidomborításával fogalmazta meg az irodalom jelentőségét: »Ha végigtekintünk szellemi életünk története idősza-
kain, úgy találjuk hogy irodalmunk, célzatosan vagy öntudat-
lanul, de egészben véve mindig szolgálatában állott egy rajta kívül
fekvő czélnek: t. i. a kort mozgató főszmének, mely majd a vallás
és egyház, majd az országos szabadság és nemzetiség volt. Ez
fejt meg, azon nagy hatást, melyet az irodalom a nemzet életére
mindenha gyakorolt: bár az s tán épen ezért, tudományos és
szépészeti tekintetben nem érte el soha azon színvonalat a melyet,
ha magának önczél, némely időszakokban egyes írói magas képes-
sége mellett elérni szükségképen fogott volna.« Ez a történelmi
szempont azután jelentőssé tesz szemében minden apróságot, minden
fenmaradt munkát, mert mindegyikben a nemzeti és irodalmi élet
kapcsolatának, a nemzeti szellemnek irodalmi alkotásokban való meg-
nyilatkozását látja; ez a történelmi érzék tesz mindent figyelemre
méltóvá és kedvessé előtte, ez adta meg neki a tehetséget, hogy
szeretettel fölszedjen minden apró adatot, törmelékét s kitöltse velük
a régi irodalom történetének lapjait; ez tette lehetővé, hogy egy-
egy nyomdokból, elejtett szóból, fenmaradt latin tudósításokból
megalkosson hún és magyar mondaköröket, mint a hogy *Cuvier*
néhány csontból és izületekből construált meg megkövült emlős
csontvázakat. Hogy azok a mondák tán más alakban éltek, mint
ő képzelte és megalkotta, az nem jelent sokat ama nagyfontosságú
tényhez mérten, melyet az a monda constructió, ha csak némi
alapja is van — s ezt ma nem lehet tagadni — a régi magyar-
ság szellemi életére nézve képvisel; valamint az sem számít sokat,
hogy magyar ősmondák keresésére Toldynak az ösztönt a külföldi,
különösen a német irodalomtörténet adta meg, a melynek képviselői
közül elsősorban *Gervinus* volt reá hatással: a magyar nemzeti
irodalom elnevezés legalább reá mutat; német hatásra vall ó-magyar,
közép-magyar és uj-magyar nyelveknek fölvétele, valamint az az
állítás, hogy Pázmány Péter alkotta meg a »magyar könyvnyelvet«;
világos, hogy Toldy olyan szerepet akar tulajdonítani Pázmánynak,
a minő Luthernek van a német irodalomban.

De az a mit Toldy ezenkívül s ezek mellett alkotott, óriási
munka volt. Ő volt az első, ki a régi magyar irodalom emlé-
keit, s a hol voltak, kincseit kiásta, hozzáférhetővé tette és érté-
kesítette; helyet jelölt ki nekik a nemzet életében, megmutatta
kapcsolatukat az étellel és szerepüket benne és mindazokat, a
kik magyarul írtak és gondolkodtak, a nemzeti élet egységes
conceptiójába olvasztotta be, megteremtett egy olyan érzelmi és
értelmi közösséget, mely minden magyar író és azokat is, a kiket
ő azoknak tartott, Tamás és Bálint papokon, a Ferencziek bibliája
fordítóin kezdve egészen Vörösmartyig, mindenkit magában foglalt.
Egynéhány nagy eszme hordozója gyanánt tüntetvén föl a magyar

irodalmat, az esetlegességek és véletlenek egymásra következtésének helyébe értékesebb sorrendet teremtett, a pusztá időrendet logikai vagy lélektani kapcsolattal cserélve föl. Az események tömkelegébe ő próbált rendet teremteni, az azonos törekvésű írókat ő állította történetében egymás mellé, ismerte föl a korszakok uralkodó gondolatait, az eszmék sodrát, azt az irányt, a melyet valamely korszaknak az irodalomban is megnyilatkozó törekvései követték. Megállapította valamely irodalmi divatból vagy divatos irányból mi maradt meg, mint állandó birtok, a divattal el nem tűnő nyereség, mit adott át egyik írói nemzedék a másiknak, akár ösztönül a haladásra, akár a fejlődés megakasztásául vagy lassítójául. Az adatoknak óriási számát kutatta fel és iktatta be a magyar irodalomtörténetbe állandó, maradandó anyagul; a magyar irodalom legelevenebb s leggazdagabb félszázadát az események kellő közepén élte végig és mikor a Kazinczy után következő irodalomtörténetéhez ért, ez neki nem is annyira történetírás, mint emlékirat volt, s annál nehezebb, nagyobb munka volt, azokat az eseményeket rendszereznie, csoportosítania, melyeknek maga is részese, némileg megteremtője volt. Sajátságos érzések kelhettek lelkében, mikor a történet kicsinyítő távlatából nézte azokat az irodalmi munkákat, melyeknek megszületésekor még maga is fiatal volt. S milyen szomorú volt látnia, hogy művek, melyeknek ő a szeretet elragadtatásában örökös ifjúságot jósolt, vele együtt vénhedtek. Az ifjúság szépsége, újsága, ereje, bátorsága de sokjuktól elszállott! Beléptek az emberi alkotások egyik nagyon keserű korszakába: történelmi emlékekké váltak. Ez a halálnak egyik, bár kevésbé kegyetlen és megsemmisítő halálnak a előhírnöke. Azok az alkotások, melyek csak történelmi emlékek gyanánt élnek, már nem élnek igazán, mert hiszen nem hatnak az életre; irodalmi műveknél pedig ez az élet ereje, hatalma. Maga Toldy is, folyton a régi, megholt emberekkel s munkákkal foglalkozva, annyi embert látva maga mellől kidőlni, annyi munkát elavulni, nem gondolt-e néha arra, hogy eljön az idő, mikor ő maga és munkássága sem lesz egyéb történelmi emléknél? Ő a ki annyi embernek adott irodalmi halhatatlanságot, ha az elborulás, lemondás felhője egyszer-egyszer meggyült feje fölött, nem gondolt-e arra, hogy az ő szava vagy valaki másé, a ki róla tudja elmondani ugyanazt, nem állhat ellene az idő pusztításának, hogy könnyebb halhatatlanságról biztosítani irodalmi barátainkat, mint azt valóban megadni nekik. Hányszor kellett felülvizsgálnia régebbi ítéleteit, a haladó idő folyamához mérni, igazítani azokat és az újakon venni észre, milyen más világ ez, mint volt a régi. Új mérő egységek keletkeztek, eladdig ismeretlen érték-képzetek döntöttek a dolgok becséről, más emberek, kegyetlenek és fiatalok ültek bele barátai és szerettei körébe. s neki áldás vagy baj volt — ki tudja — hogy némileg hozzáidomult az új világhoz, a melyről még esetleg azt is elhitette magával, hogy szakasztott ilyennek

áhitotta. Nem érezte-e néha úgy magát, mint a másik, de szintén öreg *Toldi* Nagy Lajos udvarában? S mikor irodalomtörténetében Kazinczyhoz ért, nem jutott-e eszébe az a támadás, melylyel ő, az akkor még fiatal kikezdette az agg Kazinczyt? Eszrevette-e a meggyező vonást sorsukban: fiatal és fogékony lelkű ember meggyőződésének hevével csatlakozik valamely elvhez, szószólójává, védelmezőjévé, vallójává, szegődik. Utóbb szeretete, megszokása, barátsága és érdeke bonthatatlaná teszi ezt a kezdetben laza és eszményi kapcsolatot. Az elv uralomra jut s magával együtt emeli fel vallóit és hű sáfárjait, míg azután új emberek új tehetségekkel, az érvényesülésnek nem kevésbé jogosult vágyával támadni kezdik a régi irány régi embereit, nem törődve azzal, hogy valamikor ő is forradalmi és fiatal volt s egyszer ők maguk is avultak és ósdiak lesznek. De a munka ellensége e bűnevelő gondnak s Toldynak, szorgos munkával töltvén napjait, aligha volt érkezése eféle leverő reflexiók tételére, melyek benne is mint *Hamletben* s mindenkiiben, halványra betegítik az elszántság természetes színét. A ki dolgozik, annak nincs ideje tönkretenni munkakedvét és munkájában való hitét a belátás vagy okoskodás legtöbbször nihilistikus irányú tanításaival. És Toldy élete munkás élet volt, melynek utolsó, tán legnagyobb eredménye gyanánt az a tény áll előttünk: hogy annak a ki arra az elvi alapra áll, mint a melyen Toldy állott, a magyar szellemi élet képét *lényegében* ma is úgy kell megrajzolni, mint a hogy ő megrajzolta. Irányt és módszert adott követőinek s híveinek, mely sok jóval jár, de mint e világon semmi, úgy ez sincs fogyatékoság nélkül; irányt és módszert, mely már az ő kezében termékeny volt s utána másoknál is hozott gyümölcsöket, de a mely már a dolgok folytonos fejlődésénél, változásánál fogva sem lehet a tudomány végleges iránya és tökéletes, állandó módszere.

És ha meggondoljuk, hogy épen Toldy életének második felében, a XIX-ik század közepétől kezdve minden szellemi tudomány alaptudománya: a lélektan nagy és gyökeres változáson ment keresztül, csodálkozunk kellene, ha az irodalomtörténet, mint a lélek felsőbb rendű megnyilatkozásaival foglalkozó tudomány, nem érezte volna meg a lélektan s általában az egész tudományos világnézet átalakulását. Az irodalomtörténet nagy megújítója és tudományos megteremtője *Hegel* és *Sainte-Beuve* nyomán haladva Taine volt, ki az irodalomtörténetet könyvek lajstromából a kiváló emberek lelkének történetévé, természetrajzává és a faj lélektanává tette. De Toldyról szólva nem szabad ő róla hímet varni, nem szabad a tehetségtől zokon venni, hogy nem termelt rá a lángész munkájára. Az irodalomtörténet e megújításának és további fejlődésének elmondása azonban már nem a mi tisztünk.

KUNFI ZSIGMOND.

DOBOZY MIHÁLY ÉS HITVESE TÖRTÉNETÉNEK KÖLTŐI FELDOLGOZÁSAI.

Második, befejező közlemény.

Meg kell még jegyeznünk, hogy Kisfaludy Károly drámai formában is meg akarta örökíteni a történetet.¹

Kisfaludy Sándor regéje Kisfaludy Károlyon kívül még egy másik korabeli költőre is hatott: Kölcsey Ferenczre.

Kölcsey Kisfaludy Sándor regéjének hatása alatt 1821-ben² írta meg »Dobozy« című balladáját, a melylyel mintegy meg akarta mutatni, hogyan dolgozható fel a tárgy balladává. A tizenkilenc nyolcsoros jambusos versszakból álló balladát ott kezd, a mikor az üldözött török elől már menekül a férj és feleség egy lovon. Száguld a mén. A rajta ülő bajnok nem ismert félelmet, de most, hogy szép hölgyére tekint, »habzik minden csepp vére.« A nő férjét átölelve borong és kérdi, megmentheti-e most, mert különben elhajtja a vad idegen szolgálni bús igába. A vitéz nagyot sóhajt s biztatja hű paripáját, mert csak ez mentheti meg mindkettőjüket. Fut is a ló mint a szélvész, de végre is lankadni kezd, csak pihegve fut s vele a lovag reménye is foszlik. A nőt a közelgő ellenség vad lármája csak elbúsítja; belátja, hogy csak vitéze szabályája mentheti meg, de érzi, hogy egynek annyi ellen el kell véreznie, neki pedig néznie kell majd és azután elviszik messzire rablánczon. Dobozy még egyszer biztatja hű paripáját, megsarkantyúzza, de a ló nem bírja sokáig, végre összeroskad futtában. Az ellenség már közel van. A feleség kéri urát, teljesítse utolsó kérélmét: utolsó csók után dőfje le, nehogy az ellenség hatalmába kerüljön. A férfi küzd magában, végre is elfordul, úgy veszi nejét karjába és ledöfi. Azután a vad nép közé ront, küzd, halált oszt, míg el nem esik, le nem rogy hölgye testére.

Kölcsey e balladájában kevesebb az elbeszélő és színező részlet, mint Kisfaludy regéjében, a költemény azért közelebb is áll ahhoz, a mit ma balladának nevezünk. Az esemény egyes mozzanatai is gyorsabban haladnak előbbre, mint forrásánál, azért mégis nála is még mindig sokkal több van a költeményben, mint a mennyi

¹ Ezt bizonyítja Gaálnak 1820 febr. 8-án írt levele, a melyben »Dobozy« című drámáról is megemlékszik.

² Munkái I. kötetében (1832) 1821 november 4-iki kelet áll!

szükséges s különösen sokat beszél a nő, mi a költemény vége felé nagyon is érezhető, mert a cselekvény fejlődését sokáig hagyja függőben.

Az odaadó hitvesi szeretetet éneкли meg Kölcsey és tagadhatatlan, hogy nem fűz mellékgondolatot az alapeszméhez, mint Kisfaludy Sándor; mégis a nő sokkal többet beszél, mint a mennyit a helyzet megenged vagy megkíván, beszéde épen ezért nem is természetes. Szerelmet énekel a költő, mégis ez csak epekedés, a mi a költő sentimentális hangulatának következménye, és már e körülmény is utal a német mintára, mely Kölcsey előtt lebegett. S ha Kölcsey az alapeszmét, a cselekvényt balladához alkalmasabban fogta is fel, a feldolgozás nála is csak ugyanazon forrásra, a németre vezet vissza, mint a mely a formára nézve Kisfaludy Sándor előtt is mintakép lebegett. De ez nem az ő hibájuk. Ez volt a kor általános felfogása a balladáról.

A Dobozy-történetnek negyedik magyar feldolgozója: Töltényi Szaniszló, ki az esetet drámai alakban dolgozta fel, természetesen egy nagyobb tárgynak epizódjaként. Magának a drámának ma csak czime¹ ismeretes. Az epizód nyomtatásban is megjelent a Kedveskedő² 1824-iki évfolyamában³ »Dobozi Mihály Hűtvösének halála« czímmel.

A tárgy feldolgozásánál a költőnek természetesen a színszerűséget is figyelembe kellett vennie.

Dobozy hitvesével a karján a játékszínre fut, de ott leteszi, mert nem tudja tovább vinni. Lóra kéri férjét, hogy ölje meg. Dobozy azonban sopánkodik, hogy nem mentheti meg, a mi nagyon fáj neki, mert annyira összeforrott feleségével, mint a test és lélek. Kéri az istent, sülyeszse el mindkettejőket, hogy a pogányok kezébe ne kerüljenek. Még inkább elfacsarodik szíve, a mikor megtudja, hogy atya. Ez különben annyira hat reá, hogy nem tudja hitvesét megölni. A nő erre maga ragad kardot önmaga ellen, de kihull kezéből a kard. Már hallik az üldöző törökök lármája s ez újra erőssé teszi Dobozyt és ekkor leszúrja feleségét. Azután bevárja a törököket.

A tartalomból kivehető, hogy a költő a történet feldolgozásánál tekintetbe vette a színpadot, a hova nem vihette a lovat. Új mozzanat az, hogy a nő anyának érzi magát, mi tragikusabbá teszi a történetet.

A Dobozy-történetnek ennyi feldolgozása van a magyar költészetben. De nemcsak a magyar költészet, hanem idegen is, az osztrák-német is, ismeri a tárgyat, mert náluk is feldolgozóra talált. Mint már fennebb is említettük, az odaadó, hű hitvesi szeretetet két osztrák költő is megénekelte. S annak története, hogyan jutott a

¹ Mohácsi veszedelem, szomorújáték.

² Kiadták Pánczél Dániel és Igaz Sámuel, Bécsben.

³ I. évfolyam, 15-ik szám.

tárgy az osztrák-német költészetbe, a magyar irodalomtörténet sivár, de nem érdektelen lapjaira utal.

A régi jó időkben történt — a XIX. század második tizedében, abban az időben, a mikor Magyarország a külföld előtt ismeretlen vagy legfelebb térképi fogalom volt, s a ki állítólag ismerte, az csak barbárságát, ázsiai állapotát hirdette; abban az időben, a mikor csak Osztrák-császárságról, Ausztriáról tudott a világ, a melynek hazánk csak egy darab földje, tartománya volt, s a mikor akadt magyar író is, ki Magyarországról szóló munkája címéül is Ausztria címét vette, s a mikor akadt olyan magyar író is, ki a gazdagság, jólét kedvéért azt hirdette, hogy kapcsolódjunk minél jobban az osztrákokhoz, legyünk mintegy ausztrikusokká.¹ Abban az időben történt, a mikor az osztrák írók — magyar írók közreműködésével — a nevezetes magyar férfiak életét az osztrákokéval együtt adták mint osztrákot, mint ezt Hormayr és Mednyánszky »*Taschenbuch für die vaterländische Geschichte*« című folyóirata, vagy ugyancsak Hormayr »*Österreichischer Plutarch*«-ja² vagy I. H. Benigni von Miltenberg *Charakterschilderungen*-ja³ bizonyítja, a mely művekben a magyar férfiak élete, hőstettei, természetszerűleg vannak az osztrák birodalom nevéhez csatolva.

Abban az időben volt ez, a mikor a magyar írók egy része azon munkálkodott, hogy a magyart az elnemzetienedés örvényéből kirántsa s nyelvében erőssé tegye. Oh mennyit kellett küzdeniök a cenzurával felfegyverkezett idegen, fojtó hatalom ellen; mennyi mindent: szabadságot, pénzt kellett feláldozniok a magyar íróknak! Sivár volt ama korszak, nagy szegénység honolt akkor nálunk az 1811-iki devaluatio miatt, a mely oly nagyon sújtotta az egész nemzetet, hogy Kazinczy Ferencz így ír akkor: »Ez a pénztelen világ sok irodalmi tervet csirájában megölt, épen kifakadót elsorvasztott.«

Pedig a XVIII. század vége óta mily szükségét látták a magyar írók legalább egy magyar folyóiratnak! S igaz ugyan, hogy már két évtizeddel előbb megindultak ily folyóiratok, melynek pl. az Uránia, az Orpheus, a Múzeum, a Mindenés Gyűjtemény, stb. voltak, de ezek rövid élet után megszűntek a részvétlenség, a pénzhiány miatt. Most annál égetőbb előttük a folyóirat szükségé. Legjobban bizonyítja ezt Kazinczy, a ki így ír a folyóirat

¹ Berzeviczy Gergely: »*Ansichten des asiatisch-europäischen Welthandels*« 1808.

² *Österreichischer Plutarch oder Leben und Bildnisse aller Regenten, und der berühmtesten Feldherrn, Staatsmänner, Gelehrten des oesterreichischen Kaiserstaates* 1807—12.

³ *Charakterschilderungen, interessante Erzählungen und Züge von Regentengröße, Tapferkeit und Bürgertugend aus der Geschichte der oesterreichischen Staaten.* Gesammelt von I. H. Benigni von Miltenberg 1809 I—VI. k. I. k. Die Tataren in Ungarn, II. k. Tod des siebenbürgischen Fürsten Johann Kemény. III. k. Johann Hunyady's letzter Sieg und sein Tod. IV. kötetben Zrínyi (hósi halála).

kiadását tervező Kis Jánosnak: ¹ »Valamíg Időszaki írásunk nem lesz, valamíg Recenziokat 's Intelligenzblattokat nem olvas hazánk, mindaddig minden iparkodásunk haszontalan: a nemzet fel nem fog verethetni lethárgiájából, s olvasásunk nem lesz egyéb, mint toldozott foidozott munka, nyomorult románokon s theatrialis darabokon való nyalánkodás, mesteri vezetés nélkül tett firkálások; stb. Szenteld e szándéknak minden üres óráidat, míg a munka útnak indul. Csak a kezdete nehéz. Meglátod, ezután menni fog.«

De úgy volt megírva a sors könyvében, hogy a magyarnak sokáig kell küzdenie, hogy a mult bűneiért vezekeljen. Nem jöhetett létre semmi. S így, hogy a szellemi élet ne pangjon, kénytelenek a magyar írók osztrák folyóiratokba dolgozni, a mivel a külföld előtt megpecsételték amaz általános hitet, hogy Magyarország provinciája, kiegészítő része csak a nagy osztrák birodalomnak. A lipcsei, jenai, hallei »Literatur-Zeitung,« a bécsi »Annalen der Literatur und Kunst in dem oesterreichischen Kaiserthume,« a »Neuere Annalen des oesterreichischen Kaiserthumes« cz. folyóiratokba dolgoznak a magyar írók, Kazinczy Ferencz, köre és mások s lehetőleg minden magyar terméket megismertetnek, megbírálnak bennük. És minden alkalmat felhasználnak leveleikben, — mert ez pótolta akkor a magyar folyóiratot, — hogy honfitársaikat, ismerőseiket buzdítsák e folyóiratok előfizetésére, terjesztésére.

Nem ítélni lehetjük el azért ez íróinkat; nem azért, mert utat törtek s azonkívül ők voltak a legbuzgóbbak a folyóiratok tervezésében. Mert terv volt elég. Kis János már 1808-ban tervezett egy kritikai folyóiratot, a Magyar Tárházat, Döbrentei az Erdélyi Múzeumot, Szemere Pál, illetve a pesti triász egy Aurorát, Kulcsár pedig a Lehel kürtjét akarta kiadni. Kisfaludy Sándor tervéről pedig már fennebb emlékeztünk meg. De bizony, még kezdetre is alig került a dolog az Erdélyi Múzeum (1814) kivételével, a mely meg alig ment a kezdet kezdeténél tovább.

A mit nem tett meg az iszonyú pénzsükség, azt pótolta a szigorú censura, a mely lehetőleg elnyomott mindent vagy legalább sokáig késleltetett. S ennek tulajdonítható, hogy *magyar* folyóirat csak 1817-ben (a Tudományos Gyűjteménnyel), illetve 1822 után (az Aurórával) gyökeresedett meg a magyar földön. S így valóban nem csoda, hogy a magyar írók német folyóiratokba dolgoztak, a melyek ezért reánk nézve e kort illetőleg irodalomtörténeti fontosságúak, mert az akkori magyar irodalomról felvilágosítást nyujtanak nekünk. Ilyen reánk nézve nevezetes osztrák-német folyóirat volt a báró Hormayr József, osztrák politikus és történetíró által 1810-ben alapított Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst,² mely — mint már fennebb láttuk — mindjárt az első évfolyamban közölte a Dobozy-történetet. Azt is láttuk, hogy e változata a tör-

¹ 1808 december 30-ikán.

² Megjelent Bécsben.

ténetnek hatott Kisfaludy Sándorra. Az Archiv azonban közölt sok más magyar politikai és irodalmi nevezetességű czikket is; közölt osztrák-német költőktől származó magyar vonatkozású költeményeket¹ is. Ugyane folyóirat hasábjain jelent meg két, a Dobozy Mihály és hitvese történetét tárgyaló ballada is. A két ballada keletkezésének története a következő:

A folyóirat szerkesztője 1817-ben felveté a lap hasábjain ama kérdést, »vajjon, szegényebb-e Ausztria története költői tárgyokban a tragédia, ballada, regény, legenda stb. számára, mint az ókor, vagy valamely idegen középkor története.« Erre a felhívásra nagyon sok német, magyar vonatkozású történet jelent meg a folyóiratban annak igazolására, hogy *Ausztria* költői tárgyokban nem szegény. A magyar vonatkozású történetek legnagyobbbrészt báró Mednyánszky tollából valók. És napvilágot láttak olyan történetek, mondák, a melyeket sok magyar, de osztrák-német költő is feldolgozásra méltónak tartott. Így, a Mednyánszkytól 1817-ben közölt Stibor-mondát, Wesselényinek és Széchy Máriának murányi kalandját Kisfaludy Károly is feldolgozta (Mednyánszky nyomán) drámává, de feldolgozta Stibor történetét Köffinger német költő is »Stibor« czímmel,² Wesselényi esetét pedig Wend »Brautwerbung«³ czímmel nagyobb költeménynyé.

Dr. Hochenegger, győri kanonok pedig ismertette Kemény János történetét,⁴ — a melyet ugyancsak Köffinger dolgozott fel egy nagy költeményben,⁵ — majd ugyancsak Hochenegger 1818-ban a 118. számban közölte Dobozy történetét is.

Hochenegger elbeszélése oly vonásokban tér el Budai elbeszélésétől, hogy okvetetlenül szükséges az eltérésnek kiemelése.

Minden megegyezik addig, a míg lovon ülve menekülés közben meg nem győződik a hitves-pár, hogy így a török utóléri őket. Az egyiknek tehát fel kell magát áldoznia, hogy a másik megmeneküljön. A feleségakarj a magát feláldozni. Kéri férjét, ölje meg irgalomból, nehogy a törökök prédája legyen, s hogy azután férje könnyebben menekülhessen tovább. Dobozy azonban kéri, csillapítja nejét és tovább menekülnek. Mikor azonban az ellenség már nagyon közel ért hozzájuk és a nő látta, hogy nincs menekvés, leugrott a lóról és ismételten kérte férjét, hogy ölje meg. A férj erre leszúrja nejét, a ki nevetve hal meg, azután pedig az ellenség közé ugrik és addig harcol, míg több törököt megölvén, ő is melléjük nem esik.

¹ Ilyen pl. 1811-ben »König Emmerich« M. Collintól; 1812-ben »Johann Hunnyady Corvin« Caroline Pichlertől; 1813-ban »Maria, Königin der Hungarn« (Ballade) Johann Rupprechtől; 1815-ben »Johann Capistran« Franz Weidmanntól; 1816-ban »Bela's Krieg mit dem Vater« (drámai részlet) M. Collintól; 1818-ban »Der Hunyadysche Rabe« (Ballade) Schröckingertől.

² Archiv 1822. 80. szám.

³ Archiv 1823. 48. szám.

⁴ Archiv 1817. 19. szám.

⁵ 1822. 83. szám.

Budaitól, íme, ennyiben, a nő szereplésében, különbözik e történet.

Hochenegger elbeszélése két osztrák-német költő figyeimét vonta magára. Buzdíthatta a költőket az is, hogy Hochenegger elbeszélése elején a történet alapeszméjét bocsátja elől ilyképen: A szabad ember inkább meghal becsülettel, semhogy becstelenül éljen; ép így inkább meghal becsülettel az erkölcsös nő is, semhogy állatias nép áldozata legyen; a házaspárnak pedig legszebb sorsa az, ha életben halálban együtt lehet.

Ez az alapeszme: jobb a halál a becstelen életnél, a hű hitves meghal, de társát el nem hagyja, tehát a *hitvesi szeretet* szép példája vonzotta először is *Wenzel Aloys Swoboda* tanárt, a ki a történetet »Michael Dobozy« czímen balladává dolgozta föl. A ballada az Archiv 1819-iki évfolyamában¹ jelent meg, s a költő a ballada megjelenésekor megjegyzi, hogy ezt Hochenegger elbeszélése után készíté. Ezt a tényt különben is megállapíthatnók, mert Hochenegger elbeszélésének különböző vonásai nála is megvannak.

A ballada ott kezdi az esemény tárgyalását, a mikor a törökök a vitéz védelem ellenére is bevették a várat, úgy hogy mindenki menekül. Dobozy a legbátrabb volt a vár védői között, ő sohasem hátrált, de most neki is menekülnie kell, mert különben is hiába folya vére. El is menekül feleségével egy lovon. De az ellenség meglátja és utána száguld. Dobozy biztatja lovát, hogy siessen. Fut is a ló, de a kettős teher alatt csakhamar lankad, úgy, hogy az ellenség mindinkább közelebb ér, sőt nemsokára hallszik is lármája. Dobozy erre újra biztatja lovát. A nő azonban kéri férjét, mentse meg önmagát a haza számára, őt pedig áldozza fel, ölje meg. De Dobozy nem egyez bele. A törökök azonban már közel érték hozzájuk, már ujjongnak is, hogy a nőt kézrekeríthetik. Erre a nő a végső pillanatban leugrik a lóról és kéri urát, hogy ölje meg. Dobozy meg is teszi, azután az ellenségre rohan és harczol, míg kemény harcz után felesége mellett hősi halált nem hal.

A mint látjuk, a forrás félreismerhetetlen. A költő a nőt helyezi előtérbe ama tetteivel (hogy a lóról leugrik), mert így kényszeríti férjét a halálos csapásra. Eme tette, továbbá, hogy a törököknek a nő után való vágya is mintegy kényszeríti Dobozyt a halálos csapásra — s ez utóbbi a hű szeretet rovására is van, — Dobozyt megfosztja szabad cselekvésétől s a ballada főszemélyévé a nőt teszi. A ballada előadása teljesen a kor álláspontját tükrözi vissza: epikai részletességgel taglalja a tárgyat.

Valamivel később ugyancsak Hochenegger után írta meg balladáját a Dobozy-történet másik osztrák éneklője: *I. C. Passy*, bécsi jogtudós. Az a balladája is az Archivban jelent meg 1824-ben² »Michael Dobozy« czímmel.

¹ A 138—39. számban.

² A 157. számban.

Míg Swoboda a vár elfoglalása előtti eseményeket nem tárgyalja, addig Passy még a maróthi ostrom előtti időre is kiterjed és 23 nyolczsoros versszakban érdekesen és részletesen éneklí meg az eseményt.

A mohácsi csata után a keresztény sereg tönkre ment, a királyt is megölték. Budán már Solimán uralkodik, sőt Bécsset is fenyegeti. Bandái az egész országban rabolnak, gyilkolnak. Maróth erős fellegvárát is hatalmukba akarják keríteni, s a vár lakói félnek, mert a köröskörül égő falvak azt bizonyítják, hogy a törökök közel vannak. Dobozy elszántan végig tekint a vidéken és így szól kicsiny csapatjához: »Látjátok, bajtársak, a sok fegyver villogását, a fegyverek mind a mi halálunkra fenvék! Itt az idő, hogy férfiak legyünk; haljunk meg a hazáért, talán várunkon ellankad a vadak dacza. Rajta, fegyverkezettek, hogy készen találjanak bennünket!« Mindenki siet, hogy elfoglalja helyét. A török az ostromhoz kezd. Dobozy nézi a harcot, nem csügged; csak egy gondolat fúrja szívét: felesége is itt van, ha az meghal, mi lesz belőle. Épen akkor közeledik felesége és arra kéri, engedje meg, hogy vele együtt halhasson. Dobozy, szívére szórítja, az égre mutat és azt feleli, hogy az égből jó minden, ne féljen, talán jó még segítség; ha pedig nem jó, legyen meg akkor az ő akarata. Ezután harczosaihoz megy, buzdítja őket késő éjjelig, mely azután fáradt tagjaikba új erőt önt. Alig virrad, már is tovább folyik a harcz. Még lobog Dobozy kezében a hit zászlaja, de borzadva látja, hogy a hegyek felől új csapat jön. Tigris haraggal ostromol az ellenség, létrákkal már a sánczokra is jut, majd a hősi védelem ellenére betör a várba is. Ekkor Dobozy megsebezve felesége szobájába fut, hogy gyorsan meneküljön vele. Maga mögött mindent felégetvén, titkos úton lovához siet s azután a kapun át kivágtat. Az ellenség észreveszi azonban menekülését és üldözőbe veszi. A kétszeres tehertől roskadozik a ló, már horkan, pedig mindig közelebb hangzik az ellennek allahkiáltása és a lovak patkóinak dobogása. Ekkor a feleség könnyörögve így szól urához: »Nem szabadulhatunk meg ketten, áldozz fel azért engem; de egyre kérlek, ments meg a barbárok elől kardoddal. Szívesen halok meg kezedtől és szerelmed záloga lesz, ha megölsz, hogy feleséged becsületét megmentsed.« Már alig száz lépésnyire vannak a törökök. A feleség ismétli kérését. A férj ránéz de nem tudja megölni, elfordítja fejét. Ekkor a nő leugrik a lóról és így szól: »Itt találjanak meg s legyenek kényük áldozata, mert férjem szíve gyenge volt!« Erre felvillan Dobozy szeme és leszúrja feleségét. Azután még egyszer megsarkantyúzza lovát, az ellenségre rohan és addig harczol, míg el nem gyengül s ekkor — hogy szó szerint idézem — »nehéz csapás esik fejére, mely megfosztja érzésétől, életétől; lelke megszabadulva ellebbent hazájába. Neve azonban dalfüzérben élni fog örökké, mert a mi nagy és nemes, nem enyészhet el.«

Ez a tartalma a balladának, mely Swobodáénál szélesebben

tárgyalja és épikai részletességgel mondja el a történetét, de lelkesen éneklí meg a tárgyat, úgy hogy az olvasó szívét megindítja, sőt lelkesíti is. Alapeszméje: a nagy, a nemes örökké él, örökké él tehát Dobozy, de felesége is, ha másutt nem, legalább a költő ajkán. Igaz, hogy Dobozy alakjának nagyságát csökkenti itt is a nő bátor elszántságával, a melylyel — becsülete megmentéseért — kényszeríti férjét a halálos csapásra, de egyszersmind ki is emeli a gyengéd, hű hitvesi szeretetet, a mely férje szerelmének zálogául tekinti az ő kezéből jövő halált.

Az összes feldolgozások így, mint láttuk, a nő szereplését illetőleg két csoportba oszlanak: a magyar költők a feleségnek kényszerítő lépését nem ismerik; jobban mondva nem használják fel, míg ellenben a két osztrák költőnél ez a cselekvénynek, úgyszólván, középpontja. De a fenti tárgyalásból láttuk, hogy ez nem a költők eltérő felfogásából származott, hanem abból, hogy más-más volt forrásuk.

A feldolgozások között különben Kisfaludy Sándornak és Passynak költeménye tárgyalja legrészletesebben a Dobozy-történetet, mert ők kiterjeszkednek jóformán minden mellékeseményre is; mindamellett épen a két költő költeménye a legkedvesebb és legsikerültebb az összes feldolgozások között. Mai fogalmaink szerint talán — mert bíz ma sincs teljesen tisztázva fogalma — nem tekinthetjük balladáknak, hanem inkább költői beszélyeknek, ama kor azonban elfogádta annak a Kisfaludyé kivételével, de a többiek jogával ezét is annak tarthatjuk.

A német költészet a két feldolgozáson kívül még Kisfaludy Sándor költeményét is ismeri fordításban. Már maga a költő költeménye megjelenésekor felkérte volt Gaál Györgyöt, hogy fordítsa le a »császárné« számára, [a kinek az Auróráat ajánlották,] »mivel a magyar, sajnos, királyával és királynéjával nemzeti nyelvén nem beszélhet«, hogy így legalább fordításból értsen valamit. De óhaja nem teljesült. Csak később fordították le.¹ A Blumenlese szerint még angol nyelvre is lefordították Kisfaludy Sándor költeményét.

Végül még csak azt kell megjegyezni, hogy a Dobozy-történet képben is meg van örökítve két változatban: rézmetszetben és festményben.

A rézmetszet az 1822-iki Aurórában jelent meg s Kisfaludy Károly, a szerkesztő, így magyarázta:

»Dobozy, e nemes magyar vitéz, hogy életét romlásnak indult hazájának fentartsa, szép hölgyét lovára ültetvén, mentséget keres.«
 »A szép hölgy odaöntve, férjét szorosán átkarolva, tekint fel a bajnok szemébe, nem félelem, de szent buzdulat, szelid elszánás nyugszik édes képén. Szíve már sem a földé, túl fellegez boldogabb tájékon.«
 »Dobozy némán hajtja le fejét szíve felé és karjával a porfelleget hasítja és azon szó, melyet utóbb ejt: Menjünk!

¹ Pannoniens Dichterheim von Adolf von der Heide. (Stuttgart, 1879).

menjünk, a míg lehet! szerelem és bosszús érzemény közt egész lényén előmölve látszik. Hátról török lovagok száguldanak, kik a portól eltakarva, itt-ott tűnnek elő.»

A másik kép, jól sikerült festmény, melyet Székely Bertalan művésznök készített s a mely most a Nemzeti Múzeumban van, de különben is ismeretes, mert színes nyomtatban közkézen forog. A festményt a következőképen jellemezhetni:

Sötétes alkonyat van. A messze háttérben füstölő, lángoló falvak vannak. A középtérben előrohanó török katonák. Az előtérben Dobozy hajadonfővel, átkarolja ifjú feleségét. A nő saját kezével tépi föl keblén a ruhát, hogy oda döfhesse férje a markában szorongatott törét. Dobozy még egy pillantást vet hátra, a közeledő török üldözők felé, hogy a következő pillanatban feleségét megelőlje. Dobozyék mögött a párja-kilehelt ló terül el. A kép általános hangulata komor, sötét, szürke, csak a messze vidék piroslik a pogányok-okozta gyujtogatástól.

Ime, Dobozy Mihálynak és hitvesénektörténete a költészetben!

Feldolgozta tehát a történetet összesen 4 magyar és 2 osztrák költő. Kisfaludy Károly töredékein, Töltényi dráma töredékén kívül a többi költő mind balladává dolgozta fel az esetet, s a ballada szereplőit az odaadó hitvesi hűség áldozataiként tüntetik fel.

DR. VISZOTA GYULA.

SZÁNOKI GERGELY.¹

A humanismus egyik kiváló férfjának emlékezetét kívánom a következő sorokban feleleveníteni, a kiról Voigt azt mondja, hogy ép oly büszke lehet reá Lengyelország, mint Magyarország Janus Pannoniusra,² mivel a humanismusként ép oly lelkes híve volt Szánoki Lengyelországban, mint a mily hirnèvre tett szert a magyar humanismus történetében Janus Pannonius.

Azonban azon befolyásnál fogva, melyet Szánoki két királyunkra I. Ulászlóra és Hunyady Mátyásra gyakorolt, teljes mértékben megérdemli, hogy kivegyük a feledés homályából, melyben nálunk eddig el volt rejtve s a magyar historiára vonatkozó művei folytán minket magyarokat szintén érdeklő olasz humanista, Filippó Buonaccorsi da Gimignano, más néven Callimachus Experiens

¹ Mikor egykori kedves tanítványomnak ez értekezését közölnöm, szükségesnek tartom egy pár kiegészítéssel szolgálni. A szerzőtől hozzáférhető forrásokkal ez értekezés adatait egybevetvén, a Miodonszki-féle értekezésről, melynek címe: *Philippi Columachi et Gregorii Sanocei Carminum ineditorum corollarium* megjegyzem, hogy az itt idézett *Anzeiger* helyett a vele azonos Bulletin International de l'Académie des sciences de Cracovie-ban (1901. decembre No. 10 190., 191. lapon) e költeményeknek nem tartalmi közlését, hanem rövid ismertetését találtam meg. E költemények 1471—1477 közt keletkeztek. Magyar vonatkozásuk nincs. A Callimachus és Szánoki Gergely meghitt baráti viszonyából származó költői levelekről van szó. Callimachus meghívja Szánokit Lembergbe a karácsonyi ünnepekre (1471.). Ugyanis a lengyel érsek Szánoki Gergely visszavonult Dunajowba, »nem pusztán humanista vallási közönyből, hanem sokkal inkább gáncsolható okból: az önzés és a lelki undor vegyes érzelméből.« Szánoki szerelmi kalandokat él át. Falusi muzsája paraszti. Egyébiránt Miodonszki Plautus hatását mutatja ki költeményeiből. A közlött költemények közt híres volt Callimachusnak *Ad Cupidenem* cz. költeménye, melyet Miodonszki a chiosi kézirat alapján vesz át, de megjegyzi, hogy Veronában is látott egy kéziratban Callimachus költeményeiből egy kis gyűjteményt.

A *Szánoki Gergely* és *Rangoni Gábor* egri püspök gúny verseinek kapcsán mint eddig teljesen ismeretlen adatul tekinthető az Ábel-féle hagyatékban egy ajánló-levél, melylyel Michael *Carrariensis* »de choreis musarum« cz. művet föl ajánlja Rangoni Péter egri püspöknek, a költészet és irodalom bőkezű pártfogójának.

E két adattal kívántam az itt közlést értekezésem kiegészíteni. Rangoni gúnyverséből az utolsó résznek magyar fordítását is adom.

Hegedűs István.

² Wiederbelegung II.^a 329. lap.

által megírt életrajza nyomán Szánoki Gergely életének fontosabb vonásait megismertessük.¹

1860-ig a magyar történeti irodalomban Szánokinak csak a nevével találkozunk. Teleki József, a *Hunyadiak* korának nagynevű történetírója, művében két helyütt említi; u. i. az I. kötet 242. lapján Szánoki lengyel követségéről szól s itt Sánoczkynek nevezi s ugyancsak az I. kötet 397. lapján szól róla, a mikor Szánoki lebeszéli a királyt az ostyára való esküvésről. Itt pedig nevét hibásan Sanok Györgynek mondja.

1860-ban az *Új Magyar Múzeum* X. folyamának 2. kötetében a 183. s köv. lapokon jelent meg Toldy Ferencztől »*Szánoki Gergely Magyarországon és Kallimachus történetírói hitelessége*« címűen egy közlemény, mely összefoglalja a Szánokiról Callimachus egy másik műve, a *de Rebus a Vladislao Polon. atque Hungarorum Rege gestis* nyomán (mely Schwandtnernél a *scriptores Rerum Hungaricarum* II. kötetében [4° Vindobonae 1768] a 40. és 142. lapon van kiadva, a többek között) megtudható adatokat; egyszersmind hírt ad a Callimachus-féle életrajz krakkói codexéről, melyet Toldy Ferencz, figyelmessé tétetve reá Kazinczy Gábortól, lemásolás végett el akart kéretni a krakkói könyvtár igazgatójától, Muckowski Józseftől.

Muckowski a kért kodex helyett egy kivonatot küldött Toldy Ferencznek a codexből s utalt a *Wisniewski* Mihálytól a *Pomniki historii i literatury polskiej Krakkó 1835.* a IV. kötetben megjelent, de hibáktól hemzsegő kiadásra.

Pár év múlva Toldy maga ment el Krakkóba, hogy a codexet vagy maga lemásolja, vagy ott valakivel lemásoltassa, de ez nem sikerült neki.

Ekkor közölte Toldy Ferencz az *Új Magyar Múzeum* fentebb említett kötetében a Muckowskitól készített kivonatot, hogy »hadd álljon legalább az itt, míg talán az egésznek birtokába jöhetünk.« (UMM. X. 2. 186.) Ábel Jenő az *Analectakban* a 162. és 165. lapon közli a Wiszniewski-féle kiadás nyomán Callimachus »*Vita*«-jából a Szánoki Gergely magyarországi tartózkodására vonatkozó szakaszokat, a Wiszniewski-féle kiadás 53., 54., 55. és 82. lapjairól vett kivonatok híján ugyanazt, a mit hibáktól ment szövegben Toldy Ferencz is közlött.

Említve van még Szánoki Gergely a *Beöthy Képes Magyar*

¹ Callimachus művei Toldy Ferencz szerint a következők: 1. Libri tres de Rebus gestis a Vladislao Polonorum atque Hungarorum rege ad Casimirum regem. 2. Attila. 3. Epistola de clade Varnensi. 4. Historia de iis, quae a Venetis tentata snnt. 5. Oratio ad Innocentium VIII. 6. Oratio de bello Turcis inferendo. 7. Oratio de contributione cleri. 8. Epistola ad Innocentium VIII. de Polonorum Regum laudibus. 9. De Tartarorum moribus. 10. Historia peregrinationum suarum. 11. Poema de regibus Pannoniae. 12. Amorum libri V. 13. Disputatio de Eloquentia. 13. Liber Elegiarum. 15. Liber epigrammatum. 16. Orationes et epistolae. 17. Vita Gregorii Sanocci. *Új Magyar Múzeum* X. 2. 192 s köv.

Irodalomtörténetének I. kötet 92. lapján, Szánoki György (Georg Sanocensis) hibás néven s a *Szilágyi* Sándor szerkesztette *Magyarország története* IV. kötetében a 184. lapon, hol neve, szintén hibásan, Sanockinak van írva.

A Callimachus-féle életrajz újabb időben egész terjedelmében megjelent *Finkel* L. kiadásában, a *Monumenta historica Poloniae* VI. kötetében (1893.) s külön kiadásban Miodonski Ádám Istvántól, a krakkói Jagello-egyetem fennállásának ötszáz éves jubileuma emlékére ily czímmel: »*Philippi Buonaccorsi Callimachi vita et mores Gregorii Sanocei archiepiscopi Leopoliensis*, recensuit A. St. M. Cracoviae. Sumptibus Universitatis Jagellonicae. MCM. 31. levél 8-rét.

I.

Szánoki Gergely születési idejét pontosan nem tudjuk meghatározni; valószínűleg a XV. század első évtizedének valamelyik évére esik. Szülei nemes emberek voltak. Atyját Péternek hívták, mint ezt Szánoki a Jagelló Ulászlóra írt sírversben említi. Szülőhelye, hol gyermekkorát töltötte, a Visztula forrásától nem messze levő jelentéktelen falu volt. Innen szüleiivel a szomszéd faluba költözött s ott nyerte az első oktatást a tudományokban.

Szánok, a honnan életírója és maga is őt Sanoceusnak hívja, ma is meglevő község a Szan és Oszlava egybefolyásánál, Gali-cziában, nem messze a magyar határtól.

Tizenkét éves korában elhagyta az atyai házat s elment a nagy világba szerencsét próbálni, szívesebben viselvén el a sors adta nehéz viszonyokat, mint atyjának szigorúságát, melyet elviselhetetlennek tartott; de viszont nem tartotta megengedhetőnek, hogy atyja akaratának bármiben is ellentmondjon.

Egy darabig bolyongott ide s oda, míg azután Krakkóban huzamosabb ideig tartózkodott s itt tanulmányokkal foglalkozott.

Majd látva, hogy minden köz és magán dolog nyelve a német, megtanult németül s bejárta Németországot. Azon öt év alatt, melyet Németországban töltött, úgy látszik, tanítással foglalkozott s a tanítványai által fizetett díjakból tartotta fenn magát, minthogy onnan hazulról semmit sem kapott. Más kereset forrásul a tanítványainak szükséges könyvek másolása szolgált s ebben nagyon kitűnt, különösen, mivel magának is szép írása volt, de azért is, mert bármilyen kézírást igen híven tudott utánozni, annyira, hogy Callimachus megjegyzése szerint ezen tehetsége, ha rossz jellemű emberé lett volna, sok kellemetlenséget okozhatott volna neki. Természetes hajlammal bírt a zenéhez is s a mellett erős, tiszta s kellemes hangja volt az énekléshez. Oly tulajdonság, melynek nagy hasznát vehette, mert azokat, a kiket tudományával nem bírt magának megnyerni, zenéjével s énekével föltétlen magához hódította.

Eképpen szerezte meg magának a szükségeseket Németországban, honnan 1430 körül újra Krakkóba ment.¹

Itt eleinte úgy látszik, hogy mint éneklő kántor jutott életmódhoz s igen nagyra becsülték az istentiszteletnél való segédkezését.

De csakhamar más téren is kitűnt. Valószínű, hogy Krakkóban ez időben már voltak a humanizmusnak apostolai, kik az ókori classicusok olvasásával foglalkoztak s Szánoki ezekkel barátságba jöven, figyelmét az antik világ tanulmányozására fordította.

Mikor újra Krakkóba ment, ott az új irány szellemében tartott előadásokat hallgatta s oly buzgalommal fogott a classicus írók tanulmányozásához, hogy maga is magyarázta Vergilius Bucolicáit, a mi addig szokatlan dolog volt Krakkóban. Majd sorra vette Vergilius Georgicáit, Plautus comoediáit és Iuvenalis satíráit. Új világosság támadt előadásai nyomán a tanulni vágyók lelkében, a kik roppant nagy számmal sereglettek előadásaira. Szánoki a szabadtudományok magistere lett Krakkóban körülbelül 1439-ben.²

Nemsokára Krakkóba visszatérése után történt, hogy Tarnowski meghívta Szánoki Gergelyt fiai nevelésére. Elhagyta tehát Krakkót. Nevelőségében kezdett latin költeményeket írni és pedig tanítványainak nagyatyját és nagybátyját örököltette meg epitaphiumokban. Mikor Jagello Ulászló 1434-ben meghalt, Callimachus szerint az ország nagyok Szánokit kérték meg sírvers írására. Ez a sírvers Dlugoss nagy lengyeltörténetében maradt reánk.

De Szánoki nem érezte magát jól Tarnowskinál, távol a könyvektől s a tudós emberekkel való érintkezéstől elzárva; ezért kieszközölte, hogy tanítványaival együtt Krakkóba költözhetett, minthogy okul hozta fel azt is, hogy itt tanítványainak nevelését is sikeresebben eszközölheti. Ekkor jött összekötetésbe a királyi családdal tanítványai révén, a kik mint előkelő főnemes család sarjadékai a királyfiak, Ulászló és Kázmér, társaságába jutottak.

A királyi udvarban Szánokit tudományáért s különösen pedig szilárd jelleméért megkedvelték. Mivel pedig szép írása volt, most ezt, majd azt bízták reá, hogy lemásolja.

¹ 1428-ban már ott volt, a mit bizonyít a legrégebb Matricula köv. feljegyzése: *Gregorius Petri de Sanok dedit 4 g.* Lásd: Zeissberg, Das älteste Matrikel-Buch der Univ. Krakau. Innsbruck, 1872. 45. l., a mi valószínűvé teszi, hogy 1433-ig ott is tanult. L. a köv. jegyz. Szerk.

² Voigt i. m. 329. lapján Szánoki magisterségét 1439-re teszi. Thaddaeus Sinko De Gregorii Sanoeci studiis humanioribus (Eos VI. 241.) című tanulmányában azt mondja, hogy Szánoki 1430 táján tért vissza Krakkóba. Hogy azonban eleinte inkább a középkori grammaticusokkal foglalkozott, valószínűvé teszi az a körülmény, hogy 1434-ben Ulászló halálára készített epitaphiumában még classicus vonásokat csak gyéren fedezhetünk fel.

Hogy először Vergiliust olvasta az természetes; hisz ez a pogány classicus volt az, a kit a középkorban leginkább ismertek s a kinek munkáiból Krisztusra vonatkozó jövendöléseket olvastak ki.

(Muczokowszki 1433-ban is, 1439-ben is említ *Greg. de Sanok*-ot s zárjelen mindeniket *archiepiscopus Leopoliensis*-nek mondja. 1433-ban baccalaureatusságot, 1439-ben magisterséget szerzett. Szerk.)

Vita c. 2.

Vita c. 3.

Mialatt idejének nagy részét tanítványainak szentelte, megmaradt szabad idejében a classicusokkal foglalkozott. Sőt, mint Callimachus mondja, annyira megtetszett neki Plautus, hogy annak mintájára ő maga is kezdett egy comoediát írni.

Míg Szánoki ekkép a classicus tanulmányokkal foglalkozott, megüresedett a wieliczka-i paróchia. Barátai javasolták neki, majd sürgették, hogy folyamodjék érte. Így történt, hogy ő elindult kb. 1440-ben Olaszországba, hol először Bolognába ment, innen Flórenczbe a Rómából elűzött Jenő pápához. Itt nagyon szívesen fogadták s meg is nyerte a pápa beleegyezését sőt, mikor hazájába vissza akart térni, csaknem erőszakkal tartóztatták vissza, hogy legyen tagja a pápai énekkarnak. Ő azonban mégis csak visszatért paróchiájára, a melyet azért is szívesen foglalt el, mert közel volt Krakkóhoz s így mindig jó alkalma volt neki, hogy az ottani tudósokkal s jó embereivel bármikor érintkezhessek.

Vita c. 6.

Wieliczka-ban oly nagy buzgalommal folytatta a gondjaira bizott nyáj ápolását, hogy az elődei gondatlansága folytán elhanyagolt és pusztulásnak indult egyházat csakhamar felvirágoztatta, ő maga nem csak tanítván híveit, hanem maga járván előttük jó példával.

Már természeténél fogva a független gondolkodásra és minden tekintetben lehető legkifogástalanabb működésre törekedett. Épen ezért sem a szerencsés dolgokban nem bízta el magát, sem a nehezebb körülmények között nem rettent meg; hanem mindenben böcs mérsékletet, nyugodt megfontoltságot s kitarást tanusított. Egyedüli törekvése a valódi erény gyakorlása volt; minden egyebet hiábavalóságnak tartott. Magával nagyon keveset törődött s minden fényűzéstől tartózkodott.

A másokkal való érintkezésben könnyen hozzáférhető volt. Krakkói tudós barátai és ismerősei csaknem mindennap átrándultak hozzá, a kikkel azután rendszeren vitatkozásba elegyedett; de épen úgy a mint ő minden dologra nézve őszintén megmondta véleményét, nemcsak hogy nem zárkózott el mások véleményének a meghallgatása elől a fontosabb dolgokban, hanem mindenkor szívesen meghallgatott másokat is. Azonban mindenkor a dolgok lényegét tartotta a legfontosabbnak, a dolgok dialecticai csúrés-csavarást helytelennek és szükségtelennek mondta. A dialecticát csak annyiban tartotta szükségesnek, a mennyiben az a dolgok helyes megismerésére vezet, máskülönben olyan, mint a »vigilantium insomnia.«

Vita c. 7.

A tudományok közül első helyre tette az orvostudományt. A költők olvasását a tanulóokra nézve ép oly fontosnak mondta, mint az enivalót, mert szerinte ez a testet táplálja, amaz pedig a lelket.

II.

1439 október 27-én meghalt Albert magyar király. Az 1440. év első napjaiban Budán tartott országgyűlés többsége azon meggyőződésben, hogy az ország belső békeességének és külső biz-

Vita c. 10.

tosságának érdekében oly királyra van szükség, a ki a kormányt erős kézzel tudja tartani, Ulászló lengyel királyhoz, a ki atyja halála után 1434 óta ült a lengyel trónon, követséget küldött, hogy a magyar trónra meghívják.

Call. De Rebus
Vladislai p. 48.

Ulászló némi habozás után el is fogadta a magyar rendek meghívását s elindult lengyel tanácsosai kíséretében Magyarországba. E kíséret tagjai közt volt Szánoki Gergely is, a kit Ulászló már gyermekkorában megismert s a kiről később is mint mindig okos, belátó s megfontolt és őszinte tanácsadórul sohasem feledkezett meg s őt most is tanácsosául szemelte ki.

Posthumus László születése után Zsófia, anyakirálynő, Ulászló anyja, a lengyel országnagyok és a litván küldöttség ellenézték, hogy Ulászló elfogadja a magyar koronát, attól félve, hogy ha Ulászló elhagyja Lengyelországot, ez polgárháború veszélyeinek lesz kitéve s Litvánia tőle elesik. Szánoki Gergely azonban állandóan és erélyesen javasolta Ulászlónak a magyar korona haladéktalan elfogadását, még pedig nemcsak azért, mert ez a lengyel nemzet dicsőségére válik, hanem általános keresztyén érdekből is, mert így a két hatalmas nemzet egyesülésével könnyebben ellenállhatnak a török terjeszkedő hatalmának, a mely épen úgy fenyegette a lengyeleket, mint Magyarországot.

Call. De Rebus
Vladislai p. 53.

Es »decretum secundum Gregorii sententiam, ut progredere-
tur in Hungariam Uladislaus, Casimirus vero (Ulászló öccse) cum
certo numero copiarum in Lithvaniam proficisceretur« mert Lit-
vániát csekélyebb erővel is meg lehet Lengyelországnak tartani.

Call. De
Rebus Vladislai
p. 54. 55.

Már útban volt Ulászló Magyarországba, mikor lengyel kísérei közül sokan, a kiket Albert özvegye Erzsébet anyakirálynő pártjának készülődései és a Litvániából jövő hírek nyugtalanították: a visszatérést javasolták a királynak. De Jaroslói János és Szánoki Gergely tanácsára elhatározták, hogy Késmárk őrizetére erős őrséget hagyva Perényi Miklós Parancsnoksága alatt, lengyel és magyar egyesült sereggel Budára mennek. Szánoki tehát egyike volt azoknak, a kik kivitték, hogy Ulászló a magyar trónt elfoglalta.

Call. De Rebus
Vladislai p. 74.

1441-ben Erzsébet pártja nagy hadikészülettel lépett fel Ulászló ellen; a török háború is mindinkább fenyegető lett. Ekkor Ulászló Szánokit követül küldte Lengyelországba segédhadakért s ez ékesszólásával ki is vitte, hogy a Corcinaban összegyűlt lengyel országnagyok, a kívánt sereget és zsoldot megajánlották Ulászlónak.

Call. De Rebus
Vladislai p. 83.

Ugyancsak Szánoki volt egyike azoknak, a kiket kiküldöttek, hogy az Erzsébet-párti főurakat Ulászló részére megnyerjék. E kiküldetésben is nagy sikerrel járt, mert rövid idő alatt megnyerte Ulászló részére az Erzsébet-párti urak nagy részét. Így »inter initia suscipiendi Pannonici regni gubernacula, cum pars optimatum ad reginam viduam descivisset, ex magna parte consilio et prudentia sua, quibus modis intestinae simultates sopirentur,

Call. Vita c. 10. [Gregorius] invenit.«

Majd mikor Ulászló szerencsésen harczol a török ellen, ez békét kér; Ulászló meg is ajánlja a békét tíz évre. A török azt kívánta, hogy a békekötés megerősítésére Ulászló az ostyára tegye le az esküt s ezt Julian bibornok is sürgette, de határozottan ellene szegült Szánoki azt mondván, hogy a legszentségtelenebb dolog lenne, ha a szentséget ily profán dolgokra használnák s annál nagyobb bűn nem lehetne, mint ha istent az ellenséggel kötendő frígnél nem csak hogy tanúként alkalmazná, hanem ilyen békekötés eszközeül használná fel. A király adott szavának elegendőnek kell lenni a béke megerősítésére, mondta Szánoki és nagyon sokat levonna az a királyi tekintélyből, ha szavának eskü nélkül nem hinnének. S mikor végre Szánoki kijelentette, hogy inkább elmegy a király környezetéből, mintsem ilyen istentelenség megtörténénél jelen legyen, Ulászló a bibliára tette le az esküt, nem az ostyára. Ettől fogva Julián nagy ellensége volt Szánokinak.

Call. De
Rebus Vladislai
p. 121—123.

Vita c. 10.

Mikor ugyanis Julianus a királyt folyton sürgette, hogy fogjon fegyvert, esküjét megszegve, a török ellen, s követ jött Franciscus cardinalistól is, hogy nem kell az alkalmat elmulasztani a töröknek mindenestől való kiverésére: csakhamar akadtak többen, a kik előbb a békét akarták, most a harcot óhajtották inkább. Hozzájárult az is, hogy a török a kitűzött napra sem a foglyokat nem adta át, sem pedig a kijelölt városból nem távozott el.

Maga a király is hajlandónak mutatkozott a háború megindítására, ha esküje alól föloldatik. Ekkor már Julianus sem folytatta vissza haragját, hanem nyilván hirdette Szánokiról, ki határozottan ellene volt az esküszegésnek, hogy babonás ember, a vallásos dolgokban járatlan, nyers, sőt ellensége a vallásnak, mert teljes erővel megakarja akadályozni, hogy a hitetlenek megsemmisíttessenek. E mellett még rablánczczal s börtönnel is fenyegette Szánokit, ha továbbra is megmarad állítása mellett, a melyet Hunyadi is helyeselt, hogy t. i. sem vaktában nem kell esküt tenni az ellenség előtt, de annál kevésbbé szabad a már letett esküt megszegni.

Call. De Rebus
Vladislai p. 125.

Végre is Julián pártja győzött. A király elhatározta, hogy folytatja a háborút. Seregét a Duna mentén Várna felé vezette. Elkísérte ez úton a királyt Szánoki is. Megtörtént a szerencsétlen kimenetelű várnai csata. Szánokinak a többi papokkal együtt nem volt szabad a csatába belebocsátkozni, hanem kezdettől fogva a közellevő dombokról nézte a csata fejlődését s imádkozott övéi győzelméért. Mikor látta, hogy a sereg bomlásnak indul s maga a király is veszélyben van, buzdította a többi papokat, hogy saját testükkal védjék meg a király életét. De ezek nem mertek a harczba elegyedni s így Szánoki maga futott a király segítségére, hogy ha már maga nem segíthet is rajta, legalább vele együtt haljon meg. De a futás mind nagyobb mérvet öltvén, a tolongásban elvesztette szemé elől a királyt s miután belátta, hogy a

Vita c. 13.

további küzdelem lehetetlen: ő maga is a többi pappal együtt futni kezdett.

Juliant menekülése közben ölték meg. Szánoki odalépett a haldoklóhoz s szemére vetette, hogy Julian erősködése okozta e szerencsétlenséget, melynek gyászos eredménye is azt mutatja, hogy isten ellen való véték volt az esküszegés.

III.

Menekült tehát Szánoki. Véletlenül épen azon az úton ment a megvert sereg maradványával Hunyadi János is s a Duna felé igyekezett, miközben találkozott vele Szánoki s Hunyadi fölvette őt csónakjába s átvitte a folyam másik partjára s ott hagyta, mialatt Hunyadi bihetetlen gyorsasággal haza indult, hogy itthon a vereség híre valami mozgalmat ne okozzon.

Szánoki először arra gondolt, hogy visszatér Lengyelországba; de más felől az jutott eszébe, hogy az ő jelenléte Lengyelországban csak a szerencsétlen harcz emlékeztető jele lenne s fájdalmakat újítana fel, különösen a királynőben, a ki mikor Magyarországra elbocsátotta Ulászlót, nagyon lelkére kötötte Szánokinak, hogy a király jóléte felett őrködjék. Elhatározta tehát, hogy addig, míg a szerencsétlen ütközet miatt a kedélyek lecsillapodnak s az idő változásai folytán a vérző sebek behegednek: nem megy vissza Lengyelországba. Visszatért ismét Magyarországra. Itt barátai szívesen fogadták s különösen megörült jöveteleinek Hunyadi János, az ország kormányzója Ulászló halála után, ki szerette Szánokit rendíthetlenségeért. Hunyadi fiainak, Lászlónak és Mátyásnak nevelését bízta Szánokira s örült, hogy fiai nevelését ilyen derék férfi vette át, a ki már megszokta a királyfiak nevelését, a mennyiben már Ulászlónak és testvérének a nevelője is ő volt. László ekkor tizenegy éves volt, Mátyás azonban csak két éves s így eleinte csak az idősebb Hunyadi fiut taníthatta Szánoki. Később vehette át Mátyás nevelését s vezethette őt be a tudományok elemeibe. Csodálatos ügyességével és szorgalmával úgy vezette az ő nevelésüket, hogy már akkor a legjobbat lehetett felőlök remélni.

Vita c. 14.

Meddig volt Szánoki a Hunyadi fiuk nevelője, pontosan nem tudjuk megállapítani. Valószínű, hogy hat hét évig működött ily minőségben, a mikor Vitéz János esztergomi érsek, figyelmeztette Hunyadi, hogy nemzeti szempontból sokkal czélszerűbb lesz és sikeresebb a tanítás, ha fiait hazai nyelvű férfiú s nem idegen által taníttatja. Hunyadi előtt döntő ok volt a nemzeti nevelés tekintete s megvált a szeretett lengyel nevelőtől, a kit előbb, mikor Vitéz János tőle el akarta vinni esztergomi kanonokságra, nem akart semmi áron sem elbocsátani fia mellől. Szánoki ekkor Vitéz János környezetébe került, kinek udvara tudósok gyülekező helye volt. Itt szolgált Szánoki Vitéz Jánosnak tettel és tanácscsal s ez

Vita c. 15.

annyira megkedvelte őt, hogy nemcsak asztalát, hanem lakását is megosztotta vele s élte legnagyobb veszteségének tartotta, mikor Szánoki megvált tőle, hogy elfoglalja a lemergi érseki széket.

Vitéz János udvarában volt az olaszországi Paulus Vergerius s a cyprusi Philippus Podocatherus, kik közül Paulus kiváló szónok, Philippus pedig a költészet mestere volt. Szánoki, a ki úgy a szónoklat, mint a költészet iránt érdeklődött, mindkét nemben versenyzett velük s bíró volt közöttük az érsek, a ki különben maga is sokszor részt vett a versenyben. Így nemes versengésben, a tudományokban való naponkénti előhaladásban töltötték idejüket.

Lengyelországban ez alatt Szánokinak holt híre költ s Kázmér, Ulászló öcsese és utódja a lengyel trónon, a wielicskai plébániát más pap gondjaira bízta. Ekkor Szánoki visszatért Lengyelországba, hogy ott hagyott dolgait rendbe hozza. Különösen érdeklődött plébániája iránt, hol életének legkellemesebb napjait töltötte s bár Vitéz gazdagabb egyház gondozását ígerte neki, nem birhatta rá a maradásra. De hogy mégis kényszerítse a visszatérésre, bizonyos ügyeket bízott reá, melyeket a lengyel királylyal el kellett intéznie. Szánoki tehát mint követ tért vissza hazájába, honnan néhány évvel előbb mint a lengyel király tanítója jött Magyarországra. Mindenütt nagy volt a csodálkozás, mikor a holtak véltet meglátták. Különösen az anyakirálynő és a király Kázmér szívesen fogadták. Mikor azután a reabizott dolgot elintézte, egyúttal rajta volt, hogy plébániájába visszahelyeztessék.

A király azonban sietett Litvániába s így Szánoki nem érhetette el, a mit kívánt. Már messzire előnyomult Kázmér, mikor hírül vitték neki, hogy a lemergi érsek meghalt; de egyúttal tudtára adták azt is, hogy az érsek úgy élt, hogy utódjának jóformán semmi sem maradt az érseki javadalmakból s tulajdonképen nem is a gyülekezet van pap nélkül, csak az érseki cím maradt viselő nélkül, mert a gyülekezet maga már régen a nem gondozás miatt feloszlott. Nagyon elszomorította e hír a királyt, mert ezt az érseki széket az ő atyja alapította. Arról gondolkodott tehát, hogy miképen lehetne helyreállítani. De hamarosan nem talált alkalmas embert s ezért követeket küldött anyjához, és országa nagyjaihoz, hogy jelöljenek neki férfiakat, a kik közül valamelyikkel betöltheti a lemergi érseki széket, a ki azután képes lesz az egyházat újra felvirágoztatni. Négyet jelöltek ki neki s ötödikül a királyné Szánokit ajánlotta, a kit Sbigniew krakkói érsek hevesen ellenzett, minthogy azt gondolta róla, hogy miután sokáig idegen földön élt, idegen szokásokat sajátított el. A király azonban, a többiek mellőzésével Szánokit nevezte ki s magához hívatta és közölte vele elhatározását.

Szánoki eleinte mentegette magát s hivatkozott követségére, mely miatt vissza kell térnie Magyarországra. Később azonban engedett a király kívánságának s végzett ügyéről más követ útján értesítvén a magyarokat, útját Lemberg felé vette.

Választásának híre megelőzte őt s mivel sokat hallottak

kegyességéről is, nagy reményekkel várták lemergi hívei. »Az úr szőllejét« itt nagyon ejhanyagolva találta s először, mikor látta, hogy előbbi fényes életmódjából mily nyomorúságos helyzetbe jutott, arra gondolt, hogy visszatér Magyarországra. De azután belatva, hogy itt munkás kézre van szükség, hogy az elődje pusztításai folytán nyomorba jutott egyház újra felvirágozhassék, erős kézzel s még erősebb lélekkel fogott munkához. Esztergomi kanonoksága alatt meglehetősen szép összegű pénzt gyűjtött magának, s így könnyebben végezhetette a helyreállítás nagy munkáját.

Legelső dolga volt, hogy a szétszórva levő kanonokokat előhívta, a megholtak helyett ujakat választott, hogy legyenek segítők és tanácsosai a nagy munkában.

Azután teljes szigorúsággal járt el mindenben. Callimachus mondja, hogy egy istentisztelet alkalmával az egyik papot, a ki az evangelium olvasásakor a latin szókat hibás hangsúlyozással eljtette ki, eltiltotta a további működéstől, egy más alkalommal pedig egy másik papot, a kiről megtudta, hogy előző nap részeg volt, elküldött az oltártól. Másokat, a kik hosszú hajat viseltek nyilvánosan a hívek előtt nyiratott meg.

Nagyon tetszett híveinek az ő szorgalma, az egyházi ügyekben való buzgólkodása s hívei iránt való atyai jóságos szeretete. Alig telt el öt év, már a jólétnek határozott nyomai meglátszottak. Mikor azután a régi elhanyagolt s romlásnak indult egyházakat helyreállította, arra gondolt, hogy várat s kolostort alapít a Duna-jesz folyó mellett, védelmül a keletről meg-megújuló betörések ellen, s a hova ő maga is visszavonult és csak nagy ünnepségek alkalmával ment Lembergbe, honnan az ünnepélyek végeztével rögtön visszatért falusi magányába, a hol theologiai és philosophiai munkák tanulmányozásával foglalkozott s legszívesebben tanulmányozta az ethicat.

Eddig Callimachus.

Huszonöt évig ült a lemergi érseki székből s életének utolsó napjait visszavonultságban töltötte. 1479-ben halt meg.

IV.

Dlugoss, a lengyelek nagy történetírója az mondja Szánokiról, hogy »vir Muis amicissimus et tam in prosa Pierica, quam carmine caeterisque humanitatis studiis, in declamationibus quoque ad populum, memorabilis«. Művei nagyobb részben nem maradtak reánk. Még a XVIII. században Zatuski említi, hogy még akkor meg volt a lemergi káptalan levéltárában egy codex, mely Szánoki »orationes, epistolas et carmina seculi XV. exitu parvis foliis exaratas« foglalta magában. Azonban a codexnek később nyoma veszett. A hetvenes években Zeissberg már hiába kutatott utána.

Megmaradt művei közül legrégebb Jagello Ulászló epitaphiuma

Hist. Pol. C. XIII.
p. 553. Zeissberg
után (374. lap.)
Janocianna.

1434-ből. Ezt Diugoss őrizte meg az által, hogy beigtatta nagy lengyel történetébe. A bevezetésben menti magát, hogy kiválóbb költeményt érdemelne meg a király dicsérete, de mentse a költőt gyenge tehetsége és az, hogy a király dolgait csak hallásból ismeri s így megtörténhetett, hogy némely dolgot nem említett fel, más fontos dolgot pedig nem pontosan beszélt el. (1—12. v.) Holgert fia hírnévben felülmúlja őseit s nemzetségének dicsőséget szerzett. 1380 febr. 12-én választották meg lengyel királynak s bár pogány volt, érezte Krisztusnak felette való hatalmát. Tizennégy nap múlva a keresztségben Ulászló nevet kapott; majd Nagy Lajos leányát Hedviget nőül vevén, a litvánokat és samogitákat is a keresztyén hitre térítette. Bőkezűségével megnyerte magának a lengyelek rokonszenvét is. Igaz keresztyénnek mutatta magát mindenben, egyházakat s püspöki székeket alapított s a papságot és a vallás parancsait megbecsülte. Az által, hogy Krakkóban a theologiai tudományok tanítására intézetet alapított, hírnevét csak növelte. Hedvig halála után háromszor nősült meg, hogy fiuörököst kapjon. Utolsó felesége Sofia, özvegységét három fiuval vigasztalhatja. Ezek közül a legöregebb, Ulászló, már atyja dicsőségének nyomdokában jár. Legközelebb is dicsőségesen harczolt a ruthenekkel. Egyébiránt mi szükség a király vitéz tetteit emlegetni, sokkal jobban ismertek azok mindenki előtt, mintsem hogy hamarosan feledésbe mehettek. 1434 május utolsó napján halt meg, június 18 án temették, milyen végtisztességgel, azt a költő nem írja le. Ha sokat megtagad is tőle a természet, azt az egyet kéri, hogy örök üdvességben legyen része a királynak. E költeményt Péter fia Szánoki írta, így végzi be az epitaphiumot. A mi az epitaphium költői értékét illeti, nagyon sokra nem becsülhetjük. Igen sok benne a verselés elleni vétség is; s szerkezete sem az antik költők műveinek tanulmányozására vall, hanem inkább arra, hogy szerzője a középkori grammatikusok szabályait tartotta ezeme előtt. Maga az epitaphium nem egyéb, mint a király tetteinek időrendben való száraz elsorolása s versekbe foglalása. Mintául szolgálhattak neki az előtte élt Swinka Ádám gyászversei, a minthogy több rokon fordulatot találunk Szánoki és Swinka költeményei között. Sinko idézett értekezésében összehasonlítja:

Et quia non planctu sed prece iuvare necesse,

Orate supplices, cordeque voce simul

Swinka: Hedvig halálára 51. s köv.

Szánoki epitaphiumának 109 s köv. versével

Votis supplicibus pro tautis poplite flexo

Condecet ore pius ingeminore preces.

valószínű, hogy a halott megszólítása is Swanka utánzása.

Az antik költők közül csupán Ovidiusra emlékeztet néhány kifejezés.

Szánoki epitaph. 3. v.

Nondum tautus eram összevethető Ovid. Heroid. V. 9. Nondum tautus eras.

Epit. 8. v. Tempus in omne meum összehasonlítható.

Ovid. Trist. I. 3. 34. Tempus in omne mihi.

Trist. I. 6. 36. Tempus in omne meis.

Trist. V. 5. 16. Tempus in omne malis.

Epitaph. 11. v. Per lacrimas spectans.

Ovid. Heroid. VI. 71. Per lacrimas specto.

Az epitaphium 61. versében a keresztyéneket olympuslakóknak mondja s a 111. versben az eget a szentek Olympusának. De már Swinka is Krisztust Summus Tonansnak nevezte. (Epitaph. Hedvigis 39. v.) Annyiban tökéletesebb Szánoki epitaphiuma Swinkaénál, hogy a leoninusok helyett tisztább distichonokat ír, bár igen sokszor vét a prosodia ellen.

Miként haladt Szánoki a classicus tanulmányokban, nem figyelhetjük meg, minthogy ez időbeli művei elvesztek. Valószínű, hogy mikor Olaszországba elment, hogy a wieliczkaei plébániát Jenő pápától kérje, itt időzése alkalmával még jobban megszerette az antik írókat s mikor a várnai ütközet után Hunyadi János majd Vitéz udvarába került, egészen humanista körben érezte magát.

Förster: Vladislaus III. dist. Vratislaviae 1871. p. 8.

Matejko olyan formán okoskodva, hogy Ulászló epitaphiumát Szánoki írta s ugyancsak ő jelen volt a várnai ütközetben, a hol a király elesett; tehát a várnai ütközetről szóló két költeményt más nem írhatta, mint Szánoki: két a várnai csatáról írt költeményt tulajdonít Szánokinak.¹ De e két költemény sántikáló leoninus versei gyarlóbbak, mint az epitaphiumi s nem valószínű, hogy Szánoki írta volna.

Mit írt ezután, nem tudjuk.

Dlugoss 1461-ből megőrizte Zsófia királyné sírversét, a szerző említése nélkül. Valószínű, hogy Szánoki, a ki gyakran foglalkozott epitaphiumok készítésével, a szerzője ennek is, annyival is inkább, mert Zsófia királyné Szánokit mindig nagyra becsülte. Fenmaradt alakjában azonban nehezen Szánoki műve az egész sírvers, mert míg az első tizenöt vers teljesen kifogástalan, sőt szépnek mondható, a többi versekben igen sok metricai hibát találunk, mint: quādringēno sexiēs deno; sācrō; Māthāei; trīnītati, tǎedēat. stb. Harmadik fenmaradt költeménye töredék. Miechowit Máttyás lengyel történetíró beszél, hogy mikor 1474-ben beköszöntött a hideg téli idő és a kiütött dögvész miatt kénytelenek voltak a lengyelek Boroszló alól távozni s Kázmér lengyel király Hunyadi Máttyás királyunktól fegyverszünetet kérni, Gábor egri püspök, a ki később cardinalis lett, gúnykölteményt írt a lengyelekre. Erre Szánoki, akkor már lembergi érsek válaszolt.

Chronica Polonorum 2. l. IV. c. 63.

¹ Kiadta Zeissberg Zeitschrift f. d. oest. Gymnasien 1871. 81—114.

Gábor költeménye a lengyel krónikás szerint e sorokkal kezdődött:

Bruma venit, nixalba ruit, migrate Poloni!
O fugite ad proprios, algida turba, lares!¹

Szánoki válaszának két első sorát is fentartotta, s ez így hangzik:

Garrula lingua tace, nec sensu, nec rationi
Olla vales! uerba pudenda vomis.²

Ez utóbbi sort Miodoński így javítja ki:

Ille valent (tantum) uerba pudenda vomis.

Zeissberg a lemergi Ossolinski könyvtár kéziratai közt 1870-ben a 502. sz. pap. 40. fol. 89—91. a XV. század közepéről származó szépen leírt verseket talált, melyeket a Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens X. kötet 373—378. lapjain közzé tett. E versekből két költemény tűnik elő; és pedig 89b, 90a és 90b. lapokon a kézirat mostani lapszámozása szerint Gábor egri püspök gúnyverse. Ezután úgy látszik, egy levelet kitéptek, s a 91a. lapon van Szánoki válaszának a töredéke.

Gábor püspök nem más, mint Rangoni Gábor humanista. Talán nem lesz érdektelen invectiváját Zeissberg után e helyen is közölni; hátha egyéb munkái is előkerülnek, s a XV. századi humanista költőink még mindig hiányzó Corpusába az ő műveit is, legalább a magyar vonatkozásúakat, valamikor fölvehetjük.

fol. 89b. [B]³ ruma uenit, nix alba ruit, migrate Poloni!
O fugite ad proprios algida turba lares!
Quit furor, o ceci, quae vos dementia uanos
Finitimas gentes inquietare cogit?
Turpius, o miseri, patrias remeastis ad oras
Ad Slesitanas, quam properastis, opes.
Quid frustra externas incessistis agmine gentes
Inualidi propriis imperitare focus?
Gens sine consilio succumbis vindice Christo
Dedecus eternum corda superba manet.
Quo tumor abscessit, quo fastus et improba nupes,
Ambicio exigna, nome peremta nine est?

Zeitschrift des
vereins f. Ge-
schichte u. Alter-
thum Schlesiens
X. 375—77.

¹ Rangoni Gábor gúnyversének első két sora:

Itt van a tél; szakad, omlik a hó, menekülj haza lengyel,
Zord e világ itten, fuss te didergő csapat.

² Szánoki Gergely válasza így kezdődik:

Hallgass csacska ajk, mert hitvány léha beszéd ez;
Értelem, ész nélkül ontod okádod a szót.

³ A kéziratban a B hiányzik; valószínűleg mint initialét írta ki akarta festeni.

Rectius in patriis latuisset sedibus ista
 Factio, quae didicit nil, nisi magna loqui.
 Maior uirtutis mansisset gloria vestre,
 Si tantum audita et non probe nota foret.
 Sed postquam imbellis monstrata potencia mundo est
 Exiguum murem terra tumens peperit.
 Non sic Flegreo perierunt monte Gigantes,
 Vt vestra est virtus vindice fracta deo.
 Vestorum innumero polluta cadauere sordet
 Slesie et in triuiis corpora mille iacent.
 Quam leuius uestras poteratis cladibus auras
 Inficere et proprios contaminare lares.

fol. 90a. Nos putidos tumulis componere nescimus artus
 Fedam sub aspectu corpora nec patimur.
 Carpere non toto poteris hec vltur in anno
 Nec possunt rapide dilacerare fere.
 Iamque scatet vehemens sitientibus Odra Polonis
 Flumine, quo magna tuta est Wratislaui.
 Corpora visuntur centenis condita cancris,
 Dum fugit exanimes nobilis unda viros.
 Currit ad ripas, ubi feda cadauera cancris
 Ora quoque atque alios connumerare licet.
 Quorum animas tristi clamauerit Vngarus Orcho
 Protinus illorum corpora mergit aquis.
 Vngara nam multo fatigata est sanguine dextra,
 Spernit et imbelles ense necare uiros.
 Ut leo dum caude circumdet verbere siluam
 Eligit ex multis, quam petit vngue feram;
 Omnis magnanimum pauet anxia turba leonem,
 Cuius in arbitrio vitaque morsque manet.
 Strenua Mathie sic terrent signa Polonos,
 Pannoniumque ducem fulminis instar habent.
 More sed ille suo stricto dum cominos ense
 Fuminat,¹ (*igy!*) in patriam territus hostis albit² (*igy!*)
 Territus ille abiit turbataque federa sponte
 Reddidit abruptam restimitque pacem.

fol. 90b. Dum fames pestisque nocens timor acer et ingens
 Dedecus his malis forcior ira dei
 Exagitat vestras mentes sine fine Poloni
 Pannosamque aciem corripit in furiam,
 Non satis est periisse semel, cum vestra potestas
 Ex affectata uix fugit Vngaria,
 Non satis est puduisse semel, nec musca recenti
 Pulsa pudore silet, pulsa redire cupit.

¹ fulminat.
 abit.

Marte salus Mathia tui decus inclite regni,
 Quo gaudet pulcra principe Pannonia
 Marte tuo tociens superatos temne Polonos.
 Et refer ad patrios ampla trophæa deos!
 Maior uirtutis restat nunc gloria cepte:
 Promittunt Turcos uincere fata tibi!
 Barbara tu solus poteris compescere bella
 Turcorumque minas flectere Marte tuo.
 Inte nostra salus, in te victoria pendet,
 Dextra tuam implorat supplice mundus opem.³

*

Szánoki válaszából az említett kéziratban ma már csak a következő 23. vers van meg:

fol. 91a. Spornendo proprium Cesareumque genus.
 Sanguine Cesareo quis nesciat esse tuoque
 Illustres genitos filiolosque suos?
 Innumerisque aliis dominabitur hec tua semper
 Felix propago in secula perpetua.
 Prelia magna geret claros referetque triumphos
 Ex Teuris patruí uindice Marte necena,
 Imperioque reget mundum, gentesque prophanas,
 Domabit ferro tempus in omne suum.
 Alter Alexander animo belloque canetur
 Magnanima hec proles es sine fine potens.
 Restituet terras, huius quas patruus olim
 Abstulit a Teucris victor in ense suo
 In centum a Teucris possessa aut pluribus annis;
 Postmodo Mathiæ perdidit illa pater.

^a Fol. 90b. fordítása:

Lengyelek, éhség és a ragály, a gyalázat, a félsz is
 Nyomta a táborotok', nyomta az égi harag;
 És zaklatta szünetlen, a míg megszállta a rongyos
 Sergek az őrzönges iszonyu vak dühe is.
 Hát nem volt-e elég elüzetnetek egyszer e földről
 Es a magyar honból elmenekülnetek is.
 Egó szégyen sem elég, de miként tesz a légy, ha elűződ,
 Szemtelenül zümmög visszarepülve megint.
 Üdvözlégy Mátyás, e hazának az üdve, reménye!
 Büszke e nép te reád, Pannoniának ura.
 Vésd meg a lengyelt, kit te legyőztél újra meg újból
 S hozd haza, hozd immár sok diadalmi jeled!
 Hósi érényed elé magasabb czélt tűze a Végzet,
 Ott a török, harezolj ellene, verd le hadát.
 Mert eme barbar nép erejét megtörni neked kell
 S eiháritni a vészt, mely fenyegetve közelg.
 Benned van bizodalma, tetőled várja egész föld
 Üdvét és tefeléd nyújtja ki esdve kezét.

Prelia post multa, post multos inde triumphos
 Sanctum Christicolis restituetque locum.
 Hoc ubi peruasit pietas, Kasimirus aburbe
 Ammouit populum pacificusque redit.
 Tu ne fugam fingas regressum hunc et pietatem
 In vicium vertas furcifer ore tuo!
 I nunc et melius discas iam uera fateri,
 Et dedisci pios dedecorare uiros.

*

E Rangoni Gábornak széleskörű összeköttetése volt az olaszországi humanista írókkal; minek bizonyítékául szolgál az Abel-féle kiadás alatt álló hagyatékban Carrarai Mihály ajánló levele, mely kiemeli a Rangoni Gábor hazafias érdemeit a török elleni háborúban, minek elismerésül IV. Sixtus pápa bibornoki rangra emelte. Mint a tudományok pártfogójához fordul: »Téged az összes Muzsák egyhangulag választottak ki védelmezőjükül.« Rangoni pártfogását ennek rokonai útján is igyekezett megnyerni. A Jézus Krisztus segedelmét kéri és a Szentlélekhez imával, fohászszal végzi ajánló levelét.

Vita. c. 53.

Szánoki különben sokat írt s Callimachus szerint »carmini aptior erat, sed et prosam inter priscorum novorumque stilum tamcultam scripsit, ut non solum (inter) omnes illius aetatis scriptores in regione sua excelleret, sed etiam admirationi esset«. Azonban bár sokat írt, keveset hozott nyilvánosságra, részint azért, mert nem tartotta költeményeit elég csinosaknak, részint, mert méltóságán aluliaknak tartotta.

Milyenek lehettek e költemények, gyaníthatjuk Callimachusnak hozzá intézett verseiből. Az egyik költeményben panaszkodik Callimachus az érseknek, hogy rossz világ van már ma, mert a lányok kegyét pénzzel s nem szerelmi költeményekkel lehet megnyerni. Másik költeményében kéri az érseket, hogy feleljen vigasztalására. Más költeményében meg elmésen megleczkézteti a képmutató érseket, a ki olyan költeményeiben, melyeket nem bocsátott »in manus aliorum«, mivel »in feriora dignitate sua videbantur« avval dicsekszik, hogy ég a szerelemtől, bár Dione tüzetől érintetlen. Játszik ő csak s azért utánozza a szerelem gondjait s bajait, hogy a háború gondjait távol tartsa magától.

Ilyenfélék lehettek Szánoki költeményei.¹

De Callimachus fentidézett szavai szerint prózai munkái is voltak, még pedig egyházi beszédek, történeti mű és levelek.

Vita. c. 59.

Az egyházi írók közül Hieronymust és Augustinust utánozta, mivel életírója szerint azt tartotta, hogy a »novorum theolo-

¹ Legújabbán Miodonski adott ki: *Philippi Callimachi et Gregorii Sanocei Carminum ineditorum corollarium*-ot, a krakkói akadémia philol. és philos. hist. osztályának Anzeigerjében 1901. 10. sz. Ezt közelebbről — sajnos — nem ismerem.

gorum sermones languidi sunt et ieiuni«, de a régiekéi »efficaces et copiosi«. Egyházi beszédeiben szónoki hangot, de költői hangulatot alkalmazott s a néphez tartott beszédeiben nem a régi theologusok tekintélyére hivatkozott, mint inkább a nép szívére s eszére igyekezett hatni.

Történeti művei közül csak egyet adott ki »de evocatione Vladislai regis ad regnum Ungariae ac eius expeditionibus contra Turcos« két könyvben. E munka maga nem maradt fenn eredeti alakjában, hanem Callimachus munkája »de rebus gestis a Vladislao Polonorum atque Hungarorum Rege« három könyvben nem egyéb, mint e munkának átdolgozása; még pedig akként, hogy jóltevőjének, az érseknek tulajdonít minden jelentősebb dolgot, a melyeknek némelyikét Dlugoss, Sbigniew krakkói érseknek dolga gyanánt tüntet fel.

Melyik mondja a való igazat, azt az egykori s pártatlan források egybevetéséből lehet megállapítani.

Dlugoss hosszú éveken át volt titkára Sbigniew érseknek, s megkezdett munkáját is ő fejezte be s nagyon közel esik az a feltevés, hogy urát az akkori idők szokása szerint nem mulasztotta el megdicsérni.

Ügyszintén Callimachus, a ki elűzetvén Rómából, vendégszerető fogadtatásban részesült a lemergi érseknél, Szánokinál, hálából is hajlandó volt urának s jóltevőjének dicsőségét minél magasabba emelni, még Sbigniew rovására is, a kiről tudjuk, hogy nagyon ellene volt Szánoki lemergi érsekségének.

Fennmaradt levelei nem classicus irályuak s az ókori latinság szavai mellett újlatin kifejezéseket is találunk bennük.

Szánoki classicus tanulmányaira némi felvilágosítást adnak azon tréfás és elmés mondások, melyeket Callimachus neki tulajdonít. »Erat praesentis ingenii ad iocos et lepiditates« és a hozzávetődött idegenekkel szívesen »certabet iocis et lepiditatibus.« De ezen tréfákozás közben is mindig »modestiae rationem habuit«, a honnan van az, hogy míg az olasz humanisták hasonló tréfa s adoma gyűjteményei nagyobb részt sikamlósak, mert ezek Catulust követték: (l. 16. 5—6. v.).

Legyen a költő tiszta s feddhetetlen,
A verseknek nincs szükségük reá;

Catullus ford.
Csengeri János
25. l.

Szánoki avval tartotta, hogy a »procaces et impurae fabellae dicacitatesque obscoenae« megvetendők, mert nem hitte, hogy annak a lelke tiszta maradjon, a kinek nyelve és szavai a legtisztátalanabbak.

Vizsgáljuk meg sorra a Callimachustól Szánokinak tulajdonított adomákat és elmés mondásokat.

Egy részeg emberre, a ki, miután örökségét elpazarolta, vizet árult a városban, ezt mondta: »Si potuisses aquam ferre, nequaquam ferres.« Ez Diogenes Laertiosnál fennmaradt két ókori

Vita. c. 9.
Diog. Laert. VI.
8. 105.

Vita. 53.

Vita. c. 9.
Vita. c. 33.

Vita. c. 16.

adomára vezethető vissza. Az egyikben Anacharsis, midőn egy lakoma alkalmával valaki zaklatta, így szólt: »Ifjú, ha most bort nem hozol, mikor megöregedtél, vizet fogsz hozni.« A másikban Diogenes egy fiatal emberhez, a ki vagyonát eltékozolván, kenyeret s olajbogyót evett ebédre s vizet ivott, így szólt: »Ha magad jószántából így ebédeltél volna, most nem ebédelnél így akaratom ellenére.«

Arról, hogy könnyebb a köpönyeget kimosni, mint a lelket megtisztítani, már Socrates is szólott.

»In eodem frutice spina et rosa nascitur« összevethető Anacharsis mondásával: »Καὶ γὰρ τὰ ῥόδα ἐν ἀκάνθοις φύεται.«

Úgy látszik, hogy Seneca mondását »Fortuna dat facultatem exhibendae virtutis« czáfolta, mikor »dicenti, malam fortunam ostendandae virtutis occasionem praebere, felicitatem ac virtutem Dei allegavit«.

A kéjhölgy neve Doris, Juvenalisra vihető vissza, különben Lais vagy Thais a közönségesebb neve.

A stoicuskok szerint az érényre kell törekedni s a bünt kerülni. Szánoki: »praeter virtutem vilem turbam rerum ceterarum existimabat« s azt »omnibus naturae vinculis praeferendam«. Valamint Antisthenes egykor azt mondta azok ellen, a kik őseik, illetve gazdagságuk szerint számították a nemességet, hogy az »érényesek nemesek is«, épen így Szánoki is azt mondja, hogy egykor a nemességet az emberek vagy a saját, vagy elődjek vitézsége szerint kapták, most pedig a vagyon alapján.

Cicero szerint a »hajlamok elütő volta fölbontja a baráti viszonyt«, Szánoki szerint azok barátsága a legerősebb, a kiket »studiorum morumque similitudo« köt össze.

Sallustius azt mondja, hogy a vadászat szolgálai foglalkozás, Szánoki »venationes servile opus et officium appellabat.«

Vincentius Cadlubco elbeszélését a lengyelek őskoráról nemcsak hogy mesének tartotta, hanem rémhistóriáknak. Hogy Szánoki bebizonyítsa a lengyeleknek a venetáktól való származását, Tacitus Germaniáját írta ki, a mint azt Sinkó idézett értekezése 265—266. lapján található összehasonlításból láthatjuk.

Mikor a lengyelek lakomáit dőzsölésnek mondja, és hogy nem kell minden evés-ivás végett összegyűlt csoportot vendégkoszorúnak nevezni, hanem e névre csak az oly emberek gyülekezete méltó, a kiket nemesebb érzés hozott össze, nem csupán a gyomruk és torkuk kívánságának kielégítése; emlékeztet Cicerora, a ki szerint »őseink a jó barátok vendégkoszorúját, mint a mely az életet egybeköti, jól nevezték el conviviumnak (együttélés), jobban mint a görögök, kik ugyanazt majd együttívásnak, majd együttézésnek hívják, mintha csak azt kedvelnék leginkább, a mi benne legcsekélyebb«.

»In his, quae ethicae subsunt, Stoicos amplexabatur«, mint azon kor tudós férfiai. »In physicis rationibus et his, quae ad

Vita. c. 9.
Gnom. Vatic. ed.
Sternbach 483.
Vita. c. 4.
Gnom. Vat. 22.

De provid. IV. 6.

Vita. c. 48.
Vita. c. 9.
Sat. III. 94.

Vita. c. 7.
Vita. c. 31.

Laelius. c. 20.

Cat. 1. 4.
Vita. c. 47.

Vita. c. 17.

Cato Maior c. 13.

Vita. c. 46.

finem spectant, Epicurum praeferebat. « Ezt abban az időben nem igen vallotta magáról senki. Mert Epicurus követője lenni, annyi volt, mint a szent könyvek ellensége lenni s Dante is az epicureusokat az eretnekek mellé a pokolba helyezi.

Először Laurentius Valla merte védelmébe venni Epicurust s ellenségei csakhamar be is vádolták érte, úgy hogy kénytelen volt magát védelmezni.

Callimachus, a ki mint Pomponius Laetus akadémiájának a tagja épen nem kedvelte Epicurust, nem tulajdonította volna Szánokinak, hogy Epicurus követője, ha ez az igazságnak meg nem felelt volna.

Honnan ismerte meg Szánoki Epicurust? Ciceróból, a ki megdicséri ugyan Epicurust, de tanait zavarosan adja elő, bajosan. Hanem ez időben meg voltak Diogenes Laertius, Stobaeus latin fordításai s a mi legfontosabb, ismeretes volt Lucretius költeménye, »De rerum natura.« Callimachus szerint Szánoki »aut historias, aut medicinas, aut rerum naturas« olvasta.

A dolgok megismerésének alapjául az érzékeket vette s igaznak azt tartotta, a mi »sensibus nostris ac religioni maxime congruat«. Épen úgy, mint Epicurus, a ki az érzékeket mondja az igazi hírnökeinek s azt tartja, hogy egynek sem kell hinni, ha valamelyik érzék hazudott. Ugyanő mondja, hogy minden olyan mint a milyennek látszik; ennél fogva a nap nem nagyobb, mint a mekkorának látszik. Épen így Szánoki, a mit a physicusok a nap, hold s csillagok nagyságáról s fényéről mondanak, abban a véleményben volt, hogy mindazok inkább »non reprehendi possint, quam vera credi«.

Lucretius olvasására vall eme mondása:

»Illa, quae dicuntur asserendo, bruta carere ratione, hominum dicebat esse inventa, non naturae; omnium quippe initium ab eisdem seminibus et generandi ratione vitamque ab omnibus animantibus aequae tueri ac conservari«,

mely Lucretius II. 991 s köv. soraival vethető össze:

Valamint Epicurus az ember legfőbb törekvésének a gyönyört és a lélek nyugodtságát tartotta, épen úgy Szánoki »tranquillitati et quieti animi operam dabat« és kedélyét minden nyugtalanságtól mentnek óhajtotta.

Ezek azok a nyomok, melyeket, mint az antik világ tanulmányozásának eredményét Szánoki életrajzában észrevehetünk.

OLASZ JÓZSEF.

Vita. c. 50.

Vita. c. 45.

Cicero d. natura

deor. I. 25. 70.

Cic. Akad. II.

25. 79.; 32. 101.

Uo. II. 7. 19.

Vita. c. 45.

Vita. c. 45.

Vita. c. 29.

Vita. c. 30.

AZ EHRENFELD ÉS DOMONKOS-CODEX FORRÁSAI.

Második, befejező közlemény.

SZENT DOMOKOS ÉLETE.

Domonkos-c.

1. l. (5 sornyi bevezetés).
1—9. l. Bodogfájos zent daman-
kos predicator zerzelbelyeknek her-
chege vezere, es nemes atya . . .
9—14. l. Ezeknek vtanna levn
nagy ehfeeg mynd tellyes hifpania-
nak tartományban . . .

14—31. l. Ennek vtanna, myko-
ron bodog emlekevezetev tolofany
fvlco pifpek menne romaban . . .
31—38. l. Mykoron zent daman-
cos atyank romaban valo lakafaban
kesedelmet tevt volna . . .
38—47. l. (Ny. III. 142. l.
23. s.) Reginaldus mefternek az
zerzetben valo bevetele vtan . . .
48—65. l. Be tellyefevdeek
byzonval ez zent atyaban az mon-
das, mellyet monda xps . . .
66—73. l. Vala egy romay
evzvegy polgarne azzon, kynek vala
neue gutadona . . .
73—77. l. (Efmeg nemely choda
teteleek) Efmeg mondatyk nemely
kevnben . . .

77—80. l. Meg hyrdettven fok
jevuendeket es tytkon valo dolgo-
kat, nemelyeknek halalokat . . .

Chron. Anton. (Nürnb. 1484.
Koberger) Pars III. Tit. XXIII.

c. IV. fol. 194^a: Beatus Domi-
nicus predicatorum dux et pater
inclitus . . .

§. 1. fol. 194^b: Fame pervalida
in universis Hispanie partibus in-
gruente . . .

§. 2. fol. 194^c: Erant in illis
locis nobiles quidam, qui egestate
compulsi . . .

§. 3. fol. 194^d: Post hoc bone
memorie Fulcone Tholosano episcopo
proficiscente Romam . . .

§. 4. fol. 195^a: Cum igitur ibi-
dem moram contraheret . . .

§. 5. fol. 195^b: Post receptionem
magistri Reginaldi in ordinem . . .

§. 6. fol. 195^d: In eo utique imple-
tum est, quod dixit Christus . . .

§. 7. fol. 196^b: Erat namque
quedam matrona civis Romana vidua
nomine Gutadona . . .

§. 7. fol. 196^c: Idem refertur in-
quodam bello (sic, pro: libello)
composito ex pluribus legendis de
vita beati Dominici . . .

§. 8. fol. 196^d: Qualiter beatus
Dominicus spiritu prophetie claruit,
multipliciter predicando futura oc-
culta et mortes aliquorum . . .

80—88. l. Mykoron az fraterek meeg lakoznanak zent fíxtufnal romaban . . .

88—98. l. Akar vala ez zent-
fegeş atya zent damancos nyomo-
rultakat és zegenyeket latogatny . . .

98—114. l. Mykoron zent da-
mancos atyank volna romaban, har-
mad honorius papa zerze . . .

114—126. l. Predicator zertzet-
nek confirmacyoya vtan, hatod ez-
tendeiben . . .

126—138. l. Mafod generale
capitulomot zolgaltata zent dama-
ncos atyank bononyaban, ot az capi-
tulomban teteteek jordanus mefter
lombardyay prior provincialiffa . . .

139—149. l. *Ymmar teryevnk
az iftoriarara* . . . Mykoron meg
zolgaltatot volna az mafod gene-
rale capitulum, bodogfagos zent
damancos atyank, vton jaruan jgeen
meg farada mert jgeen nagy hevfeeg
vala, Es jvta bononyaban iulius hava-
nak vegeen . . .

150—158. l. Frater rodolfws,
bevlc ember, ky az jdevben vala
procurator . . .

158—164. l. (Ny. III. 188. l.
8. s.)¹ zent damancos aty nk ha-
lala vtan fok chodak levnek az
ev zent erdeme myat . . . (Vége:)
es meg gyogyvla ev zemyben az
azzonyallat.

164—176. l. *Yt kezdetyk ne-
mely rettenetes pelda azokrol, kyk
zent damancos atyankat meg zo-
lyak ragalmazyak, Ez keppen mond-
uan.*

(165.) Az mynor fratereknek egy
conuentebe tevrtenek . . .

(168.) *Yt kezdetyk egy pelda*

§. 9. 197^a: Cumque fratres pre-
dicatores adhuc apud locum Sancti
Sixti morarentur in urbe . . .

§. 10. fol. 197^b: Volebat vir
iste, pater noster piissimus Domini-
cus visitare tribulatos et pauperes
consolari . . .

§. 11. fol. 197^d: Cum beatus
Dominicus erat in urbe (de bene-
placito cardinalium) dominus Hono-
rius papa decrevit . . .

§. 12. fol. 198^b: Congregato ca-
pitulo generali Bononie, anno VI. a
confirmatione ordinis . . .

§. 13. fol. 198^d: Celebrato se-
cundo capitulo generali Bononie, ibi
magister Jordanus fuit factus prior
provincialis in Lombardia . . .

§. 14. fol. 199^a: Ad historiam
redeundo . . . Celebrato secundo
capitulo generali, beatus pater (circa
finem Julii) ex itinere venit Bononiam
fessus ex labore vie, estus
quippe magnus erat . . .

§. 15. fol. 199^c: Frater Rodul-
fus, qui tunc erat procurator, vir
industrius . . .

§. 16. fol. 199^d: Post mortem
beati Dominici plura miracula meri-
tis eius . . . (expl.) et sanata est
in oculis.

¹ Fejezetczím és tagolás nélkül, mint az előbbinek megszakítás nélküli folytatása írva.

azokrol kyk zeretyk zent damancos atyankat es ev fyayt. Ez keppen monduan.

Zent bernald zerzetenek nemely claftromaban, maguncyay pispekfegben, vala egy dictimarus nevev jgeen zerzetes tyztelendevev apat . . .

(171.) *It es egy pelda kezdetyk zent damancosrol.*

Vala apuliaban nemely nemes ember . . .

(172.) *Yt es egy pelda kezdetyk monduan.*

Efmeeg magyer orzagban feyer varat nemely prepoftnak fya . . .

(173.) *Yt efmeeg maas pelda kezdetyk.*

Efmeeg mykoron regy varafnak nepe, zent damancos atyanknak jinnepeen . . .

(175.) Vala egy aytatos meddev azzonyallat ifpanyaban . . .

176—191. l. l. Megkel tudnonk nekevnk elevzer, hog az predicator zerzetet, az vzv maria zerzette, ruhat ev adot neky . . .

191—195. l. Lombardiaban vala nemely aytatos azzonyallat, vifelueen maganak lakozo eletet . . .

195. l. (Ny. III. 203. l. 38. s.) Elmeeg vgy jrattatyk ez zentfegees atyarol, hogy ev vala tyztalagnak zereteve . . .

197. l. Vala marfiliaban nemely aytatos azzonyallat, Neuel es nemzetfeggel iombarda . . .

199. l. Amonenfifnek hataraban, rodanumnak folyo vizeen, tarafkonomban rakattatot vala nemes calaftrom . . .

204. l. Efmeeg nemely Sororoknak nemely hazoknal nagy kev effev es veez levn, mykoron az fororoknak, auagy apachyaknak vetemenyeket el tevrneye . . .

cap. III. fol. 193^b: Sciendum primo, quod beata virgo Maria procuravit ordinem predicatorum, habitum dedit . . .

§. 1. fol. 193^d: Femina quedam devota in Lombardia erat, solitariam agens vitam . . . (Reichert p. 40. §. IV.)

Cod. Mus. f. 16^b: Bassilie (sic) fuit quedam deuota mulier nomine et nacione lombarda . . . (Reich. 59. §. II.)

Cod. Mus. f. 17^a: In territorio auionensi super fluuium iordanis (sic) situm est castrum nobile taraschonis . . . (Reich. 60. §. IV.)

Cod. Mus. f. 18^b: Cum circa domum priuliani (sic) grando et tempestas mirabilis sata contereret . . . (Reich. 63. §. VII.)

Domonkos-c.

205. l. Esmeg nemely nagy hatalm frater, ky az zerzetben elettel es jo hyrrel vala jgeen fenes...

206. l. Esmeg cremonensis beli rolandus mester, nemely jnnapon fel evltevzueen dragalatos vyfcarlat ruhaban, es jelen volna nemely vendeglegben...

207. l. Esmeg mykoron zent emlekezetev reginaldus mester...

210. l. Esmeg nemely frater ky fokaig tartot vala nemely nagy helt az zerzetben...

216. l. Esmeg vala nemely maas nagy deak es pariban...

217. l. (Ny. III. 213. l. 3. s.) Es ezek kezzevl volt egyk volt frater guerricus...

218. l. Anne nagy kemenseeg tartatyk vala byneknek meg feddefeben...

220. l. Esmeg nemely frater keferteteek es meg fogattateek, zerzetnek ky meneferevl...

221. l. Esmeg mykoron menne nemely frater nemely neky hagyot engedelmeffegre.

221. l. Az alazatoffagnak jozagarol, ... (222.) Az ifpanyay frater egyedrevl, ky vala nagy zentfegevl ember, ky ez velagban volt nagy allapatban, ezeket jelenty evrola tyztelende hmbertus mester...

225. l. Esmeg vala frater, ky fok jdeyg nagy tyztasagban zolgalt vala vr iftennek...

229. l. Az alazatoffagnak jozagos myelkevdeyre lattatyk illyen dolognak tevrtenny, hog nemely nemet fraternek illyen dolga tevrtenek...

232. l. Nemely zeep teftve fratert, jgeen egyevgyevyet, nemely azzonyallat fok jdeyg keuana bynre...

Cod. Mus. Nat. Hung. 45.

f. 47^b: Quidam frater magne auctoritatis. (Reich. 167. §. IV.)

f. 48^b: Cum magister Rolandus cremonensis (Reich. 168. cap. oct.)

f. 49^a: Cum magister Reginaldus sancte memorie. (Reich. 169. Cap. dec. §. I.)

f. 49^b: Frater quidam, qui magnum locum tenuit in ordine... (Reich. 170. §. II.)

f. 52^a: Fuit et magnus clericus et in iure peritus. (Reich. 174. §. IV.)

f. 52^b: Frater Guerricus, qui post. (Reich. 176. §. I.)

f. 39^b: Tantus rigor circa corrigenda uicia... (Reich. 152. Cap. Sec.)

f. 40^a: Quidam frater temptatus de exitu. (Reich. 153. §. II.)

f. 40^a: Quum iret quidam frater conuersus ad quendam iniunctam obedientiam... (Reich. 153. §. III.)

f. 40^b: De fratre egidio hispano narrat uenerabilis pater magister hmbertus... (Reich. 154. §. I.)

f. 41^a: Frater quidam honestus et uerax dum longo tempore in puritate multa domino in ordine desertuisset... (Reich. 156. §. II.)

f. 42^a: Ad humilitatis uirtutem uidetur accedere quod cuidam fratri teutunico accidit... (Reich. 158. §. III.)

f. 42^b: Fratrem quenquam decorum corpore et admodum simplicem. (Reich. 158. §. I.)

234. l. Esmeg vgy jelentetevt meg oly fraterekkel kyknek zoukat melto hynny, az tyztelendev es zent ifpanyay frater damancoforol, ky gyakorta volt zent damancos atyanknak tarfa . . .

235. l. Bizonual fokakat esmeretvnk, es tevbekrevl hallottvk . . .

236. l. Nemely nagy zent eletev, es nagy hyrev nemet frater . . .

236—7. l. Vgyan ezen frater zokta vala tyztelny azzonyunk zvez mariat ez keppen . . .

238. l. Anglyaban vala nemely jgeen aytatos frater, ky vala lector es predicator . . .

239. l. Keet fraterek mykoron mennenek nemely conventhez . . .

240. l. Nemely ifpanyay vitez kerezttel meg jegyeztetevt, annak okaert hog altalmenne az tengeren . . .

243. l. Keet ifpanyay fraterek, kyk parifban zent jrafban tanoltanak vala . . .

246. l. Vala angliaban nemely frater dauid, ky vala jgeen zerzetes es aytatos ember . . .

247. l. Vgyan ezen anglia orzagba, mykoron frater rikardus jmmar fel holt eleuen volna . . .

248. l. Ez predicator zerzetben . . .

248. l. Vala nemely zerzetes ember, ky az ev gonoz zokafabol, az bodog azzon horayat . . .

249. l. Esmeg nemely frater lyngonyay conventbevl, ky zvez vala mynd ev zvltefenek jdeyetevl fogua . . .

250. l. Mykoron bononyaban nemely frater completanak vtanna allana nemely oltar elevt el teryezkevdnen jmadfagban . . .

f. 43^a: De illo uenerabili et sancto uiro dominico hispano, qui socius fuit quandoque beati patris dominici relatum a fide dignis . . . (Reich. 159. §. II.)

f. 43^a: Denique multos nouimus et de pluribus audiuius . . . (Reich. 160. §. III.)

f. 43^b: Frater quidam teutonicus magne (sic) uite et fame . . . (Reich. 160. Cap. V. §. I.)

f. 43^b: Idem frater consueuerat uenerari beatam uirginem . . . (Reich. 160. Cap. quint. §. II.)

f. 44^a: Quodam fratre in anglia lectore et predicatore admodum deuoto . . . (Reich. 161. §. III.)

f. 44^a: Duo fratres dum mitterentur ad quendam conuentum. (Reich. 161. §. IV.)

f. 44^b: Miles quidam hispanus cruce transmarina signatus . . . (Reich. 162. §. V.)

f. 45^a: Duo fratres hispani, qui parisyus. (Reich. 163. §. VI.)

f. 46^a: Fuit in anglia frater dauid valde religiosus uir et deuotus . . . (Reich. 164. Cap. sextum.)

f. 46^b: In eadem prouincia anglia cum fratre Riancus (sic) (Reich. 165. §. II.)

f. 46^b infra. (Reich. 165. §. III.)

f. 46^b: In conuentu lingonensi fuit frater quidam uirgo a natiuitate . . . (Reich. 165. cap. Septius.)

f. 46^a: Cum quidam frater staret prostratus in oratione post completorium ante quoddam altare bononie . . . (Reich. 166. §. II.)

252. l. Nemely frater romanak tartományabol . . .

252. l. Narbonay conuentben, mykoron nemely frater beteg volna . . .

253. l. Elmeg laufanyay conuentben vala nemely nouicius, ky mykoron meggyont volna . . .

254. l. Mykoron bononyaban az fraterék completa vitan vennenek kemenfezes difciplinakat, nemely gonoz erkevlchev deak . . .

255. l. Parifban valanak keet deakok, kyk mynden napon meg mongyak vala az bodog azzon horayt . . .

257. l. Bononyay prior frater iacob, fokzer ielentette meg az fratereknek, hog nemynemev nagy aduocatus vagy procurator . . .

259. l. Franciaban andegauia varafaban vala nemely decan . . .

261. l. Nemely frater mykoron gondolkodnesk hog ev melto volna pispekfege . . .

263. l. Elmeg vala nemely frater, ky mykoron jarna az vton . . .

263. l. Vala nemely frater, mely frater egyebkeppen fok jdeyg levt vala jo es aytatos zerzetes es jo oluafo . . .

264. l. Elmeg ez zerzetnek kezdety koron, mykoron nemely frater bononyay conuentbevl ment volna fauenciaban . . .

266. l. Vala lengyen orzagban nemely frater, mely frater dispenfal vala keet fraterekkel . . .

266. l. Vgyan ezen orzagban nemely regulas cananok . . .

267. l. Elmeg nemely frater keferteteek torkoffagrol, es zerze maganak nemely beleft tytkon . . .

f. 47^b: Frater quidam de prouincia romana. . . (Reich. 166. §. III.)

f. 48^a: In conuentu narbonensi, (Reich. 167. §. V.)

f. 48^a: In conuentu lausanne quidam nouicius, qui cum fuisset confessus . . . (Reich. 168. §. VI.)

f. 48^b: Cum fratres bononie duras reciperent disciplinas, quidam scolaris lenis (sic) et lascinus . . . (Reich. 169. §. II.)

f. 52^a: Duo scolares (52^b) parisyus fuerunt, qui cotidie officium beate virginis dicebant . . . (Reich. 175. §. V.)

f. 54^b: Frater Jacobus prior fratrum bononiensium retulit fratribus pluries, quod quidam aduocatus . . . (Reich. 180. §. I.)

f. 55^a: Fuit quidam decanus audeganis (sic) ciuitate francie . . . (Reich. 181. §. II.)

Quidam frater aliquando cogitavit se dignum episcopatus. . . (Reich. 209. Cap. vigesimum primum §. I.)

Cum frater quidam ambularet per viam . . . (Reich. 210. §. II.)

Cum frater quidam valde religiosus et devotus et bonus lector multo fuisset tempore . . . (Reich. 208. §. IV.)

f. 64^b: Circa principium ordinis cum frater quidam de conuentu bononie iuisset fauenciam . . . (Reich. 198. §. I.)

f. 68^b: In prouincia polonie quidam frater aliquando dispensauit. (Reich. 205. Cap. Duodevig. §. I.)

f. 68^b: In eadem prouincia quidam canonicus regularis . . . (Reich. 206. §. II.)

f. 68^b: Frater quidam¹ temptatus de gula caseatam, quam turtam lombardice, vel tartam gallice uocant, sibi procurauit . . . (Reich. 206. §. III.)

¹ Följe írva: polonus.

268. l. (Ny. III. 235. l. 17. s.)
Nemely frater, az priornak aldomafa
nekevl tyz penzt reyte el . . .

269. l. Elmeeg romaban zent
fixtufnak clafromaban, volt nemely
frater, ky nemely betegflegeben
lattatyk vala hog evnala volna
prophetalafnak lelke . . .

271. l. Nemely eyel lata iften-
nek embere zent damancos az evr-
devgevt oluafny, nemely cedula-
ban az lampafnak velaganal . . .

271. l. Elmeeg egy jdevben, lele
evrdevgevt kerengven az clafro-
mot . . .

273. l. Mykoron egy jdevben
zent damancos atyank vton menne,
es vala evneky tarfa dychyretes
eletev frater bertrandos . . .

273. l. Mykoron egyzer nemely
eyel zent damancos atyank zokot
jmadfaga vtan (274) zent fabina
azzonnak conuenteben . . .

275. l. Mykoron zent damancos
atyank lakozneek bononyaban, tevr-
teneek hog egy prior zent bernald
zerzetebevl, aital menne bononyan . . .

277. l. Mykoron zent damancos
atyank volna bononyaban, es ot
zevnetlen predicallana . . .

279. l. Vala egy conuerfus pa-
razt frater, zent ferenc zerzetebevl
myno (igy) frater, kynek vala neue
albert . . .

282. Tevrteneek egyzer, hog zent
damancos atyank, es zent ferenc,
az ev zerzetevknek fel veteleert
volnanak egyetevmben cremone-
ban . . .

283. Nemely jdevben jaruan zent
damancos atyank nemely varafban
franciaban, marada nemely papnak
zallafan, Tevrtenek kedeg hog az
pap huganak ev fya az tornachrol
le eseek . . .

284. l. Mykoron zent damancos

f. 69^a: Quidam frater preter
prioris sui licenciam III^{or} solidos
quos (Reich. 206. Cap. undevig. §. I.)

f. 22^b: Alia uice inuenit sanctus
dyabolum manibus ferreis tenentem
cedulam et ad lampadis lumen le-
gentem . . . (Reich. 79. Cap. XVII.)

f. 22^a: Alia uice inuenit sanctus
dyabolum omnia loca circuire do-
mus . . . (Reich. 78. Cap. XVI.)

f. 21^a: Cum idem pater per
franciam uadens castrum castellionis
uenisset, contigit filium sororis ca-
pellani, qui eum receperat . . . (Reich.
76. Cap. duodecimum.)

atyank fenleneek halala vtan choda tetelekkel . . .

286. l. Vala nemely tyzteffeg-bely vitez nemet orzagba . . .

289. l. Elmeg nemely choda tetei oluافتatyk zent damancos atyankrol, melyet jelente meg zent emlekevezetev frater layos gargyan, mynorok zerzetebevl . . .

291. l. Bodog zevlev tevke zent damancos, kynek vezzevybevl enne dymevic bevelkeveek ez velag-nak . . .

301. l. Vrnak eztendeeben, ezer, keet zaz, harmyc eztendevben, Mykoron conrad mefter predicallana nemet orzagban az eretnekek ellen . . .

304. l. Vala nemely zerzetes es byzon bezedeve, cefaryay frater peter, es vala olaz, Ez frater peter volt ez zerzetben prior es lector . . .

309. l. Mykoron albyay mynor fraterek sokayg mukalkottak volna viznek kereseferent, es nem lelhettek volna . . .

316. l. (Ny. III. 257. l. 26. s.) Mykoron kedeg az predicator zerzet zent damancos atyanktol eretnekefeg ellen es teuleygefek elien zereztevevt volna lelek zerent tolofaban, Es az fraterek az tartomanyokban olyma negyven eztendeyg vyafkottanak volna az eretnekefeg ellen, es az kemen feyedelmek ellen kyk ezeket oltalmazyak vala, Vyafkodnak vala kedeg az fraterek, ehfegeben, es zomefagban, es mezeytelenfegeben, es nagy fok nyomorufagokban. (Itt végződik töredékesen a codex.)

Chron. Anton. Pars III. Tit. XXIII. cap. X. fol. 212^d: Felix vitis beatus Dominicus, de cuius sacrculo (sic) tantum germen redun-dat seculo celi . . .

§. 1. fol. 213^b: Anno ab incar-natione M.CCXXX. predicante ma-gistro Conrado in Theutonia contra hereticos . . . (Reich. 211. Cap. XXIII. §. I.)

§. 2. fol. 213^b: Vir religiosus et verax, frater Petrus de Semaria (sic) gallicus, qui fuit prior et lector in ordine . . . (Reich. 218. §. XIII.)

§. 3. fol. 213^c: Cum fratres mi-nores de Albia diu laborassent ad querendam aquam nec invenirent . . . (Reich. 221. Cap. XXV. §. II. §. III. §. IV. §. V. §. VI. §. IX.)

§. 4. fol. 213^d: Cum autem ordo predicatorum a beato Dominico contra hereses et errores spirituali-ter fuit institutus Tholose, et fere XL annis fratres de partibus illis in fame et siti, frigore et nuditate et in (fol- 214^a) tribulationibus multis certauerunt contra illas et contra tyrannos, qui hereticos de-fendebant. (Reich. 231. Pars V^a Cap. I.)

KATONA LAJOS.

ADATTÁR.

ENYEDI GYÖRGY XVI. SZÁZADBELI LATIN KÖLTEMÉNYE.

A szentpétervári császári könyvtár egy ritka kis nyomtatvány egyetlen példányát őrzi, a melynek címét a R. M. K. III. kötetében közöltem. A nyomtatvány címe a következő: Epithalamivm In Celeberrimas Nvptias Magnifici Dni. D. Stanislai Branicki de Ruszcza, Aulici S. R. M. Sponsi. Et Genenerosissimae Lectissimaeq̄ue Virginis Helenae Tarlovna de Sczekaroviae, Illustris ac Magnifici Dni. D. Ioannis Tarlo, olim, Palatini Lublinen: capit: Pilznen: etc. relictæ Filiae, Sponsæ, Illvstris Ac Magnifici Dni. D. Andrae (sic!) Safraniecz de Pieskova Skala, Filii unici ab Illustri et Magnifico Dno. D. Stanislao Safraniecz olim Tribuno Cracovieñ: etc. etc. Relicti ex antiqua familia Haereditis Generosissimi: Lielon: Capitanei etc. nepti ex Sorore. Fautori sui ac Dni. perpetua obseruantia colendissimi, conscriptum A. *GEORGIO ENEDI* Bonarum Literarum Studioso, gratulationis ergo. Celebratas Cracou: 18. May, Anno 1598.«

A negyedréti nyomtatvány összesen 3 levélből áll. A költemény végén a colophon olvasható: »Cracoviae. In Officina Nicolai Scharffenberger.«

Mint a címből kitűnik, a verset Enyedi György Branicki Szaniszló Tarlovna Ilona, Tarlov János egykori lublói várkapitány leányával tartott esküvőjére írta. Sajnos, Enyedi György életéről, működéséről semmi féle adatot sem lehet találni. A címből is csak annyit tudunk, hogy ez időben Krakóban tanult, s valószínűleg Branicki segélyezte. A költemény ritka volta indokoltá teszi, hogy mint a XVI. századi latinság egy kis adaléka közöltessék. Talán ez is lehetővé teszi, hogy valaki Enyedire vonatkozó adatot találhasson. A költemény következő:

[V]Os mihi quæ Procerum tœdas sacrosque
Hymenæos
Iungitis & dulci celebratis carmine
Sponfas

Ferte pedem hûc iterum, & blandos cœcedite cantus,
Dum expectata, diu iuuenis connubia iungit
Virgine cum insigni: quorum par forma nec ætas
Dispar, iidem animi ambobus: nam bina duorum,
Corpora in vnanimi coalefcunt fœdere mentis.

Huc Hymenæe veni, niueo signanda lapillo,
 Lux oritur: uocat en precibus te Sponfus, & odit
 Auas nectis sine amore moras, Hymenæe coronis
 Cinge caput, vireant florenti tempora Myrtho,
 Et properans ad festa veni, sociare puellæ
 Nec iuuenem differ longum expectata voluptas
 Tandem adfit: Nihil dic Diuis graue, nec uetat ifta
 Gaudia Relligio, concludere pectora uinclo,
 Coniugy (sine quo rerum incrementa perirent
 Et paucis hominum fierent dispendia in annis.)
 Relligio ipfa iubet quæ summus comprobatur auctor
 Connubium diuinum opus est, contemnere certe,
 Grande nefas: DEVS ipse olim connubia campis
 Fecit in Elifys sexumquæ adficiuit vtrumquæ
 Ergo Hymenæe ueni, ueniat roseo Hesperus ore
 Ne dubita, ne iteres suspiria longa IOANNES
 (Ferreus ó tante taceat quia gaudia fortis)
 Ecce Hymenæus adest, roseo venit Hesperus ore
 Sanciet optatâ qui mox connubia nocte,
 Libera mox dicta ambobus conferre licebit
 Muneribusquæ frui & rifu blando Cytheræ
 Sis memor: est odiosa DEO sine lege voluptas,
 Et sancta est cum lege Venus, Moderare beato
 Ergo animo licet appropere: tua gaudia tollet
 Nemo, nec illufus facies conuicia fomno.
 At illis partire diem, quibus omine tædæ,
 Fœlicis lucent: grauitate feuerior ætas
 Abiectâ genium laxet, vultuquæ foluto
 Ad numerum saltet, spacys propioribus ætas
 Insequitur quæ tē exhilaret iuuenilibus annos
 Lufibus, Hunc celebrare diem matresquæ verendæ
 Lætentur, fimilemquæ optet virguncula voto,
 Sed tacito: tædas namquæ expectare mereri est.
 Si locus hic fupereft inter mihi nomina tanta,
 Rufticulum admittunt tua maxima gaudia Vatem:
 Verfibus inculti lege quod fupereft Hymenæi,
 Ite alacres fponfi felices ite per æuum.
 Pollicitam feruate fidem, complectere mente,
 Ardorem vt referat fimilem, complectere totâ
 Egregy tibi quam fociam iunxere parentes.
 Hoc promiffa fides, hoc qui quoquæ vincula firmat,
 Arctus pofcit amor, nullis frangenda querelis
 Arcano hoc fuadet communis gratia nexu.
 Corpore fit gemino mens vna atquæ vnâ voluntas
 Connubio iunctis, vnam fub pectore fido
 Ambo ferte animam. Et quidni communis vtriquæ
 Ardor fit? quidni Nympham quæ animofa parentes,

Cuncta quibus debet, linquens te diligit vnum,
 Corde virum redames? Talem fortita maritum,
 Tu virgo, fratrem qui vincat amore futurum:
 Officium cognosce tuum, iam disce vereri
 Numina coniūgy, comitetur feruor in annos
 Mutuus extremos, licet & te prædicet ore
 Ille suo dominam quamuis immunis habena
 Hactenus, imperio iam nunc avelce mariti.
 Disce pati imperium nec te iactura Parentum
 Sollicitet: tibi nam quicquid natura verendum
 Iure facit. Quidquæ arcani reuerentia sensus,
 Si confers paruum est. Nunc Sponsæ, si vacat, audi
 Iam dotes. Venit qualis tibi quæue marita,
 Atquæ animo meditare: ipsos bonitate Parentes
 Æquat præclara veniens de stirpe SAFRANIECZ.
 Nunc ego (dotis opes taceo, quæ donat, & aufert,
 Arbitrio fortuna suo) virtutibus atqui
 Exæquans superat, quisquam si cogitet annos
 Maturus ac virgineum quoquæ rite pudorem.
 Aspice quantus frontis honos: (en tincta pudore
 Absidet optato lateri,) bona splendet in ipso
 Vultu adoperta fides, & nescia fallere quenquam
 Nil formæ, nil stirpis eget, fastu procul omni,
 Libera tum pulcras exequans moribus, aut quas
 Verax fama refert, vel quas sibi fabula finxit.
 Adde, quod est satis ampla bono dos cuiusq; marito,
 Pignora si referat, curarum nubila rifu,
 Quæ pellant, conseruatores sint & auitæ,
 Quæ stirpis, generisquæ sui. Nunquam vlla beatis
 Delicys opibusquæ domus, confortia amoris
 Quæ non externi admittit tædasquæ iugales,
 Inter mortales affluxit. Munere cæli.
 Atquæ Dei sensim spatiosa sedilia complet
 Connubium sæcundo. Ast hæc loca mente præito
 Officys functus quis post mortalibus optas
 Constitui, cunctosquæ tuâ de stirpe creandos.
 Sed neforte rudis tardans Hymenæe Camæna
 Sit grauis: innumeros hæc tecum compleat annos,
 Et te, casto quod thalamo vnum defuit olim,
 Ter tres currendo peragat quam Cynthia menses,
 Efficiat lætum generosa prole Parentem.
 Hunc lucis mihi fata modum concede, donec
 His thalamis videam gratissima pignora nasci,
 Et natos natorum, & qui nascuntur ab illis,
 Qui viuant, Patriumquæ ferant super æthera nomen.

Közli: HELLEBRANT ÁRPÁD.

EGY S.-PATAKI DEÁK TRÉFÁS PREDIKÁTIÓJA.

1674.

Egészséggel János pap,
Kezünkön van most a csap
Hát ne szomorkodjál.
Minden bánatod hadd el,
Régi kedvedet vedd fel,
Veliünk vígan lakjál.

Isten hozzád János pap
Oda kezünkéből a csap
Siess takarodjál.
A tógádat bár vedd fel,
Oly levél érkezett el
Ki Pozsonyba czítál.

(Egyet. könyvtár. Pray Collectio XX : 31.)

Közli: FÖLDVÁRY LÁSZLÓ.

TÓTFALUSI KIS MIKLÓS VERSES ETHICÁJA.

Tótfalusi Kis Miklós sok nyomtatványa közt kalendáriumot is adott ki, 1694-től haláláig. E fajta kolozsvári kalendáriumot a Tótfalusit közvetlenül megelőző könyvnyomtatók kezdtek kiadni s alakra nézve, valamint beosztás tekintetében a lőcsei kis kalendáriumhoz egészen hasonlítottak.

Tótfalusi folytatta e kalendáriumok kiadását. Talán egyetlen kiadványa volt, mely kellőképen jövedelmezett. Halála után utódja *Telegdi Sámuel* is folytatta e kiadványt. E kalendáriumokban a naptári részen kívül volt jövendölés az időjárásról, vásárok jegyzéke és krónika, mely utóbbi a főbb historiai eseményeket felemlítette, a kalendárium megjelenése évéig.

Az 1697-ik évre szóló kolozsvári kalendáriumban, — melyről Szabó Károly nem tesz említést, — Tótfalusi rövid *Ethicát* írt s adott ki. Mindenik hónap után három-három soros strofa olvasható, összesen 36 sor. Az *Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárának* példánya épen Cserei Mihályé volt, a ki e naptár hét folyamába följegyzéseket tett. *Ferenczi Zoltán* kiadta ez érdekes jegyzéseket a Történelmi Tár 1893 évfolyamában. Sajnos, az 1697. évi kalendárium e példányából hiányzik a junius hó végét és julius hó elejét tartalmazó levél, hiányzik tehát a junius hó végére tett három soros vers. Remélem, hogy alkalomadtán, valamely ép példányból kipótolhatom.

Tótfalusi ellenségeinek ez az ő kis verses műve sem tetszett, megcsipkedték ezért is. *Mentségében* így ír erről: »Tavaly a' Kalendáriumba valami verseket töttem, mellyek az *Ethicát comprehendálták* rövideden. Ezért-is megszóltak némellyek' hogy nem ide való' Ha — úgymond — *Ethicat* akarnak írni, légyen *Ethica*; a' kalendáriumban egyébként vagyon

helye. Annyira igaz az: *Mindennek tetszeni még Istenhez sem fért.*² (*Mentség* 82-ik lapján.) A verses Ethica szövegében egyébből kétség-telenül van vonatkozás Tótfalusi ismert bajaira, szenvedéseire, ellenségeire. Már itt szól azokról, kik *irigylük az Virtust*, akik ellen a következő esztendőben Mentségét megírta s közrebocsátotta. Ime így hangzik a Tótfalusi Kis Miklós verses Ethicaja:

Istent féld, Ne beszélj Másnak titkodat:
Kevés szót Tégy (de jót:) Bár láss 's hallj sokat:
Mindenben Kelletlen Ne áltsd magadat.

Ki, 's mi légy, Tudd meg, így Tudsz bánni mással.
Kell élet 's Betsület? Társalkodj jókkal:
Kell elég 's Tsendesség? Maradgy sorsoddal.

Szeress, de Inkább ne Mást te-magadnál;
A' köz jó Méltóbb jó A' magadénál;
Arra Szép Kintset Földbe miért ásnál.

Egyenlőt, Ismérőt, *Tarts Barátodnak*:
Türj, engedgy (Bár szenvedgy) *Felnyebb-valónak*:
Kedvezz, adgy, Békét hagyj *Alább-valónak*.

Állandó Légy a' jó Feltött szándékban:
Légy serény keresztény Hivatalodban;
Restségűl Sok rossz sül Minden országban.¹

Költséget Mérsékeld Jövedelmedhez
Fösvénység, Vagy szükség Mert megkönyékez:
Mind Kettő Egyenlő Élet nyüge ez.

Jó név-hír Drága ír, Illatozz azzal;
Hiteled Nevellyed Igaz mondással:
Kedvet ielsz, Áldást nyersz Irgalmassággal.

Mulólag, Futólag Urak kedve jár:
Udvarban Kevés van Kegyes, nézd-el bár,
Sok időt, Esztendőt Ott töltened kár.²

Ha kezdesz Holmihez, Jól megnézd végét,
Darabot Tyúk elvét a' morsaléért:
Más kárán, Példáján Bóldog a, ki ért.

Tsak élj jól, Ne gondolj gonosz nyelvekkel;
Irigylük *Virtusi*, kik Azt nem érik-el.
Mint boglyát Eb szénát Marhától túl-el.

¹ Itt hiányzik, junius hó után, 3 sor.

² Cserei Mihály aláhuzta pennájával e verssorokat és saját kezével ezt írta oda: »*Sanctissime dictum*«. Ez évi kelettelenségeire czélozva tette Cs. e keserves megjegyzést.

Az el-lőtt Nyilak közt Egy sem tér hozzád,
Szó addig Tiéd, míg Ki nem mondja szád.
Ez légyen Éltedben Rövid *Éthická*.

GYALUI FARKAS.

KAZINCZY FERENCZ CSALÁDI LEVELEZÉSE.

Első közlemény.

*Bossányi Susánna levele Kazinczy Ferenczhez.*¹

Kedves Fiam! Édes Ferenczem!

Melly örömmel veszem én a te írásod, azt Kedvesem magad jól tudod; de az egek, bár már az én szenvedéseim közt eresztett sóhajtásaimat meg halgatnák, 's Kegyelmes Királyunk szívét, száját arra hajtánák, hogy jönnél már az én te hozzád mindenkor különösen vonzó Anyai szívemhez, mellynek tsak módját tudnám, hogy segíthessek rajtad 's magamon, bizony magamis kész vagyok Ó Felsége Kegyelmes lábaihoz borúlni, 's minél előbbi szabadulásodért esedezni.

A szerentsés meg Kegyelmezésed óta is, mennyire emészt az engemet, hogy majd ezt, majd meg amaszt hallya az ember felöletek. Oh Egek szüntessetek már meg minden gonoszt, soha se engedjétek a Hazába ilyen Síralmas időtt érni, hadd lenne már egyszer mindenünknek óhajtott 's régen várt csendes békessége.

Édes Fiam azon nagyon örülök mikor azt hallom hogy leg alább egészséges vagy, de kíméld meg az Istenért ez utánn is egészséged, 's vigyázz életedre, melly mind nekem, mind Testvéreidnek annyira betses. Tsak az a nap nyújt nékem valamennyire enyhülést, és nyugodalmat, mellyen leveledet vehettem, tsak az emészt hogy azt ritkán látthatom, vagy leg alább ritkábban mintsem ohajtanám.

A Katona Ötsédnek 22 Junii írott levelét vettem, mellyben meg kegyelmeztetésednek Gratulál az Isten áldja meg őtet is, még semmi baja sints a sok Strapáciánál egyéb, de hiszen a Katonaság azzal jár; hát ithon mennyi baj van rajtunk, tsak hogy más móddal, mint az övé minden a maga terhét viszi.

Miklóst az el múlt Kedden küldtem haza Semjénbe, már Dienest ott találta, a mit a minap Miklos felől irtál, ugyan mellyiteknek a Gondolattya volt az, vallyon mi lenne belőle annak sem lévén semmije Miklósnak Pedig igen kevés, vallyon hová vinné, vagy mit adna neki enni tsak egy Holnapig is. Nekem maga mást mondott, és már abba Magam is tökkéletesen meg egyezném Biharból való tsakugyan nintsen sem Apja sem Anyja, a Ház sem a legutolsó.²

¹ Keltezve nincs a levél, de czélzás van benne K. megkegyelmeztetésére és K. Lászlónak gratulációjára ehhez az örvendetes tényhez június 22-én kelt levelében. Így valószínűleg 1801. (a megkegyelmeztetés éve) júniusában íródott a levél. Dekáni Kálmán közli.

² Eddig a levelet az öregasszony mással iratta és innen kezdve olvassuk

It az idő igen rosztul jár mikor kelet volna eső nem vólt most dolgozni keék mindég esik Kenyér lene valami ha fel vehetnék az ortásokba kin van mind öszve 195 Kereszt idebe tam lesz vagy ezer Kereszt tavasz rozs Széna nem a leg töb a Liget alat 15 öl de 3 öl széles a fészterben 20 öl és 6 bogja. Marat az alsón is lesz még vagy 15 az ortás alkalmasint el költ de hitelbe it pészt nem lehet veni nints az emberek köszt tugya Isten mit tsináljunk.

Édes gyermekem az egéségedre vigyázz az ithon valókon ne busul it vagyok én ara Kedvesem ki téve van is elég boszu tsak Heritz miat de ebe is mindent el követek a Pízt a Vármegye vete fel gondolom 1500 tám a barátság el mul kösztök azért kelet az Opositionak leni. Szükséged Nintsé ird meg fejr ruhákra vagy mi a tisztességig ot is meg kel teni a mi lehet. Fiam jaj Anyai Szemeim hogy nem lehetnek az enyémekek enyémekek és mindenkorra Ketten azért írjuk eszt a Levelet hogy nékem igen nehezen esik nem látok jól Fiam Oh Egek jüjetek az én segítségemre és agyátok vissza nékem aszt a mit már egy darab ideje el vetettek tülem.

Clarirul majd el is felejték irni Öh egéséges a gyermekek mind hárman hímlősök voltak de szerentsésen által estek az Ö Csókját a magaméval id teszem s vagyok a ki mindég

Szerető édes Anyád
Árva Bossányi Susánna.

Bossányi Susánna levele Kazinczy Péterhez.¹

Kedves Sógor Uram

A kivant el tökelesemrűl valo irast két eksemplarba küldöm Meltoztassék mind a kettűtt Coramisalni s az egyiket nékem vissza küldeni a Masikat pedig anak a jó Fiamnak Meg emelet egy kiresim van Sógor Uramhoz agya Tuttára hogy az Apjoka le ülyön Semi véle való dólgomba ne avasa magát mint Levelebe valami meg szentelt Pani Fernumrul szemtelenül ír hogy a Leányát ara sem Meltoztattam igaz én olyat nem adhatam mint a Milyet az Ö Grófnéja Öszvekelekések után mingyárt kapot egy kosárba mint ajándékat Ugy küldvén Néki ki takarván láttya hogy egy eleven Kezes Lábas Panifernum eszt a Leányátul tudom. Azirt írom hogy szemtelenül ment én atam egy 50 hatbúl aló Aufsatsot egy keszkenót és 300 Rf. kisz Pészt a Leányanak még is mind ezeknek igaságos vóltátt fere teszi s Nékem Pirongatást teszen ok nélkül Pretenziokat teszen az Ö Leánya mar anyi ideje hogy együt él a Fiamal, még sints fekvő jószága ere tsak aszt mondom a Fíát meg Hazasitatta mak szemencuriat ata Néki vagy mit egyebet vagy a jövendőbeli menyének Halatam

az ő kemény, határozott vonásait, mert »nekem igen nehezen esik (az írás), nem látok jól Fiam«, menti magát a fia előtt. Dékányi Kálmán közli.

¹ A levél keltezve nincs. De magából a levélből és Kazinczy F. Följegyzéseiből (1800—1805) következtetve, egyidejű a K. F.-nek küldött »propositiókkal«, ezekkel együtt küldte B. S. sógorának. Ezek 1805, júl. 1-én Regmeczen vannak datálva és így a levél keltét is erre a napra tehetjük. Dékányi Kálmán közli.

Magoktul valami Fülbe valót és el törtt Üvegü ezüstbe foglalt Tükröt de az az Ó Jólga vóit az enyim az enyim, vége van egyikünknek anji küzi a dologhoz mint a másiknak azért egymás nélkül el legyünk mert Nékem nem presental érje be aval hogy a Fiamnak minden leg kiseb tudásom nélkül oda adta a Leányát Hirem nélkül Lakadalmi Terminust tett most kevés időre fel jünek akkor it hagyja a Leányát minden jó gondolkodás nélkül mint uj házások reám való nézve illetlenül mert az Lehetett volna az en hirem, engedelmem nélkül az okos világ itélye meg akar Kinek mar ha egytser már a Fiamnak ata a Leanyat e még nem elig ide jün azt meg tudni mék Fekvő Jozságot mutattam ki a Leányanak és it valami ilendőséget fesseget a Micsoda Feleletemet kapta reá köszönye magának és tsak meg ne szünyon tovább az edig már velem tettekrül meg teszem a szép embersége melet nekem pedig az adásba a Fiamal van dolgom nem a Leányával a Felső Józság vagy élelmére való adásom iránt azért rajta kívül Mással nem is Csinálok semit Ezen Leveletem hogy Sógor Uram aval az írásal kezéhez külgyön kérem. A Mi Ószi Tavaszí, Tengerit ki Mutattattam, azt a Rendelést tettem hogy a Gazdám mind tulajdon Magamét fel is vétetem már meg is van kapálva és készen van Tehát az a Bolond írásai jó Fiamnak ara vit hogy ezeknek felvé-télet már magára hagyam hogy valami képen az én Rosz Gazdaszony-ságom miat Kárt Ne valjon maga vétete fel, csinálja vele a Mit akar van jó Gazdaságra Tanító Apjoka. A Mi a Főzeleket illeti Lentsét Borsót Kölest azt mast egytser még tsak kézből adom ki Paszulyt darabal a Mezőbe Kendert Ugy is külem vetettem már anyit ipen mint magamnak lehet Gazdalkodni Gazd Aszonykodni de Nekem s az én Kedveseimnek békeség Mindentül Békeség a sok Fetsegésnek imit amot való Hurtsolás-nak a velem levő dolgával senkinek semi közí semi dolga Csak azt tugyam meg hogy Semjenbe valaki tugya it Sogor Uramnál egyéb nem tugya meg a kivel iratnom kéntelen voltam az legyen nem Rátkay uram mert már ez a betsületes ember is szenvedet ok nélkül hogy jó emberem Masokra se tolya a Maga pletykáját töbet mint az el mult Télen Laczi igy Bucszozott el tüle az Isten álgyon meg a leg nagyobb áldásával az egyenes tökéletes Szülékel Mar töbet nem írhatok Nékem Nagy betsületel való Sogor ez is keservesen esik.

Á.(rva) B.(ossányi) S.(usána).

Kazinczy Ferencz kellemetlenségei László és Dienes öccsével.

20. May, 1802.¹

Az itt nyomban következő levél az, a mi azt a' bizonyást csi-nálta, mellyről ez az egész correspondentia a' bizonyás. Én ezt Februarius

¹ E sorok egy külön negyed ív papiron vannak, mely a leveleknek borítékául szolgálhatott. De már a K. F. levele, »mely a nagy tüzet csinálta.« hiányzik és helyette egy nyolcz lapos füzet van, melyben a K. László 1802. ápr. 5-ki levelének másolata azután K. F.-től magyarázatok hozzá és az összezördüések leírása, ezután a László és K. F. leveleinek tárgyalása jön, majd arra és egy újabb levelére a válaszok s új lapon egy Dieneshez írt levél következnek. Dékányi Kálmán közli.

2-dikán írtam Dienes Őcsémnek, ő pedig hírem nélkül küldötte Laczinak. Laczi Májusnak 11-dikén küldötte nekem, pirongatásúl. Én örvendő fogadtam.

Nil conscire sibi! nulla pallescere culpa!

Fr. K.

A' Laczi Levele. Lincz 5-dik Apr. 1802.

Drága Kedves Asszonyom Anyám!

Mind abból hogy két rendbeli levelemre kedves Asszonyom Anyám-tól választ nem kaphattam, de még bizonyosabban a' Bátyám Dienes leveléből látom, hogy a' kedves Asszonyom Anyám gratziáját elvesztettem. Oda haza létembe kedves Asszonyám anyai kegyességébe mind végig részesülvén, bizonyos vagyok benne, hogy azt, a' miért Asszonyám reám neheztel, nem önnön maga tapasztalta bennem hanem kedves Assz. előtt mással vádoltattam. Ki légyen vádolóm bizonyosan nem tudom: de az ég alatt a' bátyám Ferenczen kívül más ellenségem nem lévén, mást nem is gondolhatok. Kérem alázatosan kedves Assz't, méltóztassék Assz'm engem nem az ő beszéde szerint, hanem a' mint engem mindég ismért, és az egész engem ismerő világ ismér, megítélni. Bizonyos vagyok benne, hogy ha Assz'm azt mind igaznak tartja, a' mit rólam mond, úgy nem lessz talán egy gonoszabb ember mint én az ég alatt. De hallott e Asszonyám valaha valamit az én veszekedő természetemről? tapasztalta e valaki valaha, hogy én testvéreim között valami zenebonát indítottam volna? és nem látta e inkább kedves Asszm mindég, hogy ha valahol tüzet éreztem, azt mindig csendesíteni igyekeztem? Uj panasszal fog a' Bátyám most Asszmhoz jöni, mert tudom, hogy két levelemet sajnosan veszi. De ki az oka? Én ismét a' legbarátságosabb levelet írom neki, ő arra válaszol, azt írja, hogy ő engem Szemere Alberthez nem hasonlít, — becsületes characterembe kételkedik, mivel egy könyvről nem úgy ítélek mint ő — a' vallás eránt való gondolkozásomat ismervén, azt tudakozza, ha tudnék e Zsidó lenni? — Ugyan édes Asszm mivel érdemltem én őtöle ezt a' csinoscorrespondentiát és felelhettem e én neki másképp, mint a' hogy feleltem. Ez nem elég. Dienes bátyámnak ír és levelébe rólam legcsúfosabban és hamissan beszél. Azt írja a' bátyámnak, hogy én neki azt mondtam, hogy keresetit a Susi gyermekeinek hagyja. Hogy mondhattam én erről valamit, holott soha felőle semmit sem hallottam? Ha lelki ismérte van, esmérje-meg, hogy nem csak azt, hogy azt nem mondtam, hanem inkább azt hogy azért örvendek annyira a Dienes uj házán, mivel ez által ezután egy Kazinczy mindég Váradon fog lakni. Illyen hamis tanubizonyossággal vádol ő engem Dienesnél, és tudom illyekkel kedves Asszm előtt is. Éppen illyen hamisan írja Dnek, hogy én nékie azt mondtam, hogy a Susi leányának Julishoz kell menni. Tudja az Isten, és tudják mások is, hogy én ebbe a' dologba soha eszköz nem voltam — sőt inkább tanácslottam, hogy oda ne adják; azért kíváltképpen, mert a' Nénémet jó Nevelőnek nem tartom. Tudakozza kedves Asszm Péchy Imre bátyámat, egynehányszor beszéltem vele ebbe' a' dologba', és tudom hogy úgy

viselkedem, hogy Asszm nem hogy haragudna, hanem inkább még anyai szívességébe még inkább bérekesztene. Ne hidje Asszm a' mit a' Domokos Urnál történt dolgról beszéll; — elhallgatja ő azt, hogy bántott ő engem meg méltatlanul Karner előtt és Fráter Istvánnál a' Pap jelenlétében. Tudakozza Asszm ezeket — és milyen megbántva ír erről a' históriáról is Dienesnek. Alázatosan engedelmet kérek Assztól, hogy ilyen egyenesen vagyok kéntelen írni arról a' kit tudom, hogy Asszm szeret: de ha csak ő beszéll szüntelen, én pedig mindég hallgatok, úgy bizonyos, hogy Asszm engem kéntelen megútálni, — mert ő feltette magába, minden egyességét a' házunknak töviből kiforgatni. Reménylem én kedves Asszm hogy az idő és a' mik még történhetnek, igazságomat nyilvánosságabbá teszik. Addig pedig az egekre kérem Asszmat, ne hidje, hogy bennem olly elfajúlt fija van. Tudja az Isten, milyen szeretettel viseltettem mindég a' bátyám eránt; tudják mindenek, minden testvéreimmel és rokonaimmal mindég milyen jó lábbon állottam — mondja-meg ő maga, a' bátyám, mivel érdemltem meg én őtöle ezeket a' csúfos leveleket és hamis vádokat. Valójába édes Asszm vígyázóbb vagyok én, és voltam is mindég, minthogy házunknak egyességét legkissebben is megbánhattam volna. Nézze Asszm ötet. Hány esztendeje már, hogy a' testvérével való haragjának végét nem szakaszthatja. Milyen okokat ad csekélységekben is az egyenetlenségre. Miért írja ő, hogy mit tehet róla, hogy ő testvérei közt Klárit és Józsit legjobban szereti. Valójában az illyes hijába való beszéd nem eszközöli azt, hogy köztünk a' szent egyesség felmaradjon. Csak várjuk az időt, majd meglátjuk még, kit fog köztünk legjobban szeretni. Egyenes lelki ismértembe bizakodván tudom én bizonyosan hogy én még Asszm kegyességére érdemes leszek.

Megromlott egésségem egészen helyre állott. Egyéb eránt itt mindenek barátságával élek. Lovaim egésségcek. Édes kedves Asszm igazságomat ollyan tisztán érvén, fiú tisztelettel kérem Asszt, tartson engem annak, a' ki vagyok

Asszonyámnak alázatos engedelmes fia

Kazinczy
Obristlieutenant.

Magyarázatok azon dolgokra, a' mellyeket ezen levélben az Olvasó előre készítés nélkül nem érthet.

László öcsém a' legbecsületesebb karakterü ember, a' kit az ő Felsege egész Tiszti-seregében találhatni, 's a' mint írja, nem veszekedő: de szerencsétlenségére valamely kipattanásokat enged magának sok izben, 's a' maga állításait olly hangosan vitatja, hogy soknak elvész bátorsága kimondani előtte, a' mit érez. Ennek példáit kell elő hoznom, hogy kopasz mentségnek ne tartassék. Egy Bihar Vármegyei Magistratualis személytől tudom, hogy egyszer (rabságomnak ideje alatt) Gróf Sauer Váradi Nagy Prépost és tituláris Püspök házánál egy Vendégbe olly lánnggal belé kapott, hogy Gróf Sauer, a' háznak Gazdája, elrettenván ezen a' szokatlan scénán, 's megsértette, hogy háza olly kevésbé res-

pectáltatik, az öreg Domokos Urat szólította meg, hogy interponálja a maga auctoritását s' csináljon csendességet. Ez a' tisztelt Ősz szólott, de az öcsém nem hagyta abba a' harsogó beszédet. Baranyi Mihály Úr végre egy tréfára vetemedett, 's kaczagásra hozván az egész circulust, megszerzette a ház nyugalmat.

Ugyan csak rabságom ideje alatt történt, hogy Miklós Öcsémmel csakugyan azért, hogy egy oly kérdést tett neki, melyet nem csak testvérek és barátok, hanem csendes vérű idegenek közt is tehetni, öszve veszett, és vele ezen kérdés miatt éles szókra fakadt. Egy tisztelt Úr, a' kit meg kell kéméllenem, ismervén az Öcsémnek tüzét, tulajdon házána genirozta magát, 's biztosabb barátjaihoz tett panaszlásiban szellőzte ki kedvetlen érzéseit.

Tudván ezeket és Laczit úgy nézvéen ugyan, mint *testvért*, de úgy is, mint nem *köztünk lakó*, hanem csak *látogatásunkra* jött testvért, nem akartam sem őtet bosszantani, sem magamat vele kedvetlen scénákra hozni, 's hallgattam sok paradoxum mondásaira, mihellyt láttam, hogy hangja hevesedik. Ez a' hallgatásom neki fájt, de azt Juliusnak első napján lett vele való öszvejövelelem olta Decembernek 19-dikéig soha nem mondotta, 's én soha nem is gyanithattam. Ekkor az történt, a' mit itt beszélni kezdek:

A' Debreczeni scéna, December 1801.

Nekem dolgom volt Debreczenben, 's az Öcsém barátságából együtt jött. Domokos Úrnál szállánk meg. Ebédhez ülünk, 's a' beszéd Gróf Teleky Lászlóra fordúlt. *Én*, Tudja e Uram Bátyám, hogy ez a' Gróf duellálni tanult és tanulásának kész hasznát venné, ha megbántatik? — *Domokos Úr*. Az Atyja is! — *Én*. Dehogy? — *D. Úr*. De igen — 's a Synodusban — mint Praesese a' Synodusnak — publice declarálta, hogy (NB. mit dem Ton und Gesticulation des Gr. Josef Teleky) *én bizony duellálok, ha valaki megbánt!* — Ezt a' tonust — ezt a' gesticulatiót — ezt a' publice mondott szót — ezt a Synodus Praesese szavát — Domokos Úrnak originális módját ugyan ki ne nevette volna? én ugyan édesdeden nevettem. — Laczi azt állította, hogy duellálni jó dolog. — *D. Úr*. De vétkezni? — *Laczi*. Ez cselekszi, hogy más Nemzetnél nincs ennyi veszekedés, ennyi pletyka, ennyi dehonestatorius Processus, mint itt: ott a' megbántott egy szál kardra hívja ki, a megbántóját, 's hamar vége a' pernek. — *D. Úr* (a' ki mindég monosyllabok által beszéll.) Nekem soha nem volt dehonestatorius Processusom. — Laczi csak azt vitatta, hogy a' duellum jó; és én ezt katonában nem csudálom: nálok a' rendtartás ellenkezik a' Moralitás ebbeli sanctiójával; de neki sem kellene viszont felakadni azon, ha a' *nem katona* azt tartja, hogy a' duellum *isteni és polgári rendelkezések által tilalmas dolog*. Én magamat ezen egész Laczi és D. Úr között forgó perbe belé nem avattam; csak azt mondtam, hogy ha véték nem volna is, ha szabad dolog volna is, én az életemet nem örömet resquiroznám egy Rhédey Lajos ellen; mert ő nagy, én kicsiny vagyok, ő fegyvert forgatni tanult ember, mint a' ki

katona is volt: én a' pennát forgattam. De midőn Laczinak ezt mondtam, nem nevettem: a' nevetésem csak a' D. Úr mosolygást fakasztgató monpásit 's a' Gróf Teleky József valóban nevetést érdemlő szavát és cselekedetét illette. D. Úr ismét a' Synodusra ment vissza, 's azt mondván hogy Teleky József egy nagy talentumú 's sok tanulású, de makacs és felette paradoxus ember volt, azt vetette hozzá hogy a' Gróf a' Synodusban még ezt is mondotta: *Már én bizony megverem a' feleségem.* Ez a' gondolatlan Synodusba nem illő szó, D. Úr által a' Grófnak hangjával 's mozdulásaival ejtve, engem igen édes nevetésre fakasztott. Hát Laczi csak felugrik az asztaltól, három négy lépést tesz a szobába 's azonban észre vévén, hogy az nagy megbántása annak, a' kinek házánál megszállott és a' kinek ebédjét eszi, ismét leül, 's nem nézvén senkire, hanem majd a' tátra, majd az oldalt lévő ajtóra, indulatosan azt mondja, *hogy ő magát kinevetni nem engedi; önéki a' megnevetés nem argumentum; a' ki vele beszél, őtet respectálja etc.* — — Én azon gondolkodtam, hogy miképpen ragadjam ki a' mellettem ülő ősz hajú gazdát abból a' szörnyű Verlegenheitből, hogy ezen megtámadásra a' maga asztalánál, a' maga mentségére valamit mondjon; midőn Laczi Német nyelven ezt mondja nekem: *Ferencz, három négy nap az idő, a' mit együtt fogunk még tölteni; te is még, én is megyek, 's meg lehet hogy sok esztendőig nem látjuk meg egymást; nekem hagyj békét, engem ki ne nevéss, mert én azt nemcsak löled nem szenvedem, de . . . etc. . . .*

Én ártatlanságomnak tökéletes érzésében, a' legbátrabb hanggal, de az ártatlanság modestiájával, mellynek nem kell bosszú, megszóllalok, s azt mondtam, hogy én mind ezen hozzám intézett szókig azt tartottam, hogy a kifakadás nem engem illet, hanem Uram Bátyámat, Domokos Urat, úgymint a' ki maga szóllott Laczinak ellenére, nem pedig én; én csak a' Gróf Teleki felől ejtett szókat kaczagtam, mellyekhez Laczinak semmi köze. — Laczi egy hangot sem ejtett többet, halotti csendesség fogta el az asztalt, 's végre a' nagy pausa után felköltünk; én egygy olly diadalommal, a' mellyet testvéreimen venni, nekem nem öröm.

Elindulánk Debreczenből mindjárt dél után, 's Laczi előhozta a dolgot. Azt monda, hogy ez 3-dik megbántásom volt; egyszor Kárnernek, másszor Fráter Istvánnak jelenlétében bántottam meg úgy, *hogy csak nem elfelejtette magát ellenem.* — (Ez igen szép declaratio és nékem mentségül szolgálhat mind azok előtt, a' kik Spectatoraink 's Hallgatóink nem voltak, és a' Laczi vádját 's az én mentségemet hallani fogják.)

Az említett két casus ez:

Beretőn Kárner, az Öcsém, és én tudománybeli dolgokról beszélünk. Laczi azt húzta a' beszédbe, hogy az oskolába járható Ifjuság nagy részének nincs szüksége egyébre, hanem arra, hogy olvasni, írni, számolni tudjon, 's a' Vallás elementumit tanulja. Én azt mondhattam reá, hogy Saxoniában, a hol minden tudós akar lenni, ex ratione status, az az ex finibus civitatis igen bölcsen esik az, hogy a' Polgárok munkás Classisát a' tanulók inproportionált mennyisége által fogyasztani nem engedik:

de nálunk a' tanulók számát nevelni kellene, nem kevesíteni. — Laczi erre nem tudom mit mondott 's én azt kérdeztem, mellyik az a' *veszedelmes* tudomány? — Ő vitatta; 's én megemlékeztem, hogy annak, a' ki három hónap előtt szabadult meg Munkácsról, nem jó még barátja 's testvére előtt is Politikai kérdéseket vitatni, 's elhallgattam.

Fráter Istvánnál az a' becstelen skartéta hozódott elő, mellyet egy szemtelen ember Prof. Lengyel ellen Pasquillant pajkossággal írt illy titulus alatt: *Kant Philosophiájának megrostállása*. Én mondtam, hogy azt olvasni nem fogom; hogy én Kántnak tanítványa nem vagyok; Kántnak megérthetése sok esztendei studiumba kerül, 's nekem arra nincs időm: azonban populáris írásai, a' mellyeket ismerek, igen szépek; és így azt mondom rá, a' mit Socrates egy homályos Író munkájára: A' mit értettem szép; és innen azt húzom-ki, hogy az is szép lessz, a' mit nem értettem, — 'S ezen szavaimat azzal végeztem el, hogy látván, hogy a' Competens Bírók Kántot tisztelik, a' kik nem tisztelik pedig, többire nem értik, vakon engedek az Auctoritásnak, mint a Newton Astronomiai állításainak.

Laczi ere ezt mondta: Ő Német Országban sok Tudóssal szólott a' Kant Filozofija eránt, 's azok neki mind azt mondták: es sey gar nichts dran. — Én erre ezt mondtam, a' mint Laczi mondja: das ist sehr sonderbar. 'S az nagy megbántás, Laczit csak nem maga elfelejtéséig ragadó megbántás, hogy én a' Német Országi Luth. Papoknak vagy kiknek ezen ítéletét különösnek neveztem.

De azt mondja Laczi, hogy a' Világ tónusa, a' testvéri barátsági kötelesség, és az ő tekintete azt kívánják, hogy a' *das ist sehr sonderbar* ne állapodtam volna meg, hanem capacitáltam volna tovább. Mondám neki, hogy hiszen praemittáltam, hogy Kántnak tanítványa nem vagyok, és így nem capacitálhatom; praemittáltam, hogy a competens bírók ítéletét auctoritásnak veszem. — Azt mondja, hogy *höhnisch* ábrázatot csináltam reá. De abban ki lessz bíró? én azt csinálhattam; de ő is viszont hibázhatott, midőn azt annak nézte.

E' szerint a' Debreczeni Actus, a' Kárner és Fráter Pista előtt törtétekkel olly megbántásaim, mellyekről mind addig nem tudtam semmit, míg ő nem mondta, hogy megbántottam. Ezen mentségeimet neki előhordotam, obtestáltam, hogy nekem hidje, hogy a' Kárner és Fráter előtt történt dolgokról nem emlékeztem, a' Debreczeniről pedig azt hittem, hogy kifakadása Domokos Urat illeti; 's kedvetlen emlékezetével a' dolgoknak, de személyének szíves szeretetével váltam el tőle.

Elmenvén innen, 's leveleinkben ez a' dolog a' legszívesebb reconciliatio végett hozódván elő, kértem, hogy hallgatásomat, mellyet nekem rosszul vett, ne vegye *szíve*, hanem az ő *gondolkozása* eránt való bizatlanságnak. Jobban ismerem én őtet, mint hogy Delátornak nézhettem volna, 's jól emlitem, mit monda Szemere Albert felől, kitől elvonni igyekezett, a' kitől intett, hogy magamat ójjam. 'S hogy azt a *néki fájo* gondolatot, hogy szíve eránt való bizatlankodás indított-e a' hallgatásra, belőle egészen kiírtsam, példát hoztam elő egymással tökéletesen ellenkező gondolkozásunkra.

Emlékeztettem a' többek között, hogy itt olvasván a' *Schiller Mária Stuartját*, ő azzal a' remarqual adta nekem vissza a' könyvet, hogy *Burleigh*, a' ki Erzsébetet reá vette a' gyilkosságra, nagy ember volt. Én mondom neki, hogy száz ezer Olvasó közt nem iessz két ember, a' ki ezt a' darabot olvasván, a' hol a' lélek iszonyodik egy illy istentelen gyilkosságon, mint egy Királyneé, Atyafié, 's Látogató Vendégé volt, 's ezen iszonyúság érzéseivel telik el, Burleighra ügyelhesen, hanem ha *átokkal*. Laczi azt mondta, hogy a' Mária megölését a' Status nyugodalma kívánta. — Abba hagytam; de hogy hallgatásomat balúl ne vegye, azt kérdeztem, hogy lehet-e azt nagynak nézni, a' ki azt tanácsolja, hogy a' rab Máriát méreggel öljék meg? 'S erre L, is eliszo nyodott.

Más példájúl hasonlatlan idéáinknak azt hoztam elő, hogy ő oda declarálta magát, hogy ő mindenütt együtt teszi a' Vallásbeli cultust, a' hol mit talál, mert ugymond minden Vallásnak jó a' Morálja. — Én azt mondtam, hogy az nem elég ok; 's azt kérdeztem, hogy Erdélyben fogná-e gyakorolni a' Socinus cultust? 's Synagógás helybe járna-e imádkozni a' Zsidó gyülekezetbe?

Ezek nem Pedánt villongás képpen hozódtak elő, hanem barátság szerkeztetést eszközlő capacitatio végett, és azért, hogy belőie a' gondolatot ki vegyék, a' mi neki méltán fájhatott: és így igazságos Bíró előtt nem fognak kárhoztathatni. Az ember nem mindég beszéll arról, ha szép-e az idő, vagy nem?

Itélje meg már akárki, hogy ha ezek igazak — pedig úgy áldjon meg engemet az életnek Istene, egygy szóig igazak! — hogy illik a' mi dolgunkra a' mit Laczi ír, 's azt tettem-e irtam-e, a'mit ő ír, hogy irtam?

1. Ne hidje Asszm, a' mit én a Debr. dologról mondok. Én őtet Kárner és Fráter István előtt megbántottam, de azt elhallgatom.

2. *Beccsületes karakterembe* kételkedik — (és azért kételkedik) mert egy könyvről nem úgy ítélek, mint ő.

3. Azt kérdi, ha tudnék Zsidó lenni?

Itt a' két levelet magam vágtam ki. — Hosszura terjedt volna a magyarázat.

Laczi azt írja, hogy hamisan irtam Dienesnek, hogy

»én (Laczi) neki (Ferencznek) azt mondtam, hogy a' Susi leányának Julishoz kell menni.«

Én pedig azt mondom, hogy Laczi nekem azt mondta; Und jetzt wird erst das Feuer gross, denn die Tochter der Susie geht zur Julis in die Lehre és azt hogy: das bleibt nun dabey.

Én irtam-e hamissan Dienesnek?

* * *

Azt írja, hogy én Dienesnek azt irtam, hogy ő nekem azt mondta hogy Dienes a' maga keresetit a' Susi gyermekeire hagyja.

¹ Két lap ki van vágva a füzetből. Dékáni Kálmán, közlő.

Itt az igaz, nem reflectálok, úgy a' szavait, mint az éppen most előhozott Német két mondást: de meg tudom mondani mikor esett a' szó.

Dienes Öcsémnek egy csiklándós articulúsáról szólottunk. Én holmit mondtam Laczinak oly véggel, hogy azt mondja meg Dienesnek, hogy így Dienesnek holmi gyanúji oszoljanak el 's forrassunk öszve. Nem tartozik ehhez a' dologhoz előadni, mit mondott L. mit én; 's a' mit két barát egymásnak baráti módon mond, azt becsületes characterü ember tovább nem adja. Meglehet, hogy L. nekem olyat mondott a' Susi gyermekei eránt, a' mit úgy gondolt, hogy az úgy nevezett Klugheit kíván, de a' melyet maga sem hitt: én azt írtam Dienesnek, a' mit hallottam. Meglehet, hogy másszor azt is mondta, hogy azért örül a' D. új házának, mert az által ezután egy Kazinczy mindég lakik Váradon; meglehet, hogy azt ő mondotta nekem; de én esküszöm, hogy nem emlitem. Azt is esküszöm pedig, hogy ezzel Asszonyámnak hirt nem hoztam. Hiszen Asszm a' Laczi levele olvasása után tudakozta még tőlem, ha úgy van-e a' dolog? ha mondta-e azt nekem Laczi, a' mit magáról itt le akar fejteni?

Ezeket előre bocsátván, ide irom le a' Laczinak adott választ.

Ér-Semjén 17. Aprilis. 1802.

Édes kedves Laczim,

Asszonyám tegnap estve vette leveledet; 's nem tudván mi lehet köztted és közttem, sírva jött oda, a' hól írtam. Eggy ideig nem engedte olvasnom leveledet: de látván, hogy a' legtökéletesebb csendességben maradtam, hallván, hogy nem is gyaníthatom, mi tüzelhetett fel, végre ide adta; 's minthogy az apró írás miatt jóformán meg sem olvashatá, parancsolta, hogy olvassam el fennszóval. Szörnyű levél, édes Laczim, és nem hittem volna, hogy hat quart pagina írása alatt a' fellobbanás tüze el ne aludhasson: de annak, a' ki magát *így* látja bántatni, nem éppen oly felette szörnyű. — Engemet illetvén a' levél, kértem Asszonyámat, engedje nekem a' választólást reá. Megnyertem engedelmét, de úgy hogy a' válasz *magyarúl* legyen, hogy megolvashassa.

Mit köszönhetek én Jósinak és Klárinak szenvedéseim egész ideje alatt, azt én tudom. A' ki el van készülve hallására, jöjjön hallja, 's vádoljon osztán. Tudom én alkalmasint ki mit tett, ki mit tehetett; 's egyiknek másiknak és harmadiknak a' mit tett köszönnvén, a' negyediknek és ötödiknek, hogy semmit nem tett mert nem tehetett, vétkül nem veszem; annak pedig a' ki úgy bánt velem, mint nem testvér, a' maga viseletét szívesen megbocsátom. De azért, hogy én Jósit és Klárit a' legszentebb háladatossággal szeretem, lehet-e ellenem panasza Miklósnak? ki szereti őtet inkább nálamnál?

Egyéberánt a' legtökéletesebb szabadságodban hagyom, hogy azt a' Ferencz testvéredet, a' ki neked ellenséged — a' ki téged Asszonyámnak úgy fest, mint gonosz embert — a' ki feltette magában, hogy

názunknak egyezségét töviből kiforgatja — a' ki ellened Dienes előtt hazudott — a' ki téged Domokos, Kárner és Fráter István előtt bántott — a' ki becsületes characteredbe *kétkedik*, és *azért* kétkedik, mert egy könyvről nem úgy ítélsz, mint ő — a' ki tőled *azt* tudakozza, ha tudná-e Zsidó lenni? — a' ki veled csinosabban correspondeál, mint te bánsz vele — — ezt a Ferencz testvéredet, mondom, szabadságodban hagyom gyűlölni a' hogy tetszik; Laczi a' tűz igen becses dolog az emberben: de a' ki annyi hevességet érez magában mint te meg én, jól teszi, ha néha vizsgáló szemeket vét magára, 's ha úgy találja, hogy igazságtalan volt, érezze, hogy az emberséges embernek tisztí, helyre hozni a botlást.

Én már egynehány rendbeli leveleimben adtam jelét, hogy rád nem haragszom; és ha magyarázatokra szállottam, az nem azért esett, hogy tüzeimet elhűsem, hanem hogy tégedet meggyőzzelek a' felől, hogy én a' megbántás gyanánt vett tettekről semmit sem tudok. Mutassa meg az idő, ha állításom igaz volt-e. — Laczi, ne mérgcsitsük egymás ellen magunkat, 's Asszonyámat ne keserítsük. Szálljunk valaha magunkba, 's hagyjunk békét a' gyanúnak. Ha én az egyességet igyekszem-e kiforgatni, tudja Asszonyám, az én lelkem, és egy jó ember; 's az nekem elég. Élj szerencsésen. Öllelek szíves szeretettel

Ferencz.

26-dik Aprilis ismét egy levele jött Laczinak, nékem magamnak szőlő. Imhol reá a' felelet:

Semjén 30. Aprilis 1802.

Édes Laczim, Azt a' leveledet, melyet talán egy nap írtál az Asszonyámnak írott minapival, nekem akkor adá meg a' Semjéni posta, mikor Miklóst Selindig kísértem. — Látván a' *Herr Bruder* compellatió, mit várhatok magából a' levélből, megszüntem olvasni, 's a Herr Brudert Miklósnak minden szó nélkül mutattam, a' ki hasonlóképen szó nélkül tekintett reám, s tovább olvasta az ujságot. Semmi édes Laczim! tűzbe valál, 's még akkor nem lehetett hozzád érni válaszomnak. — Mikiós megszólított, hogy ne olvassam most a leveledet; attól tartott, hogy az felháborít. Engedtem neki, 's még többet tettem: harag nélkül szórtam ki igen apró darabokban a kocsiból, hogy más valaki öszve ne rakhassa, ha meglelné is.

Azt kérded, ha öszve férhet-e a jó characterrel, hogy az ember elbeszéli, a' mit neki in Vertraulichkeit mondanak? — Nem fér! 's jele hogy én ezt tudtam; mert Dnek írván a' Susi lyánya nevelése 's Klobusiczkiné felől, egy nagyot, a' mi e két cikkelyre tartozik, elhailgattam; noha lehetetlen volt nem említenem. Ellenben ki ne tudja, hogy a' Morálnak ezen interdictuma alá nem *mind* tartozik az, a' mit két ember egymásnak mond. Lám D. az én hírem nélkül nem egy szót, hanem az egész leveletem neked küldi; melly ellen nékem ugyan semmi panasom.

A' meg nem olvashatott sorokból ezen subtrahálva lévő szók

tüntek szemembe: dumm dreistes Urtheil über die Mama von zweyen ihrer Kinder — Nem tudom, kiről mondtam; mert a substrahálás azt mutatja, hogy én mondtam. Vastag szó a *dumm*; és ha annak íratott volna a' levél, a' ki az ítéletet hozta, bizonyosan nem mondtam volna: mert én a' személyét tudom respectálni a' Gégneremnek, ha tettén felakadok is. — Édes Laczim; én jó fogamatot ígérek ennek a' két levélnek. Ahhoz szóllanak, a' kire valaha ez illett:

— — — sanguine junctus,
Mente tamen propior.

Ovid. Metamorph.

Legalább részemről semmi sem fog elmúlni, hogy testvéreim között, a' dolognak maga határa között, ellenem panasza ne lehessen egynek is. Adieu — Asszm Regmeczre ment.

Adieu.

F.

Dienes Öcsémhez.

Ér-Semjén, 20. May 1802.

Megengedj, hogy kedvetlen dologban jövök: de mivel kedvetlen rövid leszek. — Ma éppen délben veszem Levelét Laczinak, midőn Susihoz mentem ebédre. Onnan most jövök, elolvasom még egyszer, s irok. — De dato 11^{ae} May ír, és ismét Herr Bruder a' Compellatio, sőt a' textusban is Herr Bruder van egy helytt. No jó! — Elég az, hogy a' hozzád írt, és általam hozzá küldött hosszú Német levelemet in originali küldi nekem, némelly substrahált sorokkal.

(Az dd^o 2^{ae} Febr. íratott általam Dienesnek; és most Linczből jöven hozzám, ezen csomó elején áll.)

Alig érhetett kedvesebb dolog ennél; mert nem lévén meg nálam ezen levelemnek párja, nem tudhattam, mi lehet az, a' mi őtet olly irtóztató tűzbe hozta. Osztán sajnáltam és szégyeltem felette, hogy azt találtam írni, hogy két testvéreim az Anyánk cselekedetei felett dumm dreister Urtheilt hoznak, a' mint azt L. nekem a' minap szememre vetette: 's imhol a' legvilágosabb bizonyság, hogy én azt nem írtam teljességgel; és így sem sajnálnom, sem szégyelnem nem kell.

A' több substrahált sorok ezek:

(Lásd magát az általam Dienesnek írt levelet ezen csomó elején):¹

A' 10 punctumból nem tudom mellyik az a' mire mentséget kellene előhoznom. Talán nem is foroghat fel egyéb, hanem az, hogy a' mit L. felől írtam neked hogy nekem mondta, mondotta-e vagy nem? — Kérdőre veszem lelkem esméretit, ha neked hazudtam e ebben a' levélben és ezen punctumokban, 's az a' lelki esméret nekem azt feleli, hogy tudva ugyan nem hazudtam. Ha L.-nak csakugyan igaza van benne, hogy nem mondta, úgy én nem tudva hazudtam. Mellyet még mind ez ideig sem tudok. De ki tudja, hát ha nem jól említem, ha sincere hiszem is, hogy jól említem.

¹ E' levél, mint már jeleztük, hiányzik. Dékányi Kálmán közli.

A' n° 5re úgy tartom nem kell menteni (dasz er in dem Hause eines Mannes, wir Franz u D. sich sehr unartig betrug.

A' N° 6ra Domokos úr azt állítja, hogy úgy van (dasz ich mich in einem schönem Licht präsentiren konnte.)

A' N° 7re (lásd a' Dienesnek írt levelet a' 9-dik oldalon) azt mondom, hogy a levelet írván, nem tudtam, hogy azt L. látni fogja, mert úgy vele bizonyosan megkéméltem volna. Egyéberánt psychologisch concludáltam reá; azt tartván, hogy ha én támadtam volna meg mást a' más asztalánál — kivált úgy, hogy az szemtül esküdné hogy nem is tudta, hogy ő a' tárgya a' kifakadásnak, én azt felette fogtam volna sajnálni és szégyeleni. — A' mi a következését illeti, ha L. azt érti azalatt, hogy én azért az actusért meg nem szünök bosszút állani, úgy érthetem mit tesz az *Erbebe!* noha én azt tartom, hogy ő az én bosszúállásomtól nem félhet. — De én nem azt a' következését értem, hanem azt, a' miről Herczeg Rochefoucault azt írja a' maga arany sententiáiban, hogy a' *szép büszkeségű ember* (ilyennek néztem pedig L. is) könnyen megbocsátja azt, hogy más bántotta-meg őtet, de azt, hogy más őtet annyira ragadta, hogy ő bántott legyen meg mást, azt igen nehezen, vagy éppen soha nem bocsátja meg.

Ezeket vedd zur Wissenschaft. — Én nem panaszkodom, nem haragszom, 's elvárom mikor csendesedik-el L. 's magamat úgy igyekszem viselni ebben a' szörnyűre menő dologban, hogy érte idővel pirulnom ne kellessék. — Lnak ezt a' levelet ha tetszik megküldheted. Én azt sem próbálom, hogy a' *hosszút* küldéd-meg neki az én tudtom nélkül, noha fataliter ütött-ki. Adicu édes Dienesem.

*Kazinczy László levele K. Ferenczhez.*¹

Lintz den 25t July 1802.

Nach denen dier und mier bekantnen Verhältniessen erhielt ich heute einen Brief von dier — Sehr gerne will ich selben als den Beveis dessen annehmen, dasz du das Muthwillig verdorben gut zu machen trachtest — Da ich schon auch ein andersmahl offen war — so kann ich auch jetzt nicht verhöhlen dasz es einer vor komt, als wenn du mit der Geschichte des Onkel Peter meine Schwache Seite gesinnt hättest — Bruder das Mittel mich dier zum Freunde zu machen, ist das Simpelste in der Welt — und bestehet in der biederer behandlung meiner, und meiner Angehörigen — Willst du dieser meiner Aufforderung genüge leisten, so sey auch versichert, dasz ich alle mühe Anwenden werde das geschehene zu vergessen.

Aszonyám kezeit tsókolom — a lábomra és oldalomra jobban kezdek ugyan lenni, de még is nehezen járok, most itt ismét meleg fürdővel élek, de ez nem eléggé használván, a jövő héten egy ide négy órányira levő fürdőbe fogok menni — Málit tsokolom, Josi tiszteli

¹ Ez és a következő levél németül van megírva és egy valószínűleg elveszett levél az előbbi sorozathoz csatolná őket. Így azonban csak a kettő együtt képez egy külön egészet. Dékányi Kálmán a közlő.

Asszonyámat miolta itt vagyunk majd nem három unyit nőtt. Adio Bruder Wollte Gott dasz du die Süsße Freude dich auch zärtlicher zu nennen nicht verdorben hättest Kazinczy.

Kívül czímzés: a Monsieur Monsieur François de Kazinczy
 p. Bude a/ *Ér-Semjén*
 Debreczin en Hongrois.

Kazinczy F. válaszának fogalmazványa.

Lieber Bruder, deinen Brief von 25 Jul. brachte mir die gestrige Post, und ich erhielt ihn diesen Augenblick, als ich von meinen Ritt nach Asszonyvására vom Pferde steige. — Du hattest mir aufgegeben, Nachricht einzuhohlen, ob beym Onkel etwas zu hoffen sey? Trotz den unangenehmen, widrigen Vorfällen zwischen uns, war es für mich Pflicht des Bruders und des Mannes, der weis was sich schickt — dir die erwartete Nachricht einzusenden; welches ich um so lieber that, weil es bey dir statt Beweises dienen kann, dasz ich jede Gelegenheit der Besänftigung sehr gerne ergreife. Übrigens achte ich dich und mich mehr, als dasz ich hätte glauben können, dasz deine schwache Seite hiedurch ins Spiel gezogen wird, oder dasz ich sie ins Spiel zu ziehen nöthig habe. — Auch sagte ich dir in diesen dir geschriebenen Brief kein Wort von diesen schon alternden Vorfällen; und es freite mich von der Mama zu hören, dasz du ihr geschrieben hast: F. megszűnt levelezni (etwas dergleichen, wenn der Ausdruck auch nicht just dieser war) és így mindketten nyugodtan lehetünk und etwas von der Comtesse Klobusiczky welches mich betraf. — Auch jetzt sage ich dir nichts über diese Geschichten. Ich will alles anwenden, das ich mit dir gut stehe, und mein Stolz soll mich nie albern machen, das zu erlangen zu trachten, was mir Kopf und Herz verbietet.

Da du hievon zu sprechen anfingst, so sey es mir erlaubt zu sagen, dasz mir auf Gottes Welt nichts angenehmeres geschehen konnte, als dasz mir mein an D. geschriebenes Brief wieder in die Hände kam. Ich sah hieraus, was ich schrieb und was ich nicht schrieb; denn ich hatte davon keine Abschrift. Er beruhigte mich und setzte mich in den Stand alles ruhig zu ertragen, und die Zeit ruhig zu erwarten, wo du mich einmahl wieder als Bruder ansehen wirst wollen. — Gesegnet sey der Genius, der mich beym Schreiben dieses Briefes die Hand führte, wenn ich auch nicht voraus sah, das er von D. weiter gegeben wird. — Und da ich für Pflicht achte unserer Auflösung entgegen zu eilen, so erlaube zu sagen dasz deine Zeile *Erbebe!* aus einen schrecklichen Missverständniss herrührt. Ob ich beyder Zeile: »Gebe acht, es wird Folgen haben! das geniert habe was du mir zumuthest, oder dasz, was Rochefoucault für die natürliche Folge jedes ähnlichen Schrittes anfehl, das mag Gott richten. Und ich sage kein Wort mehr, fahre fort den Gang zu gehn, von dem ich mir bewusst bin, nie gewiesen zu haben. Bruder es ist sehr gut, dasz der Mensch Galle und Stolz hat, aber der ungerecht wird, wird sich zu

schämen haben. Dies sey nicht als Vorwurf, sondern als Lehre für uns beide gesagt.

Morgen gehe ich nach Regmecz, um von dort auf Josis Copulation zu gehen. Hier ist nichts neues als dasz Nani einen Sohn, die Predigerin eine Tochter und Bernáth Gedeon auch einen Sohn hat. — Ich empfehle mich deinem gütigem Angedenken.

Er-Semjén, Am 5. Aug. 1802.

Ferencz.

Kazinczy F. levele anyjához 1803. aug. 29.

Ér-Semjén, Augustus 29. 1803.

Édes Asszonyám,

Az ide zárt nagy levél az Acsádi levélre való válaszom. A' dolog Asszonyám előtt kedvetlen, az én részemről pedig olyan, mint a' millyen egy 26. holnap olta fejtogatott keserűség végső kiomlása lehet. Kérem Asszonyámat az Isten nevében egykori szeretetére, méltóztassék nézni az én javamat is, a' ház közös javát is, 's a' köz nyugodalmat és azt, hogy az egykori egymáshoz való bizodalom és szeretet helyre állítódhassék és jöjjön le Asszonyanyám úgy, hogy a' dolgot leérkeztevel végsőképpen elintézhesse. Nem lehet azt többé reményleni, hogy a' dolognak tökéletes megváltoztatása nélkül nyugtot lellessünk. Próbáltuk azt eddig, 's mindég rosszabb lett a' dolog. Így az Isten vissza hozhatja a' megbomlott egyességet; csak aztán egymást újra ne bántsuk, egymáson újra ne praeceptoroskodjunk, az egymás örömeit respectáljuk.

Itt az eső meg nem szünt esni. Holnap csakugyan fel lesz minden takarítva, 's éppen tegnap ment el levelem Szabó Péterhez, hogy a' Szalárdi embereket szállítsa elő, kiknek magam is írtam, hogy jöjjenek.

A' dinnye szára megszáradott; többé nem fog érni. A' legszebb dinnyék éretlen maradtak. A' mi szükség felett való lesz, Nyíri eladja.

Az Öcsémnek két kanja döglött-meg. Az egyiknek a' bélét vágta ki a' másik, a' másiknak pedig a' torka körül volt sebe. Megnyúztam. Most nem vihetik, mert bűdös és kárt tehetne a' szalonába.

A' képeknek való skatulyát kicsinynek hagyta az asztalos. Nyilván a' Laczi képeről vette a' mértéket, mert csak az mehetett belé. És így a' fedeléhez köttettem a' képeket, hogy valami által ne lyukassza. Az Asszonyám fekete főkötős képe két árkus papirosba van a' képek közt. Azt a' Laczi ráamájába lehet tenni Regmeczen, mert az üvege itt eltört.

Nagy Gábor jókor vette a' Prokuratoriót. Nem felelt nekem semmit. Hihető dolga volt.

Azt várván, hogy a' nyomtatás olcsóbbá teszi az árpát, Ádám ma egy hete nem vett árpát a' héti vásárban, mert vékáját 11 garason adták volna. Nyíri azt mondja, hogy elhaladhat.

A' sokáig kötetlen állott rozs szalmája igen fekete, de a' szeme ki nem hullott.

A' köles le van vágva, de még fel nincs gyűjtve. A' paszuly lábán van.

Hat disznó, az a' két disznó és két malacz tökkel él az ólban. A' szénát még felezni nem lehet.

Berzeviczy Urnak bé fogom küldeni az Otományi írást, ha meg kapom onnan; — Ábrányba pedig magam megyek, ha Ádám Debreczenből haza jó, hová az én könyveim almáriomjáért ma küldöm, mert a' nagy almáriomból, két más almáriomot csináltattam.

A' venni parancsoltakat megvettem mind; csak a' két oka pamut van hátra; azt holnap hozza ki talán Ádám, mert holnapra ígérték, hogy kész lessz. — Itt a' faluban semmi hír, semmi újság. Váradról semmit nem tudok.

Málinak küldöm a' *kis kőtét*. — A' Viczay képét is viszik ferslágban. Kérem az Öcsémet, hogy juttassa a' Fried Uram kezébe.

Ajánlom magamat anyai kegyességeibe, az Öcsémet és Menyemet 's Málit csókolom 's maradok alázatos tisztelettel

alázatos engedelmes fija
Ferencz.

Kazinczy Péterhez írott levele 1805. jún. 3.¹

Levél Bátyám — Kazinczy Péter Úrhoz. Ér-Semlyén 3d. Jún. 1805.

Uram Bátyámnak, Tek. Kazinczy Péter Úrnak. Ér-Semlyén, Június 3d. 1805.

Édes Uram Bátyám! Asszonyám Ur Bátyámat szándékozik megkérni sorsomnak elintézésére. Sajnálom azt; nem mintha Ur Bátyám ellen legkissebb kifogásom volna: hanem azért, mert a' hol az Anya nem indulatból szóll a' fijával, 's a' gyermek nem viseli magát tiszteletlenül 's háládatlanul az anyja eránt, ott könnyű a' dolgon általesni külső segedelem nélkül is. Ha tehát Asszm Ur—Baty. bírálja meg, hadd terjeszszem Ur B. elibe eddig szenvedett megkurításaimat 's azt a' módot, a' melly szerint azokat orvosoltatni óhajtom.

Haza szabadulván ezelőtt 4. esztendővel, az volt minden örömem, hogy valaha hozzáfoghatok a' gazdálkodáshoz 's helyre hozhatom a' mit elmúlaszték. Haszontalan öröm! nem tehettem semmit. Látván a' veszélyt, kértem Asszat, szóval is, írva is, más által is, hogy tenne olly karba, hogy valamit kezdhessek. — Jósef Öcsém volt az, a' ki mindég ellenkezett. Azt mondta, hogy oda lessz a' ház, ha mindennek adnak; mintha a' ház nem arra való volna, hogy mindennek legyen. Abba az opinióba tette magát, hogy ő *tud* — más senki *nem* tud, 's maga volt minden mindenben. Azt a' plánumot csinálta, hogy ne légyenek csak lovaim is; úgy én *semmi* voltam volna a' háznál, 's ő annál inkább lehetett volna *minden*. Végre — a' nélkül hogy szóllott volna velem, ha az ő planuma tetszik e, kítól abból a' mit rabságom előtt már bírtam, 's Jesztrebre hajt, mellé tévén, hogy építsek 200 f. egygy házikót, 's Semlyénből szarvas marhámat 's dísznaimat hajtassam oda. Meg kell

¹ A levélnek egy 10 lapos füzetbe leírt másolata és akkor írta Kazinczy F., mikor bátyja elvállalta, hogy elintézzze a közte és anyja közt fölmerült anyagi kérdéseket. *Dékáni Kálmán* közli.

vallani, hogy gyönyörű plánom! — Én, hogy telhetetlennek 's háladatlannak ne tessenem, és ne tetszhessem, felszedtem mindenemet 's kitolatván az atyai birtok' javából, feltettem magamban, hogy magamat az anyai birtok' javából kitolatni nem engedem, essék a' mi esik! — Kész vala az Öcsém egy házassággal is, mellynek az volt a' czéjja, hogy tartassam-e magamat a' feleségemmel. — Túrtem a' hogy lehetett. Minden jövedelemem az evés punctumán kívül (mellyet személyemre, inasomra, 's kocsisomra 's marháimra értek) az egy Kólyi szőlőm jövedelme volt; az pedig 300 ftot ad. Reám jött a' Kamara parancsolatja, hogy fizessek először 1068 azután 496 ftot — vettem szarvas marhát, hogy gulyabéli marhám száma szaporodjék, 's feltettem magamba, hogy akármelly elrekedésbe jutok, míg jól meg nem szaporodik, bikánál egyebet el nem adok 's nem is adtam — 's csuda e osztán, ha Kamarát 's interest, 's apró régi adósságocskákat fizetvén háromszáz f. jövedelem mellett, magamat bé nem értem, és 4 esztendő alatt háromezer f. vettem köitsön?

Megházasodván, életemnek 46dik esztendeje foly. Mi lesz belőlem, ha még sem fogok valamihez? — Be érem e magamat 300 fttal, fél esztendőre Száz forint czúlágnál többet nem kapván?

Hát József Öcsém úgy van e mint én? 's miért nem vagyok én úgy mint ő? Hiszen én szint úgy a' K. I. és B. S. gyermeke vagyok.

Kértem Asszonyámat a József Öcsémnek írt levelem által, hogy tétessen fel, mibe került rabságom? mit vettem volna ide haza azalatt? 's subducálván az egyiket a' másikból, hadd tudjam, mint állok. — Rosszúl vétetett a' kérdés. Asszm azt mondta reá e' napokban, hogy nekem nem számadóm. De bár magának számolna róla, mert ámbár gondolhatom, hogy sok ment fel reám $6\frac{1}{2}$ esztendő alatt, annyi csakugyan nem hiszem hogy felment volna, a' mi bójöhett. — Osztán ebből még az lessz, hogy engem szemrehányás ér; én pedig akkor osztán kifakadok azzal a' mit Assztól és József Öcsémtől tudok, hogy az én rovásomra nem tartozik egy Váradi Dáma miatt tett Pesti út' 3. rendbeli Magyar ruha, a' tót atyafiakért való Bécsi köitség és a' Sulyovszky Tercsi hordozása. Elzárva lévén, én ezt magamtól nem tudom, annyiban adom a' mint vettem; 's adja Isten, hogy fel ne forogjon mind ellenem a' szemrehányás, mind más ellen.

Mikor Jósefné a' házhoz jött, nekik nem a' már fenn-álló régi Cselédház tisztított-ki lakású, hanem a' gyűrűváltáson kezdvén a' számlálást, négy holnap alatt lakhatóvá tétetett a' ház, az istálló. — Mikor Ferenczné jött a' házhoz, semmi készület nem tétetett. Kilencz holnapja múlt el a' gyűrűváltásnak, 's e' mai napig egy karó sincs leütve. Mi okozza ezt a' külömböztetést, és mit szúl az illy külömböztetés? — Nekem általadott Asszonyám egy pusztá telket, a' háta megett lévő táblával, hol majorom szérüs kertem fog állani. Úgy kívánta a' szükség, hogy Semlyénben maradjak, mert így magam láthatok az építéshez, 's inasom és kocsisom segíthetnek körülötte. Ez is, egyéb is arra vitt, hogy Asszonyámtól interimalis lakóul egy elrongyollott, de még is Úri formájú házat kértem, 's Asszonyám ide adta. Megtettem a' készületeket, vályogot kértem mástól falak felrakására, látta Asszonyám 's nem

szóllott. Azonban míg én dolgaim után járok 's Kázmérba utazom, megteszi a rendelést, hogy a' benne lakó ember ne mozdúljon. Lejő József Öcsém a Debreczeni szüreti vásárra, egy *Bárczay Ferencztől gyalázatosan ellopott* levélből azzal az *igasságtalan váddal fest le*, hogy én fenyegetőzőm, hogy testvéreimre kevélyen fogok lenézni, mert nekem Mánás feleségem lesz, 's Asszonyámat olly tűzbe hozá, hogy a' mi históriánk a hegyen nem vala kissebb, 's rútabb, mint a' Halmágyi és Domokos Jakab históriája, melyre majd az egész hegy összefutott puskával kergetvén egyike a' másikat. — Ekkor 14. nappal a' lakodalmam előtt izeni Asszonyám egy Zsidó által, hogy ne menjek az ígért házba, 's engemet minden gondolatom, óhajtásom 's kérésem ellen Keszérűbe küld, hogy a' világ nevetségére lakjam egy keskeny telken, paraszt házba, a' falu végén tő szomszédjába a' temetőnek, idegenek között! Igy Ferencz Keszérűben, József pedig Regmeczen nyolcz ezer ftos épületű Uri Udvarban. — Ha testvérek vagyunk e valljon?

Én pompát nem kívánok Sophie sem kíván, de a' ki statusa alatt viszi a' dolgát, magának köszönje, ha Misskreditbe jut 's nevetségessé lesz. Azt pedig a' József Öcsém kedvéért cselekedni nincs nagy kedvem.

Asszm azt mondja, hogy a' tavalyi termés gabona kazla megégvén, nincs pénze. — Azért úgy eszünk, mintha meg nem égtünk volna, 's ha a' Regmeczen tett írtás esztendőre elmaradott volna, ez is megeshetett volna. 'S valamint az Ipam segítette kölcsön vett pénzzel a' fiját: úgy segíthetünk volna rajtam is, mert adósságot nem paradára, hanem haszonra 's elkerülhetetlen fontos szükségből tenni nem rút. Valamint a' Gróf tett azt, úgy tettünk mi is Krainiknál, Rátkainál, a' Regmeczi Papnál.

Én 4 esztendő alatt a 300 ft jövedelem mellett 3000 f adósságot csináltam. Jósi capitalist csinál. Az csinál, mert Asszonyám maga mondja, hogy ő ad kölcsön. Vesse-fel Uram Bátyám 300 f. e az a' mit ő veszen. Tavaly 1200 f ára disznót ada el, és még 77 disznó maradt ősszel a' nyájban. Tartson Ferencz, László, Miklós is annyit, mi lesz úgy a dologból? Ő Regmeczen is Úr itt is Úr, mind ezeket pedig mi csak nézzük? — De ő *eggyütt szenved* Asszonyámmal. — Ugyan megjárná, ha Herczeg Esterházy is megszenvedteté magával.

Az én kérésem nem telhetetlenkedés, nem tiszteletlenség. Igasság van benne. F. és J. egy atyának, egy anyának gyermekei. Egy formává kellett volna őket tenni, és minthogy eddig nem tették, most kell egy formákká tenni. Eleget hízott József, hadd hízzon Ferencz is. József 46 esztendős korában másképpen fogja magát bírni; az pedig csak nem igasság.

Asszonyámnak 3dik menyé a' feleségem. Menthetetlen volnék, ha a' példák meg nem tanítottak volna, noha erre nem kellett példa, mert az illet előre lehetett látni. De J. Öcsém a' maga haszna miatt és érzvén, hogy úgy bánik Asszonyámmal a' mint akar az utolsó históriáig, és a' mint mostan fog megint, reszkírozta a' veszedelmet. Sophie Asszonyámmal tiszteletlenül nem bánt és vétkezném én is, ha azt mondanám, hogy Asszonyám legkissebb elkeseredésre adott okot túl azon, a' mit fellyebb

említettem, hogy engem és őtet másképpen tractált, mint József Öcsémet és Ragályi Máriát. Hogy a' néki készített ezüst ibriket és lábast Miklósnak adta Asszonyám, azt Sophie nem nehezteli, sőt tettetés nélkül örvend rajta; mind azért, mert Miklósnak az is flastrom annyi sebre, mind azért, mert az én kívánságom és a Sophie nem ezüst, hanem hogy *kezdhesünk valamihez*. Ez az oka, hogy a' Gróf propositiójára Sophie-t (a' ki az utolsó óráig mindég kért, hogy ne hagyjam ott) Kázmérban hagyám. Ez az óhajtságom, erre kérem Asszonyámat tulajdon nyugodalma és a' ház becsülete miatt. Ezt teljesítse Uram Bátyám. Az én kívánságom fölül minden azt mondja, hogy igasságos és hogy menthetetlen volnék, ha továbbá is hallgatván, magamat, feleségemet, maradékomat, a' gyermeki tisztelet miatt, mellynek szint úgy van határa mint más tiszteletnek, szerencsétlenné tenném.

Honnan van Asszonyámban ez az irresolutio — a' mi tiszteletre méltó, de ebben a' részben a' hihetelenségig gyenge Nagy-Atyánk' vére cselekszi e, a' ki szerette leányát, vejét, unokáját, és mégis mind Nyitrai successióját mind Mármarosi diurnumait oda hagyta, noha rajtunk látta az inséget, — én nem tudom. Mindenben maga akar lenni minden és ez által elveszi a bátorságot, hogy valamit kezdjek, mert hiszen úgy mindég tűz lesz, azt pedig ki óhajtja? 's József Öcsémnek voltak okai tavaly őszig azt vitatni, hogy *lehet úgy*, 's hogy ő megmutatja, hogy *az ő felesége kijő*, nem úgy mint a' Miklósé, a' kit arra ítél érdemesnek, hogy megégetessék, és a' ki eránt az vala a' dicsőséges princípiuma, hogy a' fiatal embert nyomorúság által kell megtanítani. — Az Isten igasságos 's vissza fizeteti a' jót jóval a' rosszat rosszal, az az mindeniket önmagával. Ennek hívésében áll a' Religio, nem abban, hogy másnak Vallásában piszkálgassunk; — abban áll a' Religio, hogy mással megférjünk. — Ő engem a' maga kondás bojtári bánásával, fél óráig tractált per az Úr, botot ígért, provocált, hogy kapjak belé; azt mondta, hogy Laczi soha bolondosabb cselekedetet nem tett, mint hogy forró nyavalyában létemkor Doctorért küldést projectált, hadd veszett volna el az ördög adta tökéletlen embere, 's azon levellemre, hogy juhaimnak felével presentet tettem a' fijának, ezt mondta: és mind ezeket az Asszonyám és az ő vadságait egy szóval sem csillapító hitvесе előtt. Ő mondom engem a' maga kondás-bojtári bánásával a' guta által megüttetett és azolta is declarálja, hogy velem a' Mennysországban sem akar lenni. — Másfelé elég tágas az út! — levellemre nem felel azt a' mit az educatio és jó tónus kíván nem teszi. — Az Idvezítő, a' ki azt parancsolja, hogy ha hetven hétszer bántanak is, bocsássunk meg, meg engedi, hogy a' megátalkodott gonoszt nézzük úgy mint a' pogányt és publicánust. Hagyjuk a' maga útján, míg magához tér. Én neki megbocsátok, mert nem tudja, mit cselekszik, 's könnyű megbocsátanom, mert az isteni Gondviselés ezt a' példa nélkül való gyalázatot, a' mellybe Asszonyám engemet az ő bizgatása és még egy két ember bizgatásai nélkül soha nem kevert volna, helyre hoztam egy minden eszes ember által szép-gondolatúnak nézett házasság által, és ez a' házasság éppen a' mocsok' ideje alatt készülvén, minden gyalázatot rólam örökre elháríta,

's e' szerint az isteni Gondviselés bennem eléggé megdicsőítette magát, és még jobban megfogja, mert nincs igazabb, mint az, hogy az ártatlanság az az az érdemetlen bántás megtalálja végre is a jutalmat, és még akkor is győz, mikor eltapostatik.

Maradok etc.

Ferencz.

Nyíri a Fiamal ki Menyén a Mezőre őszi Tavaszí vetésemet Muto-gasa Meg Menyí és Milyen jószáguk. Ugy osztán Mutasa meg azt a Három darab ősztí melyet a Fiam számára ki jegyeztettem Ugy a zabat és Tengerít is Melyet Mint tulajdon Magamét minden különböztetett nélkül fel és Meg dolgoztason Nyíri Buzát nem adok mert kevés van vetve ha őszel vetésre adok úgy a Lentsébúl is készen¹

Közli: DÉKÁNI KÁLMÁN.

BÖNGÉSZET A PANNONHALMI KÉZIRATTÁRBÓL.

Ismét néhány lapot teszek ezennel közzé pannonhalmi kéziratárunkból, a mik a magyar irodalomtörténet kedvelőit érdekelhetik.

Az első levél czimzés nélkül és befejezés nélkül való fogalmazvány, a melynek jellege dr. Guzmics Izidor kezeírására vall. A levél tartalma kétségtelenné teszi, hogy Dessewffy József grófhöz van intézve. Guzmics Izidor viszonyát Desewffy József grófhöz Zoltvány Irén dr.,² Kazinczy Ferencznek viszonyát a nevezett grófhöz pedig Váczy János dr.³ eléggé megvilágította; úgy, hogy eléggé kiderül kihez intézte Guzmics ezen sorait. A gróf T. pedig, kiről továbbá szó van ezen levélben, gróf Teleki László lesz. Hogy melyik az az epigramma, melyről itt szó vagyon, azt irodalomtörténetünk kutatói állapíthatják meg.⁴

A további levelek Ferenczy Jákó benczés írónak szólnak, a ki akkor gyűjtötte adatait »Magyar Irók« című életrajzgyűjteményéhez és a ki az ezekben foglaltakat csak részben használta fel. Így a Fejér György által mellékelte leveleiben felsorolt latin munkákat csak annyiban említi, a mennyiben az ő munkájának tervezetével megegyezett. »Latin munkáiból, úgymond Ferenczy Fejérről, mintegy kilenczenkettőt ismerünk. Ezek közül legyen elég említenünk Dogmatikáját és a Codex Diplomaticust. Ezen, több mint 40 kötetre terjedő gyűjteményében hosszú élete bűvárlatának kincsét rakta le.«⁵ Szinnyei József már kimerítőbben közli Fejér György munkáinak jegyzékét⁶ és azért az eltéréseket a kettő között az

¹ Bossányi S. kezeírása. A kivágott lap a füzetbe van ragasztva, másik oldala üres. *Dékáni Kálmán* közli.

² Zoltvány Irén dr., Guzmics Izidor élete. Budapest, 1884.

³ Váczy János dr., Kazinczy Ferencz levelezése. 1890—1901. Budapest.

⁴ Lásd: gr. Dessewffy József munkái. III. k. 172. l. (Szerk.)

⁵ Ferenczy Jakab, Magyar Irók. Életrajz-gyűjtemény. Pest, 1856. 138. l.

⁶ Szinnyei József, Magyar Irók élete és munkái. Budapest, 1874. III. k. 253. lap.

illető helyeken tételenként feltüntetjük. Fejér úgy látszik csak emlékezetből róttá papírra munkáinak cízeit és évszámait, mert bibliografailag helyesebbeknek találtuk id. Szinnyei József adatait.

1.

Guzmics Izidor levele gróf Dessewffy Józsefhez.

Pannonhalma, 1830.

Méltóságos Gróf!

Méltóságod válaszának hosszú elmaradta engem nagy aggodásba döntött. Attól kezdék félni, hogy Méltóságodnak kedvetlen dolgot cselekedtem, mikor K. levelét közleni bátor voltam. Nekem K.-nak abban a levélben kitünt lelke annyira tetszett; a közlésnek óhajtott foganatjáról annyira bizonyossá tőn, hogy a nemközlést véteknél tarthatám. De aggodásomat a Méltóságodnak oly igen nyílt szívvel írt válasza, melyet én csak Febr. 10 d. vettem, elenyészte, 's bár óhajtásom egész tellyesedéséts benne olvashatni elég boldog nem vagyok, az ugyancsak vigasztal, hogy nem rontottam. Határtalan Méltóságod kegyessége erántam, midőn a dolgot velem annyi oldalról láttatja, 's engedí, hogy arról a közlőteknél fogva ítélhessek, 's tántorodás nélkül ítélhessek.

Nyilván van előttem, 's örvendek rajta, hogy Méltóságod e gyanún fellül emelte lelkét, 's meg van győződve, hogy a nevezetes Epigramma nem Méltóságod ellen volt intézve; 's ez nagy nyereség. De hogy Gr. T. ellen sincs intézve, engem mind eddig az győze meg, hogy K. a T. házról soha nem máskép' mint tisztelettel emlékezett. Ezen hiedelmemben ugyan most megtántorított Méltóságod szava, hogy olvasta K. levelét, melyben Ő Epigrammáját T. ellen intézettnek, vallja. Valóban ez a legnagyobb, 's tagadhatatlan vád, mellyel maga a gyanú alá vett vádolja magát. De saját levele-e az K.-nak? Én ismerek oly író, kinek írása K.-éhoz oly hasonló, mint a tojás a tojáshoz. Ez ugyan a dologban nem czinkoskodott, tudom; de nem majmolhatja e az írást más is? Ez a gyanú azon fenekik, hogy mint mondtam, K. T. eránt mindenkor a legnagyobb tisztelettel fejezé ki magát; 's hogy K.-nak ellenségei mindig voltak.

Méltóságod K. hidegét M. német versezete eránt tett ítélete kimondásának tulajdonítja. Igaz, K. M. eránt hévvel van elfoglalva. Nekem ezt benne dicsérnem van okom. De azért elég bátor voltam K.-hoz irt levélben a Sóbányákat nem dicsérni; 's most, felszólítva, hogy a Muzarion eránt adnám vélekedésemet, tétovázás nélkül mondanám el, hogy azok a tündéres mesék, bár millyenek legyenek, nem oda valók; 's én K.-ban hidegséget nem találék ott, nem várok itt.

Méltóságod Cs. miatt kezdé nem kedvelni Kt. Én azt, mit K. Cs. verseiről, 's poetai tehetségéről írt, helyben hagyom; azt nem ugyan, mit személyességéről mondott; sőt erre nézve tellyesen egy érzelemben vagyok Méltóságoddal, hogy a holtak hamvaikat nem kell bolygatnunk; ha jót nem tudunk felőlök mondani, hallgassunk. Ellenben poetai érdemét vagy nem-érdemét holta után is szabad megítélnünk, sőt szükséges; mert

egy felekezettől oly dücspolczra emeltetett, Cs. melyet nem érdemel, és többnek megsértése nélkül nem emeltethetik. A ritkán mosdott 's kendőzött, gyakran szilaj, betyár Músa nem érdemel ajánlást. Cs. kora nem volt már oly izetlen, nem oly csintalan, hogy jobb izlést ne nyerhetne, szebb szint ne ölthetne magára. Faludy, Orczy, 's egyebek előtte irtak, 's mily szerény, nyájas, tiszta ezeknek Musájok! bátor kevesebb genieval birtak. Hogy a K. által kimutatott legjobbak nem a legjobbak, 's a legrosszabbak nem a legrosszabbak, Méltóságoddal tartom én is, de már az izlés oly különböző az emberek között, hogy azon fel nem akadhatunk.

2.

Döbrentei Gábor levele Ferenczy Jákó benzés tanár és irodalom-történet-íróhoz.

Érdemes Tisztelendő Ur.

»*Adalék honi nyelvünk s irodalmunk*«¹ szerény című munkájának a mult november végén olvastában több helyén dicsérettel említve lelvén rokon fáradtságimat, véleményemet; azonnal akarék irni szives köszönőt. Mert a könyvirók széles világában olyan szivességek, egymás becsülésnek nézem az ily tisztelkedést, mint az utcán találkozó nyájas kalapemelintését, melyet hasonlóan viszonzunk illik. De, sok egyéb hivatalos dolgom csak most engede időt, fogadja tehát Tisztelendő Ur, ezennel köszönetemet.

Azt fogja érezni Tisztelendő Ur, úgy-e bár? Köszönni kell-e az ilyet, minek bíráló életerjesztő kebléből meggyőződése szerint előforogni kell. Tökéletesen igaza van, nem kellene s épen nem szükség. Azonban illem hozza magával és látok Tisztelendő urban jellemet, mely előttem becses: »idézeteit híven teszi több helyen, s törekvése van megkezdeni folytatni független enmaga ítélete kimondását, a mi, mostani szakadályos íróvilágunkban kedves jelenet.«

Zimmermann lám »Magyar Irodalmában« egész periodusaimat mondá el, sajáté gyanánt, a mi, nem nagy, nem tisztalelkűség. Nekem ugyan szakadatlan elvem, minden szót melyről szólok, enszememmel megnézni s irnom felőle azt, a mi akkor érzésemre kél. Így vizsgálom meg, ha való-e a mit már arról, más irt, s nem kancsalította-e el, irigység, pártszellem. Ha pedig más véleményét helyesnek találok, akkor azét is idézem.

Ebből látja tisztelendő Ur, miként nem idegeníthete el Tőle azért az, a mit a jezsuitákról röviden mondott véleményemre, 40 d. lapján megjegyez. Kiki a maga vizsgálata, meggyőződése szerint szóljon, állását azonban belé nem csusztatva, mert akkor a historiai igaz, elhalványul. Én mondásom mellett maradok, azt több kutatásom eredményeül találám s egykor bővebben mutathatom meg adatokkal. Hogy a reformatiokor több német papot hoztak bé, azért lón, mert Magyar városokban volt német vendégekhez hívák s német mozgalmak szelleme kapott bé; épen úgy

¹ Első kiadása megjelent Pozsonyban, 1844.

hitta ide Szent István a cseh, német papokat, s úgy jövének francziák; akként mennek maig olasz térítők a Moldvai Magyarokhoz. Épen ezekre nézve Posenban a mult évi aprilis 17-dikén figyelttem a Primás Ó herczegségét egy óráig Nála volt beszélgetésem alkalmával, midőn Petrás Incze moldvai klézsiái magyar plébánosnak 1841. Borszéken tett kérdéseimre adott feleleteit, az ottani 50,000-nyi catholicus magyarság fenntartására nézve, Ó Herczegségének benyújtottam, nyomtatásban.

A Rmnyelvemlékek II. d. kötetében lám, Magyar Benigna imakönyvéhez irt előbeszédem egész nemzeti melegséggel dicséri a sz. Páfosokat mert azoké igazán Magyar nemzet szerzete volt. S így, előttem, ki csak a nemzetséget kerestem, akármiféle vállásu már elmállott iratban is, a Jesuita is úgy lón méltatva, a hogy találtam. A velencei mondat gyakran jutott eszembe, jelvül: »Siamo primo Veneziani e Christiani«.

Továbbá annak is örvendék, hogy Tisztelendő urnak, Psüchém tettett a kis futárban. Erre térve, egy kérésem volna, mert Tisztelendő urhoz teljes bizalmam fakadt. Méltóztatnék u. m. kiinteni Orosz ur előtt, a baranyai selymgyáros nemesítvényét csak azért nem küldém meg neki, mert csomós és alkalmat vártam mely postaköltség nélkül, ingyen vitte volna fel; de ha ezután sem akad, már kénytelen leszek, kívánságát postán teljesíteni.

Egyébiránt magamat ajálva, szives barátságos indulattal vagyok
Tisztelendő Urnak

Buda, télhó 22 d. 1845.

alázatos szolgája

Döbrentei Gábor m. k.

Királyi Tanácsos

Budakerületi országos főbiztos.

3.

Fejér György levele Ferenczy Jákóhoz.

Nagyon Tisztelendő Tudós Tanító Ur!
Kedves Uram Öcsém!

Becsés levelét vettem. Jeles szándékát nagyra becsülöm. Többször felszólítám én a N. T. Piaristákat, Horányi Elek munkájának folytatására s irodalmi előmenetelünk kitüntetésére. Magam is mennyire csak kitelheték, Tudós Iróink érdemeit fejtegettem főkép a Tudományos gyűjteményben és ezen munkámban: *Historia Academiae Scientiarum Hungariae Literariae Budae*. 1835. In quarto.

Meghíva N. T. Uram Öcsém engemet is, hogy kiadott munkáimat én is kitűzött czéljára jelenteném bé. Én minden Hazánk s Nemzetünk dicsére szolgáló igyekezetet elő segíteni kész lévén, engedek örömet kívánságának csak azt ne kívánja, hogy azon irományaimat is, mellyek említett munkámban 190–196-ig jegyezve vannak, újra felhordjam Csak folytatásul azokat említem, mellyek 1835-dik év óta nyomattak ki.

Ad theologica.

123. Rationes Ecclesiae Catholicae aduersus Matrimonia mixta Augustae Vindelicorum 8-o. 1839.* (Szinyei, 1840.)

124. Kit és mennyire illet az Elhatározhatóság a' házasságok dolgában? 8. Budán 1843.* (Szinyei, Pest, 1844.)

125. A' Vegyesen házasulandók szabadon egyezkedhetése Gyermkeiknek Religiói neveltetésök iránt. 8. Pesten. 1843.* (Szinyei, 1844.)

126. T. Tudós Tüdös József, Révkomáromi Ref. Lelkész vádolásaira egy k. katolikus' válasza. 8. Budán. 1840.* (Szinyei, Pest, 1841.)

Ad Ascetika.

127. N. Méltós. T. T. Lajtschák' Xaver Ferencz' Váradí Püspök' hivatalkodása, Gyászünnepére. 4. Budán. 1841. (Szinyei, 1843.)*

128. Urunk Krisztus Jezus Haloitaiból feltámadásának tanúságai. 1834. 4. Pesten. (Szinyei, 1838.)*

Ad Philosophica.

129. Ember kiformáltatása Esmérő erejére nézve, azaz: Metaphisica. 8. Budán. 1835.*

130. Ember nemesítés, vagyis: Erkölcstudomány természetikép. 8. Budán. 1842.*

131. Az Első századokbeli Sz. Atyák Philosophiája. (A Tud. Gyűjteményben.) 8.

132. Hermes, Cartes, Leibnitz, Wolf, Kant, Schelling, és Hegel' Philosophiájának esmertetése és megítéltetésök. (A Tud. Gyűjt.) 8.

133. A' szép Mesterségek alapvonatokban Philosophiai tekintetben azaz: Aestetika. 8. Budán. 1838.*

134. Bézvetés a' Philosophiába, vagy is: a Propedeutika. 8. Budán. 1836.

Ad Diplomatico Historica.

135. Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus et ciuilis: Prodromus volumen unum Tomus I. vol. I. usque annum 1095. Tomus II. vol. I. usque annum 1203, Tomus III. vol. 3. usque annum 1242. Tomus IV. vol. III. usque an. 1280. Tomus V. vol. III. usque 1290. Tomus VI. vol. II. usque 1300. Tomus VII. Supplementaris volumina 5. Index usque anuum 1300. Tomus VIII. volumina 7 usque an. 1342. Tomus IX. vol. VII. usque an. 1382. Tomus X. vol. 8. usque 1437. Tomus XI. vol. I - V. usque 1439. Indices generales ab anno 1300—1439. (Tomus XII. vol. 2 usque 1446. Tom. XIII vol. II. usque annum 1457. Tomus XIV. vol. 5. usque an. 1490. M. M. DD.)

136. Commentarii Historici de Bosniae Seruiae ac Bulgariae, tum Valachiae Moldauiae ac Bessarabiae cum Regno Hungariae nexu. Budae. 8. 1837.*

137. Croatiae ac Slavoniae cum Regno Hungariae nexus Ibidem. 4. 1839.*

138. *Dissertationes in res Hungariae veteris Historico Criticae*. 8. Budae. 1837.*
139. *Reflexiones in Scriptores novos rerum Hungaricarum Historico Criticae*. Budae. 8. 1836. (Szinnyei: 1839.)*
140. *De peregrinis Magyarorum nominibus Sedium auitarum indicis*. Pest. 1837. 8°.*
141. *Autentia et Visprobandi Diplomatum*. Budae. 1838. 8°.*
142. *Aborigines et incunabula Magyarorum populi Pontici, Pontus*. Budae. 4°. 1840.*
143. *Historia Universitatis Hungaricae litteraria usque annum 1835*. Budae. 4°.¹
144. *Honi Városaink békelyása nemzeti kifejtülésünke*. Budán. 8. (Szinnyei: 1837.)*
145. *Genus Incunabula et Virtus Joannis de Hunyad Regni Hungariae Gubernatoris*. Budae. 8. 1844.*
146. *Introductio in Historiam Regni Hungariae*. Budae. 8. 1845.²
147. *Religionis et Ecclesiae Christianae apud Hungaros initia disquisita*. 4°. 1846. Budae.*
148. *Diplomatum notio, momentum, collectiones praecipuae domi nostrae, tum foris, ac pugnae Diplomaticae In Prodromo*. (Szinnyei: 1829.)
149. *Decretum Originale Andreae II. quo Regnum Hungariae constituit In Prodromo*. (Szinnyei; 1829.)
150. *Gentium quae Hungariam accoluerant, notitia Diplomatica, memoria item Leopoldi Principis a Kollonits qui Diplomaticae nostrae fundamentum iecit. Impraes. Tomi I.*
151. *Praelatorum Ecclesiae de utraque Republica merita Praef. tom. II.*
152. *Regiminis Andreae II. vulgo Jerosolymitani conspectus. Praef. tom. III. vol. I.*
153. *Historia Regni sub Bela IV. Diplomatica Fontibus iudicatis. Praef. tom. IV. vol. 1.*
154. *Breue sed inclytum Stephani V. reginem. Tom. V. vol. 1. Praef.*
155. *Res regni deiectae Ladislao, vulgo chuno, regnante. Tom. V. vol. II. Praef.*
156. *Gabrielis Hevenesii Manuscriptorum notificatio. Tom. V. vol. II.*
157. *Principum, Ducum, Baronum, Comitum, Magistrorum, ac Jobagionum domi nostrae Origo, ac nomenclatio. Tom. V. vol. III. Praef.*
158. *Andreae III. si adiuncta . . . ssent, de Hungaria optime meritis. Tom. VI. vol. 1. Praef.*
159. *Rectus Diplomatum usus. Tom. VI. vol. II. Praef.*
160. *Codicis Diplomatici Subsidiarii moderni ac pristini, Tom. VII. vol. I. Praef.*

¹ Szinnyei szerint helyesebben *Historia Academiae Scientiarum Pasmanianae*. Budae. 1835.

² Szinnyei, *Regni per Hungaros in Europa stabiliti rationes disquisitae*.

161. Archiua que Codici Diplomatico edendo . . . tuerant. Tom. VII. vol. II. Praef.
162. Caroli Roberti fortunae ac character. Tom. VIII. vol. I. Praef.
163. Nonnihil de victu et natiuitatis anno Joannis de Hunyad. Tomi VIII. vol. II. Praef.
164. Jazonum nostrorum Origo. et libertates diplomatibus illustratae. Tom. VIII. vol. III. Praef.
165. Primaevi Regni Hungariae limites genuini. Tomo VIII. vol. IV. Praef.
166. Ludouici I. Regis Hungariae magnitudo. Tomo IX. vol. I. Praef.
167. Constitutio Regni primaevae diplomatibus. Tomo IX. vol. II. Praef.
168. Status educationis ac rei literariae primaevae usque annum 1400, Tomi IX. vol. V. Praef.
169. Res regni Maria et Sigismundo Regnantibus conuulsae Earumque causa Ius Feudale. Tomo X. vol. I. Praef.
170. Comitiorum Regnis qualia initio notitia. Tomo X. vol. II. Praef.
171. Archontologia Regni Hungariae Tomo VII. vol. II.
172. Domus Regnantis Austriacae triplex per sexum foemineum cum Arpadiana nexus. Tomo VII. vol. II.
173. Indiculus Numismaticus Hungariae. Tom. VIII. vol. II.
174. Calendarium Generale ac Speciale, quod usque 1400-d obtinuit. Tom. VII, vol. 2-o.
175. Primitiua rerum Hungaricarum imago et fortunae. Tomo VII. vol. 5-o.
176. Jus et ordo successionis legitimae in Hungaria primitiuae. Tomo VIII. vol. 7-o.
177. Jura Maiestatica Regum Hungariae, illorumque emblemata Tom. IX. vol. 9-a.
178. Destitutionis Regum discrimina consecrariae cuncta Tom. X. vol. 4-o.
179. Status aerarii publici in Regno Hungariae disordinatus. Tom. X. vol. 5-o.
180. Barones, Comites, alique Archimagistratuales Regni Hungariae. Tomo X. vol. 6-o.
181. Comitatus et Comites provinciales, titulares ac haereditarii. Tomo X. vol. 7-o.
182. Status militiae, seu securitatis internae et externae in Hungaria praesidium. Tomo X. vol. 8-o.
183. Nexus Domus Haubspurgico Austriacae cum Regno Hungariae. Tomo XI. Praef.
184. Cum Regnum ab Hungaris seculo IX. in Europa fundatum . . . constiterit, et non aequae ac alia Hunnorum, Gepidarum, auarum interierit, causae. In Introd. in Historiam Hung.
185. Cum Hungari Regnum stabilitum non vel ad mediocrem fortunam ciuilem promouerint. Ibid.

186. Cum et quomodo Maiores nostri tam facili opera Daciam et Pannoniam penetrare et occupare quin et Europam poene omnem percurrere ac depopulari poterint? In religiones et Ecclesiae christianae initiis.*

Ezeken kívül sok értekezéseim jöttek ki a Nemzeti, Világ és Posonyi ujságokban és a Religió és nevelésben: mellyek tudtára leendnek Kedves Uram Öcsémnek; mellyeknek ha hasznokat veheti, ha nem is, elég említenem, kívánok erőt, egészséget, kitűrést felvett munkájához.

Nagyon Tisztelendő Anselm és Aloyz Urakat különösen tisztelem, s szíves ölelésével maradok

Kedves Uram Öcsém

Pesten Sept. 15-kén 1846.

Lekötelezett tisztelője

Fejér György m. k.

Prépost.

4.

Fényes Elek levele Ferenczy Jákóhoz.

Főtisztelendő Tanár Ur!

»A Magyarbirodalom geographiai, statistikai és történeti tekintetben« című munkámra nyitott előfizetés határideje, mely iránt bátor voltam Főtisztelendő urat is egy iv köröztetésével alázatosan megkeresni, közelítvén; miután én már a nyomtatást megkezdtem, a nyomtatandó példányok száma iránt pedig magamat egyedül a történet előfizetések után tájékozhatom, bátor vagyok Főtisztelendő urat alázatosan kérni, hogy mennyiben az iv köröztetés által előfizetett pénzzel együtt, különben pedig az ivet üresen is T. Csanády György urnak, a Hetilap posonyi levelezőjének, ki Főtisztelendő urat ez iránt személyesen megkeresendi, s az általadottakat jó alkalommal nékem kézbesitendi, általadni méltóztassék.

Teljes tisztelettel maradván

Főtisztelendő urnak

Pesten Január 15-én 1848.

alázatos szolgája

Fényes Elek m. k.

Kivül: Főtisztelendő Tudós Ferenczy Zs. Jakab urnak, a posonyi kir. akademiában magyar nyelvészeti s irodalom professorának, stb. teljes tisztelettel Posonban.

Ferenczy kivül ráírta: Csanády György urnak át adtam az előfizetési ívet 's vele 5 pf. Jan. 19-én 1848.

DR. RÉCSEY VIKTOR.

* A *-gal meg nem jelelt címek nem fordulnak elő id. Szinnyei Józsefnél.

BOLYAI FARKAS TÖREDÉK JEGYZETEL.

Második, befejező közlemény.

V.

A drámáról.

Az epopea inkább megszenvedti folyvást a felemelkedő beszédet mint a dráma.

Mindenikben egység legyen, azaz: egy legyen a főcél és minden arra feleljen meg, a mi csak mellékes is, (hogy igen simplex ne legyen) mind arra szolgáljon.

A test magában legyen szép nemes.

Az öltözete olyan legyen, hogy nyerjen vele az eltakart meztelen szépség . . . talán egy csillag s vagy két ordó a melián . . . egy solitair szalag a matrona fején s csak annyi gyöngy a mellen, hogy a mellet el ne fedje. Egy szép lány ugyan egészen szép akárhol, de szeme csak kettő van, más helyt másképpen szép nem azzal a fényességgel, ha nem meztelen, a köntöse lehet bíbor is s gyöngy is (v. gyolcs is?), ne talán minél vakítóbb s távol látszóbb, annál szebb. Igen színes ne legyen mindenütt kiáltva, nehogy mint a rossz perspektíván a természet mindédült szívérvánnyal látszik ackromatis (legyen). Sem nem kell azon igyekezni, hogy minden veres legyen, legyen csak az veres, a mi az, legyen a szép tiszta ég napja tündököltető az egész vidéken.

A színek elegyítése legyen harmonizáló s tagok nagysága.

Az interesse végig nőjön, mint egy leány meglátásától kezdődve a csókig . . . azaz mintegy távolról látszani kezdődő tárgy a mint közeledik. Az indulat, mikor nagyra hág, maga beszéljen, nem erőltetett, keresett puffadtsággal s nem hosszú, rövid, igaz, egyszerre mozdító kirohanással. Közönségesen valamikor maga akarja az ember rendíteni a leiket, kerülje a környül állásos leirást, fősvényen a szókban s mellékes, a főt elrontó képekben fejezze ne ki magát, okosan kiválasztva azt, a mely egyedül többet teszen, mint együtt a sok, ha talán külön mindenik erős lett volna.

A Horatiusok apja . . . Mori . . . Caesar: quid times? Caesarem vehis.

Egy folyóvízen való leutazás, és különböző vidékek közt míg a tengerbe szakad — talán inkább.

A sublimében a fenn irt rövidség különösen szükséges, mivel a léleknek az a tágulása mindjárt visszamenyen s kedvetlenséggé válik, ha vissza nem bocsáttatik.

A fattyu szívérvány színek is itt különösen czél ellen valók.

A sublimenek sokszor a rendeletlen forma s homályosság egyik vonása . . . A lélek szereti a véghetetlen prospectust, mivel ott a valami jónak lehetősége marad fenn. *Quod latent meliora putamus* . . . A homályosság optice nagyobbbnak, tágosabbnak mutat, nem látszik a határ, nincs megkötve a lélek szabadsága: és a regulás feszeség nem enged kedves játékot a phantasiának.

Egy sivatagban egy kőszikla ha Δ forma volna, vagy egy víz egyenes canalisba folyna s a többi.

Egy Gothus templom, egy vén fák berke szürkületben Virgiliusban, mint a lemenő fogyó hold halvány szürkületében, úgy ment kételkedő lépéssel a pokol berkibe Aeneas.

Miltonban a Sátán hogy irtózott azon a temérdek vastag setéségen által menni fel a Chaosig.

Tehát a regularitas se mindenütt szép. Az a kérdés, hogy mit akar az ember: egy sivatagot-e, vagy leányt, vagy ezt a sivatagba . . . Avagy egy architectonisch épületet . . .

Az ég maga sincs rendben.

Denique egyforma ne legyen a darab, ne legyen csak olyan, mintha valaki csak szemet rajzol; legyen a leánynak feje, lába s a többi vég zödjön a végén.

A Sátán mikor felállott: A hajdani világosságából maradványával feltámadt a Cherubim; mint a horizon gözén keresztül feljövő nap.

Mikor Ádám s Éva lefeküdtek a zöld lugosban, a csillagok mind kedvező világosságot sugároztak le, s a fülemile énekelni kezdett.

Dávidban: Az ur az ő haragjában kijött, az ég meghajlott alatta, a szélveszen ment. lábai alatt egyik felleg a másikra sötétülve hömpölygött s éjszaka övezte környül, kezében fogta az ő nyilait, dörgött az ur az égből és jég és tűz hullott.

Homerus. Jupiter int és az Olympus mozgott.

VI.

Milton elveszett paradicsoma,

Milton nagy és egyszerű, csak néhol czifra s el is alszik, úgy, hogy horkol szépen' de látszik, hogy óriás alszik.

A mint eszembe jut az elveszett paradicsom.

A pártos angyalok ütközetének rémítő következése lett volna, ha meg nem látta volna az a Sátán az Isten kezében az égen a mértéket, mely Scorpio s Astrea között van s a melybe, mikor mér, a föld szolgál tereh gyanánt.

A fiát küldötte el. Rettenetes az Isten fia, mint az éjszaka, mikor az ő ellensége ellen menyen. 4 cherubim kísérte kiterjesztett csillagos szárnyakkal, lángoló szekerének kerekei az egész mennyországot megrázták. Minden reszketett az-örökkévaló trónusán kívül.

Rémítőleg hullottak alá a szörnyű magasságból a Serafimok és Cherubimok s ezer esztendeig heverték a lángtengereken szélylyei szórva, zászlóikkal uszálva bágyadtan a kék habok között.

Dicsőségesen térve vissza az Istennek győzedelmes fia, égő szeke-rével megállott s kezébe fogva azt az arany czirkalmot, mely az örökkévalóság műhelyében készült, egyik ágát a középbe ütötte, a másikkal a sötétség kiterjedt mélységét kerítette el, mondván: Világ eddig terjeszkedj.

A föld abroncs oroszlánná vált, hajnalra a földet megrázva rohan a mezőkön, a szarvas dugja ki ágas fejét, forranak az állatok, zeng az egész véghetetlen az egy lélettől.

Ott áll a földön a legszebb kertben a madarak karjainak örömgöngyében Ádám s első anyánk a legtisztább szeretettel reáhajolva, felkölt mellét, melyet semmi egyéb patyolat lefolyó haján kívül nem fedezett, férje a magáéhoz szorította s szépségétől s asszonyi szelidségétől felgyúladvan oly kegyesen mosolygott reá, mint Jupiter Junora, mikor a fellegeteket termékenynyé teszi, hogy a földre virágokat hintsenek, s égő szerelmének tiszta csókját rózsákra nyomta.

Életek módját leírja: az angyal hogy járt le hozzájuk, hogy tanította, hogy volt ebéden, csak láttatott enni, Éva milyen kimélő volt, még a rothadt gyümölcsöket is felszedte s rozsolist csinált belőle s kínálta az angyalt. A szőlőt a nyárfához adták férjhez s az jegybe fűtöket hozott. Éva virágokat nevelt, kedves százszorszépecskét. Mihelyt elesett az ember elrepülve tűnt el a földről s nem fűszerezte meg a bűnösnek a természetet.

Egyszer felkél a Sátán: Ugy költ fel, mint a nap a ködös gözös horizonon nagyon s minden sugár nélkül ábrázatján, a mindenható mennybelinek örökös barázda nyomai láttattak, paizsa mint teli hold a mint néző csöven látszik, buzogánya olyan nagy, hogy a norvégiai havasokon árbocznak való fenyőfa csak nádszál ahokképest. — Megindult a tüzes hantokon füstelő pusztákon s kőszirteken. — Odaért a hol laknak a Sötétség és a Chaos két ősi elei a természetnek szünetleni harcznak lármái közt: ott ama négy büszke hatalom: meleg, hideg, száraz, nedves, veszekedik a birodalomért, harczoltatva a rom bajnokjait: itt a természet bölcsője s sírja.

Megkérdezte a Sátán mit tudnak az újvilágról? nem hallották, hogy az elpártolt angyalok helyibe új hívőket kíván az égbeli király teremteni.

A vén Chaos zokogva felelt:

Megindul az a szörnyű temérdekségén az éjszakának. Végre a mennyei bástyák tetejéről egy szürke világosság kezd lesütni.

Felérkezik a felső domboru gömbölyűségre, mely oltalomul szolgál az örök setétség berohanása ellen.

A Sátán itt Cherubimmá változék. Mennyei ifjuság virított orczáin, fodor haja arany koronája alatt a zefirekkel enyelgett; szárnyai aranyos tollakkal, ruhája rövid, kezében egy ezüst pálcát tartva, tétszetős lépésekkel az égbe indúl. Éva egy lugosban aludt az első éjszakán Ádám-mal, mikor a filemile énekelt s a csillagok kedvezőbb világossággal olvadtak, álmában egy idegen kedves szép valóságot lát, a milyen előtte ismeretlen volt a teremtésben s ez így szólott: Az égnek szemei mindenfelé ragyognak s mind éretted égne, te vagy az egész természet gyönyörűsége, az egész világ a te bámulatodban hallgat

Éva mind bajlódott másnap azzal a képpel, melyet éjjel látott álmában.

Elmenyen magánosan sétálni andalogva, (de Miltonban kapát viszen nem tegzet mint Diána). Ádám gyönyörködve járásában sokáig nézte.

Oh halálos elválás, szerencsétlen Éva. Elmenyen, támogatja a

lehajló virágokat, de nem gondolta meg, hogy ő maga a legszebb virág, támasz nélkül van, attól elég messze és a szélvészhez elég közel.

A kígyó aranyos taréjait s pettyegezett nyakát hajtogatva mindenütt az Éva lábai nyomdokait csókolja. Éva észrevéve nézni kezdette.

A kígyó így szól: Ne csudálkozz, világ királynéja, te egyedül érdemelsz csudálást. Ne csudálkozz vakmerőségemen! A legkiesebb égnél derültebb szemeid ülő helyei a kegyességnek, felfegyverkezhetnek a kegyetlenséggel? ha vétkeztem, az a te kellemetességed bűne, minden valami a földön van abban találja gyönyörűségét hogy királyi pálczádtól függjön. Hasonlíthatatlan Isten asszony! te méltó vagy az angyalokon uralkodni. Majd az isteneket fogom látni vetélkedni, melyik szolgáljon neked. Azonban szakasztott ott s nyújtotta Évának, Éva vakmerő kezével hozzá nyúlt és ett, a föld megérezte halálos sebét s a természet keservesen sóhajtott.

Ment Ádám felé, meglátta Ádám kétségbeesve így szólott: »Menyek veled a halál karjai közé is, érzem, hogy a természet láncza maga után von, te vagy az én testemből való test s az én csontomból való csont, nem leszen a mi sorsunk különböző.«

Nem állhatott ellene az ő felesége szépségének, elvette s ett; a föld mintha új fájdalokat érzett volna, a közepéig megrendült, az ég dörgött s könnyeket hullatott. A bűn és a halál azonnal felszaladt a pokloiból, s a mint jött fel megvesztegetve tőlek (a hol jöttek) a csillagok meghalványultak.

Visszaérkezett a Sátán. Éljen ordítással fogadta a Dieta, de sziszegve végezte.

Ádám kétségbeesve így szól: Miért kellett a teremtőnek ezt a hibát tenni a földre? Miért nem teremtette egyszerre az embereket, vagy miért nem talált más módot a szaporodásra?

Ah, hány milliók végnéküli sorát látom miattam kinlódni, egymás szívét által verni s vonagolva meghalni.

Éva azt feleli, hogy legyen úgy, a mint Ádám akarja, ne legyen egy gyermekek is, s ha nem bízik Ádám magához, váljanak el, vagy keressék együtt a halált.

Azonban Éva: Én hoztam be a halált s mégis én legyek az élet kutfeje. (Az evésből azért származik annyi betegség, hogy a volt az első véték.)

Másnap az egész természetben szomorú jelek láttattak, a reggel rövid pirossága egyszerre besötétült, a sas a legszebb madarakat kergette, az oroszlán a him és nyöstén szarvast, keserves jajjak hasogatták a levegőget által.

Eljött az Angyal, megmondotta a sentenciát s szomorúan mentek. Mikor kiérkeztek a paradicsomból, a vezető angyal egyszerre eltűnt s a midőn vissza néztek, az egész paradicsom lángba borult, a természet velek együtt könnyeket hullatott, az egész világ felnyílt előttük, vezérjek az isteni gondviselés volt, egymást kézen fogták s mentek ki az Éden határára az ismeretlen világba.

VII.

A tanítás és tanulásról.

A kézikönyv helyetti sok írás, de charta ad papyrus s onnét hasonló mechanizmussal az agyhártyára mintegy kőmetszésileg áttéve elkényezteteti az ifjat, midőn oly munkássághoz szokik, melyet legkönnyebben tehetve, napszáma után megnyugszik s semmi se háborítja ugy, mintha gondolnia kell s így a nevelési mű ott végződik a hol az ember kezdődik. Sőt a leendő ember nyiló bimbója helyett megnőt tollas s-hajas szajkót bocsátanak ki — *tumens inani graculus superbia.*

Segitenünk kell, ha sarunkból felakarunk támadni, különösen ha papjaink a *hány isten?* s Tetzeli czédulái mellett egy kis mathesist, physikát nem tanulnak, a boruló éjszakában lámpás nélkül marad a maradék.

VIII.

Lycurgus törvényeiről.

A legfő mestersége a törvényadásnak a vétekre való ösztönöket elhárítani. Lycurgus a határt felosztotta. Mikor meghalt valaki, a haza volt az örököse, gyermeke nem is volt senkinek. Mihelyt született, a szüléké többé nem volt. Arra rendelt öregek megvizsgálták, ha nyomorék volt, egy mély árokba vetették; ha erős, dajkának adták, nem polálták. Hét esztendő korában köz nevelő helyen mind együtt neveltettek egyformán, olyan keveset tanultak, hogy még számolni se tudtak jól.

Csak megérteknek engedtetett meg a házasság, két esztendeig csak titkon és ritkán engedtetett meg a feleség látogatása. A házassági hit-szegés nem volt véték.

Együtt ebédeltek, igen egyszerű, de mértékletességgel s appetitussal fűszerezett asztaloknál, a király is ott volt s neki két portio jutott, hogy vendéget hihasson.

A pénzek vas volt s izzón eczetbe mártva, hogy semmiképen ne serkentse fel a kívánságot, nehéz is volt csak kevés summa is.

A gyermekeket verték a Dianna oltáránál s készebbek voltak meghalni, mint nyikkanjanak. Lopniok is szabad volt, ha időközbe megéheztek mint a vadak. Egy gyermeket a lopott róka fiu kegyetlenül mart, s még se jelentette ki. Ha észrevették — olyan ügyetlenül csinálva, megverték.

Ha valaki elfutott a hadban, mindennek szabad volt verni, félig leberetvált félig lenyirott szakállal meghunyászkodva jártak mindentől megvetve.

A közös asztaloktól kirekesztetni nagy gyalázat volt, nem enni jóízűn is szégyen volt, mint egy jele, hogy azon kívül ett.

A közös játékokban 3 kart formáltak s így ekhoztak egymásra:

Öregek { Voltunk mi vitézek hajdan
 { Ifjuságunk hajnalában.

A férfi kar erejének érzésében :

Most mi vagyunk azok, itt állunk
Bizonyítani a kiknek tetszik.

A gyermeki kar :

Egykor mi leszünk a vitézek
S nagy tetteitek szép hire eltűnt.

Rövid velős beszédűek voltak : egynek Lyeurgus a ki kérdezte miért szeretik a rövid beszédet, mert *határos* ugymond, a *hallgatással*.

A Thermopilei szorosnál elestek Epitaphiuma :

Beszéld el vándor ha Spártába érsz, hogy mi törvénynek engedelmeskedve estünk itten el.

Leonidás othon megülte temetési pompáját s feleségétől elválván : Érdemes férjet kívánok neked — ugy mond — és gyermekeket, kik hozzá hasonlitsanak. Ekkor mondta bajtársinak : Ugy ebédeljetek, hazafiak hogy estve Plutónal vacsorálunk.

A vagyont nemcsak a hazának önként odaadták, sőt olyan tág volt a birtok jog, hogy ha másnak szüksége volt reá, minden csuda nélkül hozzányult, mint egy házban a testvérek, felült az ember a más lovára, csak hirivel vitte el s neki vissza adta.

Lyeurgus gyönyörködött a spártai határba, azt mondotta, hogy ugy néz ki, mintha testvéreké volna most nem rég osztva fel.

A házi kerület köteleit tágitotta s azzal a hazához kötötte szorosabban. A különös központokat egy központba sugározta egybe. Minden törvényben egyhangzat volt s arra is ügyelt, hogy se idegenek ne jöjjenek, se spártiak ne menjenek a természettől elszigetelt s magával megelégedhető Peloponesusba, hogy egyébre ne kapjanak kedvet s meg ne fertőztetődjék boldogságok.

A tudományos gyűjteményt hibáknak teszi ki :

1. Hogy a Lyeurgus törvényei mind Leonidásokat formáltak, egy Miltiadest sem.

2. Hogy a házi egybeköttetés kedves érzéseit, az élet ledfőbb kincsét eloltotta.

3. Hogy a házasságtörést megengedte.

Az elsőt nem látom miért lenne. A házi külön centrumi kerület pedig éppen az, a mi leginkább gátolja az Isten országát s ravaszszá, roszzá teszi az embert s meghalni se engedi. A mi házasságunk *vétékkel borítja* a földet.

Még kettőt elfelejtettem :

Az elhizott embert csufolták, mint henjét. A vén ifju legényt is. A vének előtt felköltek, de a vén legény előtt nem. Ezeknek nem volt szabad a leányok játékjokban is jelen lenni. Ugy tudom meztelen játszottak némelykor s ugy tánczoltak, talán küzdöttek a férfiakkal. Ez egy kicsit vadocska.

Lyeurgus sokat fogott venni a Cretai Minostói, ott is együtt ettek.

Mikor a törvényét kiadta egy vad ifju kövel kiütötte a szemét.

Lycurgus békével elszenvedte s azután magát az ifjut úgy megengesztelte hogy különösen szerette őtet.

Homer egy hősről úgy ír: Ugy rohant ellensége ellenébe mint egy leszakadt kőszikla a magasságból, mely a térre érve megáll.

Közli: KONCZ JÓZSEF.

MAGYAR IRÓK LEVELEI EGRESSY GÁBORHOZ.

Második, befejező közlemény.

IX. Szemere Pál levelei.

1.

[1860.]

Édes tudóstársaságbeli collegám!

Épen akkor gondolkoztam jelen levelmről, mikor mostani kedves látogatóim, név szerint Fáy Ferencz és Kazinczyné kegyed fia és leánya társaságában megleptek.

Azon verseim sorozatának közlését, mik *Költészet* czim alatt kegyednél vannak, elejétől fogva egész végiglen megváltozván az, úgy hogy most még próza is jön közibe, — csak az ide mellékelt némileg változott czimek szerint kezdheti meg.¹ — Az 1-ső közlés akár a nyolczadik akár a 18-ik sor után megszakadhat, akár a *lángfolyamig* terjedhet.

A *Tandithyramb-költéssel* képzelje csak ön hogy jártam! A színészetbe kegyed által belé szerelmeskedvén, azt szerencsésen teherbe is ejtettem, s ezen szellemi szerelemből eredett magzatomat kegyednek adom ugyan, de addig egészen átadni nem fogom, míg hozzám ki nem rándul s öröm könnyeivel meg nem kereszteli; és erre lellemre mondom méltó is az, mert a színészetet és színészeinket senki meg nem dicsőíté még így soha mint én ez által!

Kegyednek rólam irt művét könyvem végére saját római szám alatt fogom béiktatni s így a czimlapon az Egressy Gábor név is ott leend, hogy a mostani édes tanodai barátság-viszonyunkat legalább annyi ideig megörökítssem a meddig a nyomdában munkám újabb és újabb éleletet nyer.

Kijövetelét bármikor is szívesen veszem. De minél előbb annál jobb! Csókolom egész az elkényeztetésig szerető

mestere

Szemere Pál.²

Csókolom még egyszer!!

¹ Szemere Pálnak hosszú tankölteményéről van szó, a mely Magyar Színházi Lap-ban több közleményben jelent meg különböző czimekkel.

² A levél, valamint a következő is Halász Dezső kézírata. Sz. P. csak a nevét írta alá s e levélben a neve alatt levő sort. De e keveset is láthatólag igen nehezen.

Édes tanítványom és barátom!

Legelőször is mindenek fölötte: élj! derék családjában csorbát nem szenvedve, sokáig! Maradj, mint eddig mindig, ezután is hűségesen érdemes és méltó tenmagadhoz!

Hálával tartozom figyelmedért irántam. Értem azon cselekvényedet, miszerint Költészetem három végső római számát nem egymástól [elválasztva] hanem együtt egymással összekapcsolva voltál kegyes Magyar Színházi Lapunk 12-ik számában adni. Szeretném tudni miféle gondolatok fordulnak meg Kazinczy Gábor fejében; mikor 76 esztendő s verselő ily bőszt tüzelt sarkantyuzza pegazusát, akkor talán nem szégyelhetjük, hogy ez egyént barátaink közé soroltuk. Ő is ma ünnepli neve napját. Neki is azt kívánom, a mit neked. Tudósítsd őt ez iránt, majd mikor időd leszen.

Szeretném tudni, nem csalódom-e, Shakespeare valamelyik scenában a földre vetteti Romeot. Igaz-e ez? Micsoda szók előzik meg földre zuhanását? Shakespeare a valónak (értem a művészetit) legnemtöbb tolmácslója, minden bizonynyal elozlatandja kétségemet, habzásomat. Kérlek ird meg a magyar szókat; de ha időt lophatsz reá, közöld Lukács Móricz kedves barátommal (kit nagyon tisztetek) s tudósítsatok vagy ő, vagy te, vagy Szalay László barátom mik az angol szók? vannak-e köztök kettős jelentésűek? mik ezen kettőségek?

Eikerülhetetlen szükségem volna az Életképekre Frankenburg szerkesztése alatt. Válaszom Petőfihez ott jelent meg valamelyik számban a végső lapon ily czim alatt: *Mi hir Budán?* Miként volna lehetséges e kandiságomat kielégíteni. Tanakodjatok együtt Dezsővel és enyhítsetek szomjamon.

Ölellek. Csókollak.

Péczel 23/3. 1860.

híved
Szemere Pál.

X. Tomori Anasztáz levele.

Kedves Gáborom!

Épen most lévén nálam B. Kemény és Tóth Lőrincz, elhatároztuk, hogy mához egy hétre azaz f. hó 28-án délután a pályázó drámaművek fölött ítéletet hoz a bíráló választmány. Kérlek édesem légy szives rögtön postán megküldeni néhány sorban az általad átoivasott drámák fölött véleményedet; különösen pedig jeleld ki azon néhány darabot, melyeket előadásra méltatsz vagy ezek között jutalomra. Mint egyhanguiag állítják, a többi mű, melyeket te barátom nem olvastál úgy sem jó kérdésbe. Kérlek, ha lehetséges, itéljétek át a jutalmat inkább eredeti czéljának, mint az általam megemlített intézetnek, — nem azért mintha ezt is nem

tisztelném, de mivel a dráma irodalmat, azt gondolom — ezzel compromittálnók.¹

Ohajtva várom becses és kedves soraidat
szerető és tisztelő barátod
Naszi.

Pest X. 21. 55.

XI. Tompa Mihály levelei.

1.

Édes barátom!

Vettem soraidat és sietek válaszolni. A *Színházi Lap* keletkezésének nagyon örvendek; adja Isten, hogy e sok lapú és kevés pénzü hazában annyi előfizetőd legyen, mennyit méltán megérdemelsz. A programm igen jól van szerkesztve; szinte meglepi az embert e sok mennyet földet igérő, kintorna mellett éneklő, magát szerkesztőnek nevező emberek beszéde mellett.

Közremunkálásomra a legbiztosabban számot tarthatsz; de hogy most küldjek valamit: azt nem tehetem, mert nincs.² Két éve annak, hogy én nem írtam semmit. Most írtam a Kazinczy-ünnepélyre, azt is bánom; pedig nyertem: mégis bánom.

Tehát a közel viszontlátásig a — Lapban!

Tisztelt családotnak őszinte tiszteletemet.

Hanva, oct 22. 1859.

Őszinte barátod
Tompa Mihály.

2.

Édes barátom!

Isten őrizzen: hogy elfeledkezzem rólad most és bármikor; de felette rég nem írtam semmit. Vénülés, tunyaság, kedély- és világi bajok ritkán engednek engem a Músáival társalogni. Hanem jól tetted; hogy megintettél; legelső gondom lesz írni lapodba. A pénzt köszönettel megkaptam mindjárt akkor. Ama fatalis történet nagy ingerültséget szült itt a vidéken is, valamint a protestánsok zaklatása folytonos lázban tartja a kedélyeket.

Isten áldjon meg minden jóval!

Hanva, mart. 26. 1860.

igaz barátod
Tompa Mihály.

U. i. épen most jövök Bánfalváról *Gábor* napjáról, ettünk, ittünk, vígan voltunk; megemlékeztünk a távollévőkről is, nevezetesen *Rólad!*

¹ Ezen pályázaton tudvalevőleg Jókai Mór »Könyves Kálmán«-ja és Hegedüs Lajos »Bíbor és gyász«-a között osztották meg a 100 aranyat.

² A Magyar Színházi Lap 1-ső számában jelent meg Tompának »Kálmán és Prezlava« című költeménye.

3.

Kedves barátom!

Egy éve mult, hogy szemem gyógyíttatása végett Pozsonyban járván: Pesten 25 frtot kértem tőled gondolván: hogy majd ledolgozom. Azonban lapod véletlenül megszűnt, s nem irhattam bele annyit, mennyit óhajtottam s tartoztam volna is írni a 25 frtért. Azóta semmi más vállalatod nem volt, mert bizony így félig megvakulva is lerótam volna tartozásomat. Most tehát nincs más hátra, minthogy kérjelek, vedd vissza e tiz forintot, mint nem az enyémet, hanem a tiedet; csak mintha kölcsön kértem volna, minthogy úgy is van. Arany kézbesítendi a pénzt és e pár sort. Én úgy vagyok mint voltam se ki se be.

Minő időket kezdünk élni megint!

Isten áldjon meg, tiszteltemet tisztelt családotoknak.

Hanva augusztus 24. 1861.

régi igaz barátod
Tompá Mihály.

4.

Kedves barátom!

A körülményekhez képest csak röviden.

Vettem soraidat de fájdalom üres választ kell reájok adnom. Én szomorú állapotban vagyok úgy szólván a megvakulás küszöbén, a mint az orvosok mondják, fekete hályog vonul szemeimre; így képzelheted állapotomat. Eléggé nyomja szívemet tartozásom, de lehetetlen ilyen állapotban valami jóra valóat csinálni, egyet mást is csak szakadozva és dictandó. Azonban igyekszem Ujévig vagy akkorra valamit küldeni, Légy türelemmel irántam, ki közel vagyok ahhoz, hogy a legborzasztóbb szánalom tárgya legyek. Bécsbe kellene mennem, mennék is ha lehetne.

A jó Isten áldjon meg! Hanva November 17. 1861.

igaz barátod
Tompá Mihály.

5.

Kedves Gáborom!

A fővárosiak példájára mi is mindent elkövetünk: hogy az inséget enyhítsük. Hangversenyezünk, tánczolunk, bazározzunk, csókolódzunk és színi előadásokat rendezünk. Az előadások egyikébe nekem és neked is jutott némi szerep. Felszólítottak ugyanis: fordulnék Pesten valakihez, ki a színháztól a »Chassé-Croisé« — című darabot, vagy ha ez nem volna a répertoireban, a »Női könyveket« — vagy »Hoi töltsen estémet« szíves lenne leírni. Ki lenne az a valaki más — mint? Te? Kérlek azért kedves Gáborom: légy szíves — miután ezen előadásnak még a következő Pünkössti ünnepek előtt kellene végbe mennie — mentül előbb azt megcselekedni, s a darabot Molnár Viktorhoz Abafalvára Putnokon

által bérmentetlen elszállíttatni; hol a leirási díjt rögtön küldeni fogja *utánvétellel* az említett úr.

Szívésségedet előre is köszönve meleg kézszorítással vagyok Hanván
Aprelis 5-én 1864.

igaz barátod
Tompá Mihály.

XII. Tóth Kálmán levele.

[1857]

Igen tisztelt Uram!

Miután más teendőim nem engedik, hogy próbára mehessek, darabom rendezése tárgyában bátor vagyok a következőket kérní:¹

1. Kopjai fekete öltönyben jelenjék meg.
2. Riel és a brandenburgi lovag német öltönyt viseljenek, de köpeny nélkül miután tánczolnak.
3. A testőr lehetőleg vörösbe öltözzék s személyesítője Kacvinszky igyekezzék szerepét jobban tudni, mint az első próbán s ne emelje azt ki, hogy »csekélyen bár«, hanem ellenkezőleg azt emelje ki, a mi közvetlen »hanem magát a szép királynőt is megvérezé.«
4. A harmadik felvonás kezdetén a sziklák közt ne legyen semmi üllő hely, hanem Szécsi és Domokos inkább a sziklához támaszkodva beszéljenek. Domokosnak legyen ön szíves egy kis nyers tüzet ajánlani.
5. Midőn Bazarádnál a követek másodsor bejönnek, Bazarád csak állva fogadja őket.
6. Dezső a harmadik felvonás végén csak a szín fenekén álljon meg midőn behozatik, s
7. Ugyancsak Dezső midőn a 4-ik felvonásban bekisérik mint deliquenshez illik, ugyanazon ajtóval egyirányban maradjon s ne nagyon jőjjön előre.
8. A próbán azt vettem észre, hogy egy Zorand nevű havasi szóztalan tisztét a Vezér teljesíti — ezt is meg kellene tán változtatni.
9. A zajt az első felvonásban kívülről kardélek összeverésével lenne jó eszközölni; a második felvonásban előforduló első zaj pedig ne jeleztesék.
10. Igen kérem hogy a Vezér a második felvonásban a követek behívására mindjárt a második havasival menjen el s ezután mondja Kopjai: »mi volt ez, halál a magyarra?«

*

Bocsánat, hogy az ön jeles és előszeretettel vezetett rendezésébe bele szóltam; hanem épen a darabom iránt Ön által tanúsított becses figyelem bátorított erre.

tisztelője
Tóth Kálmán.

¹ »Az utolsó Zách« című darabról van szó.

XIII. Vahot Imre levelei.

1.

Pest, ápril 19. 1856.

Barátom Gábor!

Igen örülök rajta, hogy Károly szerepét jó kedvvel akarod játszani.¹ Ily egyén alakítását mindennapi tehetség nem bírja meg. Ő művelt, bátor, lovagias, de nagyravágyó férfiú, sorsa valóban tragikái s lelkes játék mellett nagy részvétet gerjeszthet maga iránt a közönségben.

A darab rövidítését a te jó tapintatodra bízom; a mi álló és vacsoráló színházi közönségünk nincs diszponálva a hosszú darabok végig hallgatására. — A bírálók kívánata szerint Mária szájában mindazon kifejezést, mely anyja irányában élesen sértő gyermeki tiszteletlenséget árulna el, bizton ki lehet hagyni. Károly meggyilkoltatását a történelmi tény daczára is oda lehet módosítani, hogy az lovagias bátor ifjú Forgács részéről ne orgyilkos módjára történjék, hanem nyíltan kihívólag, habár ehhez nincs sok idő, mert Károly kísérete csakhamar védelmére kél a királynak. Mindez gyorsan történhetik s így a censurán is könnyebben átmegy. E dolgok módosítása egy két tollvonásba kerül, s mikor időd lesz reá, együtt eszközöhetjük. — A földindulás színpadon könnyen kivihető, mindössze az asztal gyors megrázkódását kell észrevétni, mit a körülte ülő vendégek is véghez vihetnek anélkül, hogy az edények összetörnének. Egy két ember a háttérben lábával megmozdítja az asztalt, ezzel felugrálhatnak helyeikről s ezzel megvan a földindulás tökéletes illúsióval. Ettől azon végjelenet hatására nézve igen sok függ s kár volna azt kihagyni. — NB. Kis Károly jellemzése Fesslerben igen hű, s mind belsejét mind külsejét bővebben ismerteti. Fogadd újlag baráti köszönetemet a darab elrendezése s a szerep elvállalása iránt tett nyilatkozatodért.

barátod
Vahot Imre.

2.

Barátom Gábor.

Mind a mellett hogy igen mostohán bántok színműveimmel, e miatt nem tudok csüggedni s üres óráimban dolgozgatom Thaliánk számára. Legújabbán is egy regényes színművem van készen ily cím alatt: Bujdosó magyarok Törökországban a 17-ik század végéről. Kiknek felolvastam, igen sikerültnek mondják, a tiszta drámai elemen kívül van benne elég látványosság is a nagy tömeg számára. Ha még nem választottál magadnak jutalomjátékot, habár mint nem népszínmű után az első előadásból is kapnék jutalékot. Van benne a te számodra egy jó szerep, Szirmai Miklósé. Ha elfogadod ajánlatomat s a színmű még december hó folytán színre hozható: az esetben holnap reggel megküldhetem a darabot átnézés végett. Roppant közönséget várhatnál utána,

¹ A »Mária királyné« című darabról van szó.

de azt kikötöm magamnak, hogy a második előadás Vasárnap menjen végbe. Izenj tehát küldjem-e vagy ne?

Pest, november 14. 1856.

barátod
Vahot Imre.

3.

Prága, sept. 16. 1860.

Kedves Barátom Gábor!

Te voltál az, ki a boldogabb időkben én bennem a drámairói tehetséget leginkább felismerted s nyilvánosan is méltányoltad. Engedd meg hát, hogy e tárgyban egy-két őszinte szót intézhessek hozzád most, midőn legújabb színművem: »*Az első magyar színészek Budán*« most már alkalmasint kezded közt van.

18 éves koromban 1838-ban pályáztam a *Zách nemzetség*-gel. Vörösmarty ennek ítélte oda a jutalmat, — a többit mivel jambusban nem volt írva, figyelemre sem méltatá. A mint Tóth Lőrincz versekben írt pályaművét, Hunyadi Lászlót a színpadon is megölve, azaz bukva láttam, felháborodott a lelkem a rajtam elkövetett igazságtalanság miatt, s csak midőn Vörösmartytól megtudám, hogy ő sokat tartott a *Zách nemzetség szerzőjéről*, kaptam ismét kedvet a drámairáshoz s megteremtém *Csák Máté*-t úgy, hogy ha elő lehetne adni, bizonyonnal minden eddigi magyar dráma fölé emelkednék. Ezt hát félretettem (annyira ostorozza a papi hatalmat, mely hazánkat megrontá, hogy még a forradalmi vflágban sem tarták tanácsosnak adni.) Látván azt, hogy a *Zách nemzetség* adását is betiltá a censura, végkép lemondtam a történelmi drámairásról, s mikor ti Szentpéterivel Pozsonyban voltatok, talán 1843-ban, hirtele nében csupán a ti számatokra megíráom igen egészséges és korszerű vigjátékomat, az *Országgyűlési szállás*-t s emlékezhettel mily rendkívüli hatással adtátok a Pálfi teremben. Notabene 3 nap alatt kész volt a darab kigondolt tervem szerint. A jó siker buzdítólag hatott rám s megírtam a *Farsangi iskolá*-t, s ezt is igen jól fogadta a közönség s az öreg Sárospataky és Veronka bravour-szerepe lett színészeinknek. — Ekkor szerencsétlenségemre lapszerkesztő lettem s az igazságok nyers kimondásával mind az írók mind a színészek közt annyi ellenséget szereztem magamnak, hogy a színi kritikusok különösen mind ellenem zúdultak — Ekkor adtátok ti tőlem a *Költő és király*-t és a *Vén csapodár*-t s mivel a kritika mindkettőt iszonyúan ledorongolta (Erdélyi Jancsi plane azt az absurdumot is állította, hogy egy Mátyás királyt mint szerelmes hőst felhozni a színpadra, megsértése a nagy férfiú és király emlékének! Ó vaskalap) (*igy!*) És ti nem tudom mi okból, hallgattatok ellenem gáncsolásaira s két-két előadás után örökre félretettétek két igen életrevaló elmés s jellemzésben is gazdag vigjátékomat. E sorsban részesült a *Még egy tisztujítás* is melyről pedig a német lapok általánosan azt írták, hogy jellemzés tekintetében páratlan. Így jártam *Kézműves* című népszínművemmel is, melyhez dicsőült testvéred Béni oly gyönyörű

zenét csinált s mit Füredi és De Cau Mari oly pompásan énekeltek, játszottak; — a czéhbeliséget ostromozó darabom különösen az iparos legényekre oly hatást csinált, hogy a második előadás után a pesti asztalos legények mintegy 200-an éji zenével szónoklattal tiszteltek meg s az utczák minden szegletére nagy betűkkel írták fel: »Éljen Vahot Imre!« — És a Kézműves mivel a kritikaszterek ezt is ledorongálták s mivel Szigligeti népszínműirői monopolioma is úgy hozta magával, örökre ad acta tétetett s a többivel együtt pókháló lepi a könyvtárban.

E méltatlan mellőzések s háttérbe szorítások közepett egyetlen vigasztalásom az volt, hogy 1846-ban végre valahára Palugyai eszközése következtében sikerült színre hoznom a *Zách nemzetség*-et s mind a mellett, hogy az első előadás hosszas volt (11-ig tartott) oly nagy sikert arattam vele, hogy még ellenségeim is le voltak fegyverezve; — de mivel igen megcsonkítva adták művemet, nem volt többé kedvem szabadszellemtű történeti darabokat írni; olyan klastromi történetírók után összetákoltt történeti drámákat pedig, mint a minőket rendesen előszoktatok adni, akármennyit irhattam volna ha szolgálalkú ember volnék. Aut Caesar aut Tót Pál. Irtam tehát ismét 3 kis vigjátékot: *Sorsjáték*, *Találkozás az Orczikeriben*, *Éljen a védegyelet*. Mindhárom igen mulattató finom darab, s Pesten a műkedvelők — kiknek igazgatója én valék Teleky Lászlóval — s a vidéki szinpadok mind nagy hatással adták. Ámde mivel a szegény öreg Szentpéteri szenvedélyesen ellenezte a *Védegyelet* előadását azért mivel szerinte e mű által gróf Károlyi György ő méltósága találva és sértve érezte magát, — visszavettem darabjaimat s a forradalomig egy betűt sem írtam színpadra.

1848-ban midőn az egész világ (még ti színészek is) politikával volt elfoglalva — tréfából elővettem egy régi kéziratomat, melyet a sok bántalom s üldözés miatt csak úgy félig kidolgozva hevertettem asztalomban s kihúzva belőle mindent a mi magyaros vagy kritikusaim szerint magyar miskás, beadtam azt Erdélyi János úr igazgatónak ily cím alatt: *Öreg és fiatal orvos*, írta Bayard és Dumanoir, fordította Tóth Ferencz. Erdélyi elolvassván a darabot, jónak találta s mi több a színészekkel együtt valódi francziának (echt champagner). Titkomat nem tudta más mint a férfias jellemű Obernyik Károly és leírom Komáromi Lajos. A darabot mint franczia vigjáték fordítását június hó folytán nagy országgyűlési közönség előtt előadták. Szentpéteri, László, Szigeti, Komlói Ida és Bulyovszkyné pompásan játszottak benne s minden felvonás után többször kihívták őket. Én Obernyikkal zártszékben ülve hallgattam az előadást s felvonás közben egy országgyűlési követ így szól hozzám: ez már finom szép társalgási vigjáték (s mint egy rám czélzólag szól) miért nem tudnak ilyet írni a mi magyar vigjátékíróink? — számár, gondoltam magamban, hisz magyar írta ezt, még pedig az, akit vágni akarsz. Sohasem éreztem ily diadalt melynek örömében egyedül az én hű Obernyikem osztozott, — az Isten nyugasztalja meg legkisebb porát is! — Másnap az előadás után művem letisztatója Komáromi elárulta a színészeknek titkomat, ezek megharagudtak különösen László és Szentpéteri, hogy bolonddá tettem őket, de

hát még Erdélyi, ki peres dolgaink miatt is ellenségem volt s az én francia-magyar vigjátékomat szépen félretették. 1848 vége felé egy politikai allegorikai darabot írtam igazi költői felfogással és fausti mélységgel. Már elő is akarták adni, de aztán közbejött a debreczeni vándorlás s hová lett az én szindarabom, mely a maga nemében rendkívüli és nagyszerű — mai napig sem tudom s talán jobb is, hogy nem tudom. 1849-ben, midőn a magyarok visszajöttek Pestre, de te már akkor más pályán szerepeltél, — beadtam a választmányoknak »*Huszárcsíny*« című darabomat a maga eredeti valóságában s már adni akarták, de a szegeói és világi katasztrófa ennek is befütyölt. 1850-ben, midőn németek is játszottak színpadunkon, meghuztam magamat s hallgattam, 1851-ben, midőn az irodalom ismét mozogni kezdett — csupán azért, hogy Patikárius jó czigányzenéjét felhozzam a színpadra, írtam egy kis drámai tréfát »*Éji zene*« czim alatt. A darabot roppant közönség előtt a legjobb sikerrel előadták s engem a színészekkel minden felvonás után kétszer háromszor kihívtak. Ámde szerencsétlenségemre volt a darabban egy pecsovics polgármester, kit az ifjuság macskazenével tisztelt meg. Ez tudtom s akaratomon kívül oly Hamletileg hatott az öreg Szilágyi Ferenczre az egyetlen magyar hivatalos lap szerkesztőjére, ki történetesen 1849-ben szinte macskazenét kapott az erdélyi fiatalságtól, hogy ő kegyelme kapta magát neki tüркözött lapjában az én ártatlan darabomnak s haszontalan silányságnak s botrányosnak nevezte azt. Én azonban buzdítva a siker által s mivel meggyőződtem arról, hogy már csak a zene és a vocálnégyesek miatt mindig nagy közönséget fog csinálni, sürgettem a mű másodszori előadását, de Szigligeti mint riválom azt írta nekem az öreg Simonszics neve alatt, hogy mivel a kritika kikelt művem ellen, nem adják többé azt, hanem írjak helyette egy más több belbecscsel bíró darabot. (Nem látod ebből a mephistói szarvacskákat?) — Ismét volt okom visszariadni azon pályától, hol annyi ármánynyal kell egy nem színész írónak küzdeni; — ámde én nem tágitottam s megírtam a *Bányarém*-et, melyet közönség és a kritika egyaránt jól fogadott s Nagyváradon irányánál fogva a censor betiltott. Ezután újra átdolgozva illetőleg magyarosítva beadtam az *Öreg és fiatal orvos*-t a bíráló választmányoknak, mely előadás végett most már mint eredetét el is fogadá, de Szigligetit semmi áron nem lehetett rábírom hogy adassa. (Igazolásom végett kinyomatam a Losonczy Phónix 3-ik kötetében, megérdemelné, hogy elolvassád.) A *Huszárcsíny*-t sem bírtam Pesten színre hozni s azért először Aradon adattam s a 3-ik előadás harmadrészből 400 forintot kaptam vidékről, mivel még egy magyar író sem dicskedhetik s a legkisebb vidéki társulat is szívesen fizetett a kéziratért 40—50 forintot. Végre aztán Pesten is adták, de nem oly jól, mint Aradon, csupán akkor midőn Hegedűsné abban lépett föl először. (Most a markotányosnét a kis Bognár Vilmának kellene adni s ismét telt házakat csinálna, igen, de ezzel nem gondol senki.) — *Mária királyné* című darabomat kétszer adtátok s mióta Bulyovszkyné el ment, egyszer sem. — *Bujdosó magyarok* című darabomat, mely semmivel sem rosszabb, mint a többi magyar népszínmű, Kovács Pál és Vas Gereben mint halálos ellenségeim kifütyöltették a

fiatal mánásokkal, elhitetvén velök, hogy darabom a menekültek kigúnyolására van írva, holott a censurával két hónapig kellett küzdenem, míg csak megcsontkítva is elő lehetett adni.

Míndez különösen az utóbbi botrányos eset nagyon leverően hatott kedélyemre, valamint az is, hogy a *Zách nemzetiség*-et, mint igazi alkotmányos darabot még az új kidolgozás szerint sem akarjátok adni, holott most legnagyobb hatása volna úgy szinte az *Országgyűlési szállás*-nak is, melyet tavali is fényes sikerrel adtak Miskolczon, habár Szigligeti azt mondja, hogy nem korszerű.

És én, kedves Gáborom 1857 óta egy betűt sem írtam a színpadra s csak mosolyogtam magamban, midőn többi színművem méltatlan mellőzésével a Farsangi iskolát, Bányarémet és a Huszárcsinyt hébe-hóba propter bonum pacis a színpadon előadogatták.

Azonban most 1860-ban, augusztus közepén midőn elhagyám a zajos fővárost és a lélekölő szerkesztői és kiadói irodát, Karlsbad gyógyórú vidékén, csendes szép magányomban ismét kedvem jött eredeti színdarabot írni, s régibb tervem szerint a magyar játékszín, az első magyar színészek hazafiui küzdelmeit és diadalmát az 1790-iki országgyűlés alatt, mely időszak sok tekintetben hasonlít mai derülő napjainkhoz. — Arra kérek olvasd el mielőbb művemet (segédem Rákossy László eddig már hihetőleg kezembe adta) és hiszem azt legalább nem vitatod el tőle, hogy ennél korszerűbb tárgyat mostani viszonyainkhoz képest nem lehetett volna választani. — A kor és az akkori egyének jellemzése is úgy hiszem hű és valódi. Az irány elragadó, és magasztos. A kidolgozás kompakt és hatékony. Kelemen László szerepe, melyet neked szántam és Moór Anna szerepe a legfényesebb bravour szerepek. E mű sikere oly bizonyos, mint az, hogy kétszer-kettő négy. És ha te is így fogsz itélni, arra kérek eszközözd ki elfogadtatását s előadását mielőbb (legillőbb volna azt október 25-én, mint a dolog történetének 70-ik év ünnepe napján adni azt); és rám nézve is életkérdés az, hogy mielőbb rehabilitálva legyen az 1857-iki kudarc s azon elfogult vélemény, mintha a dráma írási talentum végkép kialudt volna bennem, (csak most fog még fényesen fellobbanni, mióta az életet s a nagy világot is ismerem.)

Azonban, ha bármi oknál fogva nem adnátok vagy nem akarnátok azt előadni egyhamar, szíveskedjél a kéziratot Rákossy Lászlónak visszaadni oly figyelmeztetéssel, hogy irassa le vagy írja le ő maga tisztán, olvashatólag s beadom a Karátsonyi-féle pályázásra.

Ezért írtam én neked ily hosszú levelet, melyet szíveskedjél megtartani, mert még hasznát vehetem némely hirtelen feljegyzett adatának, — és arra kérek, válaszolj s nyugtass meg az ügyben mielőbb.

A propos! — ha visszaadnád Rákossynak a kéziratot, a népdalokat hagyja ki, ez nem lényeges és nem tisztán drámai dolog; — ha jónak gondolod, az előadásban is kimaradhat; Béni zenéjét jól fellehetne rá használni a Kézművesből s ez által a vasárnapi közönségre is nagyobb vonzerővel volna ezen a magyar színészet pályatörőit méltán apotheizáló darab.

Ha a művet mielőbb adhatónak találod, majd legközelebb megírom, hogy gondoltam a szerepek kiosztását. Tudom te is helyeselni fogod.

Berlinben a bolondos Hugóval találkoztam. Báró és bankár-ját itt is jó sikerrel adták, de hobortos létére itt is összeveszett az intendánssal, — valódi meghasonlott kedély. Kár érte ismét egy jó darabot írt, *Figaró házasságát*, melyet tán kidolgozni lehet a magyar színpadra is. Bulyovszkynét láttam Drezdában Mária Stuart szerepében. Bámulatos mennyire magáévá tette a német nyelvet, a hochdeutsch beszéd módot s mily pompásan fogta fel a skót királyné jellemét, sokkal jobban mint Ristori, úgy hogy maholnap világhírű művész nő lesz belőle, s ellenségei mégis megmacskazenézték. Devrient Emil azt állítja, hogy Bulyovszkyné sokkal jobban beszél németül mint Davison, ki őt szinte nagyra becsüli. Sajnálom, hogy mind Hugóval mind Bulyovszkynével nem vagy többé barátságban s talán csak a sír fog benneteket kibékíteni.

Megengedj édes Gáborom, hogy oly sok haszontalanságot összeírtam s annyira feldicsértem magamat, ezt csak irántadi bizalomból tevém.

Drezdában 6 órakor kezdik az előadást, mi nagy jótétemény a vacsorálni s jókor lefeküdni akaró közönségre. Nálunk is jó volna behozni ezt.

Holnap indulok Gräfenbergbe, hol legalább is 6 hetet töltök egészségem gyökeres helyreállítása végett,

ölel igaz barátod

Vahot Imre.

Közli: DR ESZTEGÁR LÁSZLÓ.

WESSELÉNYI MIKLÓS LEVELE
IFJ. WESSELÉNYI FERENCZNEK.

Pest. September 5. 1848.

Kedves Barátom!

Sajnálom, hogy fel nem jöttél; de másfelől azt is elismerem, mikint sok tekintetben örvendhetsz, hogy itt nem vagy. Sokat lehet itt emberösmeret tárgyában tanulni; de többnyire szomorítót. Olyak történekek itt, mikről embernek képzeje is alig lehet. Az alsóházban sok jó kapacitás van. Tagjaiból igen derék testületet, sőt testületeket lehetne alkotni; de együtt a mint van s működik, bosszuság s nevenség. A többségnek egyéni szelleme jó; de a szellem, mely az egész s főként a dolgok folyta felett lebeg, eszély és számítás nélküli. Tudhatod, hogy kezdetben a roppant nagy többség a Ministerium mellett volt, alig volt 30—40 a baloldali. Ezek részint olyak voltak, kik szenvedélyből opponálnak, részint tágkeblű, de szűkvelejtű, lángoló érzésű, de gyengén pislogó eszű entusiasták, s ábrándozók, vagy tapsvadászok, részint pedig a pecsovicokból szegődtek — gondolom a legszemtelenebbek. A ministerium roppant majoritása mellett is alig-alig boldogult oly kérdésekben is, melyekhez létét kötötte. Saját majoritása küzdött olykor ellene, és saját majoritását hagyta gyakorta sárban. A ministeriumban s ministerium által történtek dolgok, melyek a ministerek egyéni vélekedésekkel ellenkeztek. Megmon-

dom, hogy ezen fonák jeleneteknek s az abból következő sok fonákságoknak valódi oka hol fekszik. — Ott barátom, hogy nálunk a fausse positionok egész conglomeratuma létezik. Szegény királyunk helyzetéről nem is szólok. Annak bonyodalmaikat igenis láthatni. Nádorunk, s ministeriumunk egyéneinek vagy tagjainak fausse positionja onnan cred, hogy a ministeriumban két különböző, mondhatni ellenkező elem létezik. Ez alakulása után, csakhamar mindinkább fejlődött s mutatkozott. Egyfelől higgadság, s számító ész, másfelől enthusiasmus mondhatni ábránd működött. Az egyik elem állott a ministerium összes tagjaiból, a másik Kossuthból; de ennek országszerte, s akkor azon kívül t. i. Bécsben is létező popularitása oly rengeteg nagy volt, hogy kénytelenek voltak a többi engedni neki, ki az eltérő kérdésekben mindig megmaradását s kilépését kötötte azokhoz. Látták a többiek, hogy nálla nélkül, lehetetlen leend a közvélemény előtt magát a ministeriumnak fenntartania s engedniök kellett, különben bizonynyal akkor mindjárt minden felfordul. Ezen engedések mind sűrűbbek, mind nagyobbak lettek, s végre mindennek úgy kellett tánczolni, mint ő fűtta. Igaz, hogy e tánczot igen szomorú képpel tették, s nagyon gyengén csoszogtak. — Természetes következése volt ennek, hogy mindenik fausse positionban lévén, sorából és sodrából teljesen ki volt s ki van véve. A nádor minden nagy popularitása mellett úgy szólván nullificalva él Budán. Batthyányi vasakarátja, s nagy tevékenysége közepette, keveset s többnyire, vagy legalább gyakran nézete s akarátja ellenit tesz. Deák bármennyire van is arra teremtvé, hogy óriási eszével s combinatiojával vezéreljen, szintoly kevéssé teszi s teheti ezt mint Klauzál és Eötvös, kik közül az első martiusban oly sokat tett, s most is nagyon sokat tehetne, ha helyzete által ereje teljesen zsiabasztva nem lenne. — Közlebbi időkben Bécsben is, Horváthországban is s a táborban is a dolgok mindinkább bonyolódtak, s tornyosultak s tornyosulnak mindinkább a bajok. — Hogy elvagyunk, s oja fenn vagyunk a felség körüliek által, még pedig gyalázatosan árulva: az bizonyos, hogy olyak történtek s történnek, melyek Isten bosszujára méltók, s a nemzet haragját méltán eléidézők, és kétségbeeső küzdésre ingerelhetnek: ez is mind igaz; — de igaz másfelől, hogy mi mint magyar nemzet (s csakis erről lehet s kell nekünk szóllanunk) képtelen gyengék vagyunk. — Ezt tudják s érzik Batthyányiék s Deákék. Kossuth nem akarja elismerni. Ő a sok feszült munka következtében elbetegesedett; idegrendszere roppant ingerült s túlfeszült. Szünteleni lázban van a teste és a lelke. Hogy ily állapotban nálla az érzés, vagy is lelkesültség, s az imaginatio és ábránd fejlől kapott, a különben oly józan eszén, s ítélőtehetségén: ez szintoly megfogható, mint igen szomorú való. Ennek következtében ő törésre s szakadásra is kész. Egyesült a baloldallal, t. i. Nyári, Perczel, Madarász s a többiekkel. Gondolhatod, mily keserű nekem legjobb barátim egyikéről írnom ezeket, s bevallanom, hogy most a honra nézve igen veszélyes uton jár. Sok mindent beszélnek. Hiszem, hogy részint jóval többet, mint a mennyi igaz. Mondják, hogy a nemsokára hihetősön leendő cravall alkalmával kifogja magát Dictatornak kiáltatni. Ez lehet — én akarom is hinni, — hogy nem igaz; de hogy őt cravall-

csinálók ki akarják, s ki is fogják kiáltani, ez alig szenved kétséget. Az is bizonyos, hogy ő a legnemesebb szándéktól vezérelve tenne, s teend bármilyen lépést, de azt is be kell vallani, miként ily diktátornaki kikiáltás és diktátoroskodás a dolgot mostani törvényes állásából, egyenesen a nyílt revolutio terére viszi, s a királytöli elszakadást foglalja magában: ily antidynastiális lépés pedig, bizonyosan az egész sor-katonaságot, magyart úgy mint nem magyart, nyílt elleneinkké tenné s a köznépet, magyart úgy mint tótot és oláhot urak s birtokosok ellen zudítaná fel. E köznép közt tudod, mennyire van elterjedve az, hogy most az urak a király ellen törnek; de hogy ők a királyi tartanak. Ez s e mellett a nagyon terjedő communistikus irány, másfelől pedig a tótnak s oláhnak magyar elleni törekvése, nemcsak az eddigi aristocriatiát, (mely eddig a magyar nemzetiségnek nagy köve volt) hanem mindent mi magyar, irtó háborúval támadna meg. — Így állván a dolog, nekem, régi elvrokonimnak s minden higgadtan gondolkodónak meggyőződésünk, hogy nemzetünkre s e honra nézve semmi sem lehet veszélyesebb, mint Kossuth mostani iránya s törekvése.

A sokféle hírekre, mint például, »*hogy Kossuthéknak congreg raketaik is vannak; hogy tervök van Budán a várat elfoglalni, a nádornak, ha őt a melléjük állásra nem bírhatják, neki utat adnak; de Venkheimot elzárni stb. stb.*« — több körülmények adtak alkalmat s látszanak azokra mutatni, például, hogy Kossuth valóban hozott maga számára több száz fegyvert, hogy az itt lévő katonaságot e napokban innen, úgy szólván mind leakarta a táborba küldeni, még azon gránátosokat is, kik örökké Budán a Nádor s korona közelében szoktak lenni; hogy Szemere (ki Mészáros távollétében a hadügyi tárczát viszi s ki egészen Kossuthhoz szegődött), mindent úgy igyekszik vezetni, hogy a teljes erő az ő kezökben legyen; — hogy az itteni tűzérségből az önkéntes serget magukhoz hódították, hogy Kossuth-gyalogság név alatt, már számos, valami 6—700 embert gyűjtöttek össze, s azokat Szemere mindenkép el akarja fegyverrel s munitióval láttatni; hogy ezen Kossuth-gyalogsághoz most is foly a toborzás itt helyben, s rendeztetnek, s tiszték neveztetnek, a hadügyministerium s Baldacci hozzájárulta s tudta nélkül — mint mondják, egyenesen a Kossuth utján, hogy éjjel nálla őrtanya van; s a mellett későn estve, sőt éjjel is mindenféle részint gyanus alakú egyének jönnek s mennek hozzá, hiteles emberek állítása szerint. — Mindez nagy aggodalmat szül, s nem csuda, ha őt sokan Fieskonak és Rienzinek hívják. Szükségesnek láttam ezeket neked, főként azért írni meg, hogy az Erdélyben, itt is közbotrányt okozó eljárással létesíteni szándékoit Kossuth-lovasság nehogy oly szellemüvé válljon, melynek következtében épen Erdélyből alakuljon Dictátor számára praetorianus sereg. Nem sokára megint írok neked. Most sietek, hogy levelem a postáról el ne maradjon. Anyádat sMarit tiszteljük, s köszöntjük gyermekeidet csókoljuk. Áldjon az ég barátod:

Wesselényi Miklós.

Közi: FERENCZI ZOLTÁN.

AZ 1649. ORSZÁGGYÜLÉS ALKALMÁVAL KEVICZKY JÁNOS
ELLEN ÍRT GÚNYVERS.¹

Pasquillus contra Joannem Keviczky in domo Regnicolarum per incertum
ejusdem Auctorem proiectus et publice inventus.

Nuszt, hiuz, rokával beöwelkedeő János
Keviczky ki ualál Latrok közt kormányos,
Urunk hűségében mindenkor hyanos,
Nemes szabadságban Kassán Syb uásáros.

Róka szelidséget hoztálé Posonban?
Hiuz dühösséget ellenünk gyomrodban?
Nusztal takarítál Papokat Posonban
Kíért Nesz rágodgyék három fán husodban.

Dormit Leo, mondad, insultarunt mures,
Oka, mert iol látták, Libertatis fur es,
Hectornak tartának Cassay Lemures,
Szar törvényed után, nem lész már Hercules.

Thurócz miért neult ily piszmos uirágót,
aludgy, bely fiam, Mondást ky nem hallott,
melcs kuruiszin prngaus beszédben zabállott.
Tháis szülejének eőlében kakállott

Hatt Misese, mond megh mit használla néked,
Nem de ky rugájé legh hasznossab éked,
nem volt iol ky gyártua bagaria féked
articulus súllya megh dagasztya Leeped.

Köntösök terilue Leótsén fogadának,
pipessen Sztrangalis iol gazdálkodának,
Eliseus Papnak lenni gondolának.
lelket túled funi magokban várának.

Igy iár az kevélység, ualua ió az szégyen,
Fuss, latrott keresnek, túlem ky nem mégyen,
magadnális kerlek eil tagadua légyen
fejed s orczád iódért holtig bűzben éllyen.

Az 1647. évi 82. törv.-cikk elrendelte, hogy Nyeregjártó András kassai bíró *Keviczky János* és Miskolczy György tanácsosok Kassán, vallásos és nemesi szabadságok ellen elkövetett kihágásokért a nádor által törvénybe idéztessenek. Az 1649. évi 95. törv.-cikk amaz elé-
benit feltételesen megszünteti. Mint az 1. 2. 3. 5. versszakból látszik,
ennek az utóbbinak kieszközlése rovatott bűnül Keviczkynek. Kemény
Lajos dolgozó társunk figyelmébe ajánljuk e közleményünket.

Melcs kuruiszin a m. *hallgass kurvafia* (Melich János közlése).
prngaus talán *sprung aus*. (?)

Nesz rágodgyék helyett talán *nyú* vagy *iz* volna gondolható.

Közli: DEKANI KÁLMÁN.

¹ Döry István gömöri követnek az 1649. évi országgyűlésről szóló jegyzőkönyvéből.

JAVASLAT

GRÓF SZÉCHÉNYI ISTVÁN ÉRDEMEINEK TÖRVÉNYBE IKTATÁSA IRÁNT.

Veszprém vármegye 1835. évi márczius hó 9-ik napján és folytatva tartott emlékeztető közgyűléséről felvett jegyzőkönyvből.

344. Olvastatott Kotsi Horváth Sámuel és Noszlopy Ignác követ uraknak folyó 1835-ik januárius 20-án költ hivatalos jelentések, melyben az úrbéri 7 és 8-ik törvénycikkelyek felől az országgyűlési kéttáblák közt fenforgott, jelesen pedig az adózók bolt nyitási jussa, és Pozsega, Verőcze s Szerém vármegyéknek alsó Tót országai nevezettel való felcseréltetése érdemében, melyek mindaddig az óhajtott egyesülés nélkül fenforognak, — úgy a Dunahajózási akadályok elhárítása eránt költ felírás, mint szintén a Buda Pest közt felállítandó hídnak az országgyűlése által meghatározandó bérnek és fizetési időnek kikötésével magánosok válatlja által legczélarányosabbnak vélt országos elhatározása felől; a fenséges Nádor Hitesének nevenapján tett idvezlésről is különösen tudósítják e megyét:

Mely hivatalos jelentést a megyebeli Karok és Rendek országgyűlési követ urak hazafias törekvéseiknek megelegedéssel való méltatása mellett fogadván, minthogy már a benn érdeklett úrbéri törvénycikkelyek, de a Dunahajózási akadályok elhárítása és a Buda Pest között emelendő állandó híd érdemében is a régóhajtott egység a két táblák között megtörtént, tudományul vesznek.

Ezen jelentésből alkalmat véve Zsoldos Ignác főjegyző Gróf Széchényi Istvánnak a haza eránt különösen a Dunahajózási akadályok elhárítása és a Buda Pesti állandó hídra nézve szerzett nagy érdemeire figyelemzetvén Karokat és Rendeket, ezeknek nemzeti jutalomul törvény által leendő megemérésére méltó voltát javallotta.

Minél inkább tudják a megyebeli Karok és Rendek a valódi érdemet, mely ugyan legnagyobb jutalmát magán kívül nem keresi, de ebben, és csak ebben találja fel, illőképen méltatni; minél esmeretesebbek a felhozott Gróf Széchényi Istvánnak a haza eránt tett számos érdemei ki hazafiságát leginkább a haza oltárán nagy tettekkel való áldozásban tüntette ki, annál buzgóbban használták ezen előadást, nem ugyan serkentésül, melyre hazafiai érzéseik nem szorultak, hanem csak alkalmul arra, hogy az indítványt egész kiterjedésben elfogadják, s ennek következtében országgyűlési Követ urak közegyetértéssel oda utasítottak, hogy e megye részéről egy ily értelmű törvényt a Karok és Rendek Gróf Széchényi Istvánnak »a haza eránt tett érdemeit megesmervén«, hálás emlékül és nemzeti jutalomul Ő Császári Királyi Felségének hozzájárultával ezt törvénybe iktatják adandó első jó alkalommal indítványba hozzanak, ennek buzgó pártolását és megerősítésének eszközlését az indítvány megküldésével Követ uraknak a Karok és Rendek előtt esmeretes hazafiságától nemcsak, hanem az ily nagy Hazafi iránt háládatlan nem lehető Magyar Hon, hozzá illő érzéseitől méltó bizodalommal elvárván.

Egyszersmind pedig ezen elfogadott indítványnak egész kiterjedésében jegyzőkönyvbe iktatása is határozottatott, mely így következik:

Tekintetes Karok és Rendek! Országgyűlési Követ uraknak a Duna-

hajózási akadályok elhárítása, és Pest s Buda közt építendő állandó híd érdemében küldött s ezennel felolvasott jelentésükből alkalmat véve, bátorodom a Tekintetes Karokat és Rendeket egy nagy Hazafira emlékeztetni; emlékeztetni mondom, mert úgy hiszem, hogy annak a haza eránt tett érdemei a tettes Rendek előtt annyira esmeretesek, hogy eránta tiszteletjeket kijelentem, vagy nevét halani mindegy: ez Gróf Széchenyi István.

Hibázna tettes Rendek, a ki a haza hálaadatosságára legkisebb részben is számottartana, mert ehhez senkinek igaza nincs, mivel hogy akárki bármit tett légyen is a hazáért, mivel ezzel csak hazafiai kötelességét teljesítette, a kötelesség teljesítése édes érzésén kívül, mely ugyan nagy és legnagyobb jutalom, másra számot nem tarthat: mindazáltal mivel épen az édes anyák szokták szerette magzataik eránt vonzó érzéseiket leginkább kimutatni, közanyánk a kedves Hazához úgy tartom semmi jobban nem illik, mint egy érdemekkel teljes fia, érdemeinek méltatása, és illő megesmérése.

A most említettem nemes szívű Gróf az Ország könyvtára nagy alapítójának nagyobb fia az tettes Rendek, ki véletlenség ajándékozta születése magas polczáról lelépve nem mondom példátlan, de csakugyan ritka példával maga magában az embert kimívelte, s így többé lett, mert egyszersmind emberis ő az ki fiatalságát és vitézi erejét katonaságra szentelvén, ezen szolgálatját arra is használta, hogy Európának több, s majd minden tartományait bejárja, de nem hogy onnan gólyák módjára ismét csak visszajőjjön, hanem mint a méhek virágról virágra azért szállongnak, hogy azokból az édes mézet kiszíván, kasra gyűjtsék, ő is, a mi jót szépet, dicsőt a külföldön látott, tapasztalt mindazt, mint meg annyi nemes plántát hazánk minden nemes eránt fogékony éghajlata alá átplántálván, a közjót és hasznot ezáltal is előmozdítsa. Midőn pedig a feltétlen engedelmességhez szoktatott katonai forma ruha, szabadon dobogó mejjét, szűk volta miatt szorítani kezdette, azt letenni s biztos előmenetelét maga előtt elvágni nagy lelkű vala, s másnap hasonló nemes, de szabadabb polgári köntöst öltvén magára, mely érzékeny jelenetnek szem mellátó tanuja lévén, soha el nem felelhetem, több érdemjelei, melyek között ugyan tudtomra, az igen becses ágyukereszten kívül hazai több egy sints, nemes lelkű birtokosok ezen resignatiojában, s lemondásában mindegy büszkélkedve annál nagyobb fénynyel ragyogni látzatának.

Gróf Széchenyi István az, ki az 1825-ik Országgyűlésen az idegen és kiholt deák nyelvhez szokott főrendek tábláján magyarul megszóllamlani bátor vala, s ime hála a Magyarok Istenének már most nem csak az ország képviselői küldenek ezen táblához Magyar izeneteket, hanem a főtábla is magyarul küldvén viszon izeneteit, a magyarok magyar hazafi társaikhoz, bárcsak mindig magyarok illő érzéseiket legalább magyar nyelven tolmácsolják. — Ő az ki tudván hogy a nemzet nemzetiség nélkül csak lelketlen csontváz, nemzetiséget pedig nemzeti nyelv nélkül még csak képzelní sem lehet, önmagát egy egész esztendei jövedelmétől megfosztva 60,000 frtot a haza oltárára tett le, s ezáltal a magyar tudós társaságot alapítá, ezen kívül pedig az ország nagyjait, s kivált a főrendi nőnemet annak rútságáról meggyőzvén, mely illetlen az, hogy midőn az oktalan állatoknak

mindegyik osztálya gyakorolja azon osztálybeli hangokat, melyekbe teremtetett, a magyar főrend legyen az mely honfi társaihoz idegen érzéseit mindig csak idegen nyelven rebege s ime Tettes Rendek hány folyó írás, mennyi hírlapok, mennyi magyar munkák jöttek ki, csak nemrégóta édes hazai nyelvünk már megdicsőült felséges fejedelmünk kegyelmes oltalma, és fenséges Nádorunk kegyes pártfogása alatt mily előmenetelt tett, s már most Magyarok Magyarhoz magyarul szólni többé nagykörökben sem szégyen.

A harcz mestersége újabb nevezetes találmányi közé tartozik, a mint a Tettes Rendek bölcsen tudni méltóztatnak, a világító Rakétáknak azon neme, melylyek estve vagy éjjelenként a levegőbe felbocsátatván, ott önszerkesztésüknél fogva több ideig fenmaradnak nemcsak hanem oly világosságot terjesztenek, hogy $1\frac{1}{2}$ s több óra távolságra is minden tárgyak, szintugy mintha nappal volna kitűnván az ellenségnek munkálatai is megláthatnak. — Ilyen közöttünk Gróf Széchényi István.

Ki mint az égből áldásképp lebocsátott harmat, megunván a földi létét származása helyére a levegőbe ismét felszál, láng esze hazafiai hevétől melegítve a felsőbb sphaerákba felemelkedett, s ott meggyújtván lelkes munkáiban világító szövétnekét, tiszta fényű »világ«-ánál, fejedelem eránti hűséget, nemzeti ébredtséget, embertársi szeretet és vallásbeli türelmet hirdetett, ő az ki embert embertársával előre világítólag megemertette, aki nyilván kimondani alig bátor volt, hogy a pajkos betyárság a magyar névnek csak szégyenére, díszére pedig éppen nem válhat, s a magyar ifjúságot a pallérozódás útján karonfogva vezette, a ki kijelentette egyenesen, hogy a haza boldogsága a megvesztegetetlen szívű közrendű jámbor lakosokon, mint megannyi talpköveken alapúl s hogy a felvett hasonlatosságot folytassam, a haza ellenségeit, veszedelmes munkálataik közepette, világosság terjesztésével kitűntetvén, mi azokban a gyűlöletes olygarchia utálatos apródjaival együtt ráesmértünk, és így őket megutáltuk.

Gróf Széchényi István az, ki egy rokon nemes érzésű társával a tengeren túl szálván a haza szív kamaráit Buda Pestet állandóul egybekötendő hídra, számos költséggel és tetemes fáradsággal több terveket készítettett, s azokat magával elhozta, és így ő az, a mint feőle az ország Bírója és fenséges Nádor Országgyűlési ülésben érdemesnek tartották kijelenteni, kinek mint az eddig győzhetetlennek vélt vaskapui kőszirttekkel férfiasan megívott bajnoknak, a Duna hajózási akadályok nagyrészének már eddig is tett elhárítását, s a Buda Pesti állandó hídnak, több mint édes reményét köszönhetjük.

Halgatok a nemzeti művelődés műhelyéről a Pesti Nemzeti Cassinóról, és az állattenyésztő társaságról, melyek nagylelkű alapítójokat benne tisztelik, de azt csakugyan megemlítem, hogy midőn ezelőtt a magyar a gőzhajókat csak elbeszélés, csak leírások után esmerete, most már ezen nagy hazafiunkak csüggethellen buzgósága Pozsonyt majd Ázsia partjaival kötvén össze gőzösök csapkodják a Magyar Dunának azon habjait melyeken eddig csak gussal kötött falapátok és evedzők csikorogtak, s melyeknek, rendezetlen partjain a félig rakott teréhvél kicsigázott gebék vánszorogtak.

Szeretném Tettes Rendek ha minden megye termében Gróf Széchényi

István dicső képe függene, had tanítana ez meg minden látót arra, hogy az a nagy hazafi ki a haza oltárán tettekkel áldozik, — szeretném ha az építendő első gőzhajó a Széchényi érdemlett nevet nyeresen, — szeretném ha a Széchényi nevét viselendő Pest Budai állandó hídfő előmozdítójának Colossalis képét ércbe öntve hordozná vállain; had mennének el oda a jó apák, és az ő, de egyszersmind a haza reményeit is kedves fiaikat oda vivén, annak példájának mutatásával ébresztenék gyermekeiket arra, hogy hasonló nagy hazafiak lenni törekedjenek: — had vinnék oda a jó anyák kedves leányaikat anyai kezekben vezetve és indítanak intének leányaikat arra, hogy oly lelkes magyar nők lenni iparkodjanak, milyenek ő, ki magyar nő nemet neveltetni kívánta: azon alacsony fondorkodók pedig nemhogy tiszta szívbeli szándékát előmozdították volna, hanem őtet mint ábrándozót gáncsolók, magassága mellett megálva pirulással, ha ugyan arra még képesek, látnák nyomorúlt törpeségjeket.

De mindezeket az utókor hazafiuságára bízván, csekély, de tiszta hazafiúi szívből származó szavazatomat abban bátorodom előadni, hogy a Tekintetes Karokat és Rendeket megkérjem méltóztassanak Országgyűlési követ uraknak utasításul adni, hogy Gróf Széchényi Istvánnak a haza iránti érdemeinek törvény által leendő megismerését adandó első jó alkalommal indítványba hozni, és azt hazafiúi buzgósággal pártolni igyekezzenek. A törvényjavallat aláztos vélekedésem szerint ily forma lehetne:

A Karok és Rendek Gróf Széchényi Istvánnak a haza eránt tett érdemeit megismerván, hálás emlékül, és nemzeti jutalomul Ő Császári Királyi Felsége hozzájárulásával ezt törvénybe iktatják.

Nem kerül ez tettes Rendek semmibe, mint a nagy érdemnek nyilvános ugyan, de éppen így érdemes, így kellő megismerésébe, s ezen pusztá megismerés volna-e az, mit a tettes Rendek attól ki szerencséjét, vagyonát, s még eddig életén kívül mindenét a hazáért és így a tettes Rendekért is feláldozta, sajnálnának s kiméletlen, de egyszersmind igazságtalan kezekkel tépnék le érdemteljes homlokáról azon polgári cserkoszorút, melyet arra a hálás haza, nemzeti jutalomul fűzendő lenne. Nem, ezt Veszprém lelkes rendei nem tehetik.

Néma csend az melylyel a tettes Rendek ezen előadásomra felelnek, óh hála az Égnek meghalgattak, megértettek és így hazafiúi kérésem már már teljesedve látom. Igen is teljesedve látom, mert tudom méltatni azon mély hallgatásnak szentségét, mely most ezen teremet elfogta, s a melyben még a féltékeny irigység sem sziszeghet: a jobb keblek pedig hazafiúi észre hevülve, szíveik kettőztetett dobogásával vélem együtt azt kívánják: hogy a Magyarok Istene mind azt, ki Gróf Széchényi Istvánt mint hazafit, érdeme szerint tiszteli, áldja meg, — adjon a hazának több Széchényi Istvánokat, ezt pedig a haza boldogítására, s dicsőségünkre sokáig boldogul éltesse.

Olvasta és kiadta: Zsoldos Ignác s. k
hites főjegyző.

Közli: JÓNÁS KAROLY.

ISMERTETÉSEK. BIRÁLATOK.

Le mouvement littéraire contemporain par Georges Pélissier. Paris. Librairie Plon. (Plon-Nourrit et Cie imprimeurs-éditeurs Rue Garancière 8.) 1903.

Pélissier György az 1903. évben kiadott és a francia akadémiai nagyjutalommal kitüntetett »Essais de Littérature contemporaine« című művét most folytatja és irodalmi tanulmányainak újabb sorozatát adta ki, mely munkának teljes címét fentebb közöltük.

Pélissier legújabbán megjelent könyvében az utolsó évtizedekben a francia regény, színműirodalom, költészet, kritika és történelem terén működő íróknak műveit teszi tárgyilagos és szellemes kutatásainak tárgyává.

Szerzőnk könyvének első fejezetében igen behatóan a francia regény legújabb fejlődésével foglalkozik és első sorban Zola Emillel, kit nem tart a naturalismus megteremtőjének, hanem épen ezen iskola leghatározottabb ellenfelének. Különböztetve a leghízelgőbben nyilatkozik Zola műveiről, melyek szerzőjéről ezt írja: »Le façon même dont M. Zola fixe d'abord le plan général des Rougon-Macquart et pour chaque volume, tel sujet particulier, telle action, tels personnages, dénote chez lui un esprit systématique, un esprit logique et géométrique qui est en contradiction flagrante avec le naturalisme.«

(Maga a mód, melylyel Zola a Rougon-Macquart általános tervét megalapította, és hogy minden kötet számára olyan különös tárgyat, olyan cselekvényt, olyan személyeket vett fel, systematikus, logikus és geometrikus elmére vall, mely határozott ellentétben áll a naturalizmussal.)

De nemcsak nevelése, hanem temperamentuma is romantikussá teszi Zolát, kinek műveiben főleg a képzelő tehetség uralkodik, mely minden tárgyat bővít és nagyobbít, és szerzőnk állítása szerint, hogy nincs író — még az idealisták között sem — ki annyira túlozná, nagyobbítaná és a valót annyira elferdítené, mint Zola. Pélissier emez állítása különösen Zola legutóbb megjelent műveire (Lourdes, Rome, Paris, Fécondité) vonatkozik, melyeket részben epikai, részben lyrai költeményeknek tart és ha Zola a »Rougon-Macquart« című regényében typosokat rajzol, úgy az utóbb említett regényében személyeit, mind egyes eszmék symbolumaként — szerepelteti, és nem elégszik meg azzal, hogy a valót megmásítsa, hanem teljesen eltér attól, hogy jósként ünnepelje idealjainak látományait.

Ez utóbbi állítás főleg Zola »Quatre Évangiles« című regény- (ciklusára áll Fécondité, Travail, Vérité, Justice), a hol eltérve előbbi

regényeinek módszerétől, melyekben az emberi állatot ecsetelte — most dicsőíti az emberben rejlő erényeket, melyek nemcsak az ember morális, hanem anyagi haladását is elősegítik.

Tehát valóban Pélissier szerint Zola nem is naturalista író, kinek csak azt lehet tekinteni, ki nemcsak hogy nem nézi más szemmel a dolgokat, mint a többi, hanem több határozottsággal is látja azokat és a valót erősebben ki is fejezi.

Csak egy regényíró van a francia irodalomban, — ez ismét Pélissier véleménye — ki e téren a naturalista nevet teljes joggal megérdemli, ez: *Guy de Maupassant*. A társadalom erkölcsisége iránt Maupassant — épúgy, mint mestere Flaubert — teljesen közömbös, épúgy mint az emberiségnek a civilizáció haladása iránt való küzdelmei iránt, de a mi különösen dicséretet érdemel, az kiváló irálya. Ez utóbbit annyira dicséri szerzőnk, hogy elragadtatja magát amaz állításra, hogy — *Le style de Maupassant est la perfection même* (l. 16. l.) (Maupassant irálya maga a tökély). Maupassant és Zola mellett szerzőnk még egy néhány sort szentel *Febre, Huysmann, Rod, Rosny, Loti, France Anatole* regényeinek, hogy átmenjen *Bourget* Pál műveinek méltatására, melyek a — roman psychologique — (a lélektani regény) megalapítására vezettek.

Ép oly beható fejtegetés alá veszi Pélissier könyvének második tejezetében a francia színházat, a hol különösen *Augier* Emil és ifjabb *Dumas* Sándor színdarabjait fejtegeti. Pélissier az összes újabb drámaírók között *Becque* Henriknek nyújtja a babért, ki »Corbeaux« című darabjával a régi, klasszikus iskolához tér vissza. Két évvel a Corbeaux megjelenése után, 1887-ben alapítja meg Antoine a Théâtre Libre-t (»Szabad Színházat«), mely az újabb francia drámairodalomban korszakot alkot. *Becque* után *Ancey* György — kinek mellelleg említve »L'avenir« (A jövő) cz. darabját az újabb francia drámák legkiválóbbjának tartja Pélissier — *Port-Riche* György, *Lemaître* Gyula, *Lavedon* Henrik, *Brieux* Jenő, *Curel* Ferencz, *Hervieu* Pál, *Donnay* Móríc színdarabjaival foglalkozik szerzőnk, mely darabok kisebb-nagyobb sikereket aratnak a francia színpadon.

Pélissier ezután áttér a francia történeti drámákra és ezeknél *Coppée* »Severo Torelli« és »Pour la Couronne«, és *Goncourt* »Patrie en danger«, — *Hennequin* »Mort du duc d'Enghien« és »Deux Patries« cz. darabjait említi föl.

Különösen *Coppée* darabjai nem tetszenek szerzőnknek, ki e történeti drámákat ily találóan jellemzi: »Beaux costumes et rimes sonores, nulle psychologie, rien qui soit véritablement humain. (Szép kosztümek, hangzatos rímek, de semmi lélektan, semmi, a mi emberi volna.) És a ki *Coppée* drámái közül ezek valamelyikét is ismeri, szóról-szóra alá fogja írni Pélissier találó ítéletét. A többi két fentebbi drámai íróval egy kissé feületesen bánik már szerzőnk, pedig *Hennequin* darabjai is megérdemelték volna a behatóbb fejtegetést.

A »dráme historique« után következik a »Comédie romanesque«, mely iskolának — tudvalevőleg — legkiválóbb képviselője *Rostand* Emil, kit »*Cyrano de Bergerac*« cz. darabjának színrehozatala alkalmából annyi

dicsérettel halmozott el a francia kritika. Pélissier nincs a dicsőítő bírálók nézetén, és habár ő is Rostand »Cyrano de Bergerac«-ját kiváló darabnak tartja, de nem olyannak, hogy a francia színműirodalom fejlődésére valami befolyása lett volna.

Miután a lyrai költők legkiválóbbjait különösen az École parnassien tagjait, valamint a szimbolistákat, továbbá *Régner, Samain, Rivoire, Gregh, Moréas, Viçlé, Griffin, Rodenbach, Verhaeren, Bouchor, Richepni, Haraucourt, Lahore, Guerne, Theuriet, Vicaire, Goffic, Le Bray, Kahn* a legplasztikusabb jellemvonásokban mutatta be, Pélissier a legérdekesebb témára, a francia jelenkori kritikának jellemzésére tér át, hol *Taine, Brunetière, Faguet, France Anatole* és *Lemaître* kritikai alapelveivel foglalkozik.

Könyvünk utolsó fejezete a francia történelemírás főművelőit mutatja be. Érdekes ama párhuzam, melyet a szerző e téren Taine és Renan között húz. »Taine est un logicien — mondja Pélissier — qui veut nous imposer des conclusions rigoureuses, Renan est un délicat analyste qui ne recherche la vérité que dans les nuances (273. l.). De abban megegyeznek, hogy mind Taine, mind Renan realistikus történetírók. E két kiváló történetírón kívül még *Fustel de Coulanges* műveivel is foglalkozik Pélissier, kit objectivitásáért nagyon megdicsér és e miatt műveit Taine és Renané fölé helyezi.

Továbbá egy pár jellemző vonásban *Sorel, Lavisse, Vogué* történeti műveit mutatja be szerzőnk.

Pélissier most ismertetett művében is ama szigorú objectivitást tartja szem előtt és ama higgadt, előítélet nélkül való kritikát gyakorolja a tárgyaló írók és művek felett, mely Pélissier előbbi műveit is oly kiválóképen jellemzi.

Mindazok, kik a francia irodalom terén az utolsó évtizedekben megjelent kiváló művek szellemes kritikáját megismerni óhajtják, Pélissier könyvét nem fogják nélkülözhetni.

A szerző irálya könnyed és szabatos, a munka kiállítása pedig — mint egyáltalában a francia könyvek nagy része — csinos és ízléses.

TÉRI JÓZSEF.

REPERTORIUM.

- Albert József.* Mesék és egyéb költemények. *Ism. d.* Budapest. Szemle 113. köt. 451—452. l.
- B. S. Jókai.* Jövendő 3. sz.
- Balla Ignác.* Tenger mormolása. *Ism. T. R. Uj idők* 14. sz. — Sector. Hét. 11. sz.
- Barang.* Husvét. Regény. *Ism. Kisújfalusi.* Budapest. Szemle 113. köt. 460—464. l.
- Bársony István.* Igaz mesék. *Ism. i. k. Magy. Hirl.* 123. sz.
- Beck Lajos.* Ideálok. *Ism. W. Ö. Budapest.* Szemle 113. köt. 453—457. l.
- Becker Hugó.* Madách lírája és az Ember tragédiája. *Ism. meridiesz.* Magy. Szemle 16. sz.
- Belencéres Dezső.* Szívverés. B.-Csaba. *Ism. ff. Függetlenség* 37. sz. — I—c. Uj idők 10. sz.
- Beülky Zolt.* Tóth Lőrincz. 1814—1903. Budapest. Hirl. 76. sz.
- Berta Ilona.* A Szigeti Veszedelemről. *Nemz. Nőnevelés* 87—103. l.
- Császár Elemér.* Faludy Ferencz költészete. *Ism. Religio.* 4. sz. (Egyet. Krit. Lapok 6. l.)
- Csizmadia Sándor.* Küzdelem. *Ism. Kisújfalusi. Huszadik Század.* 157—162. l. — Roboz Andor. Polit. Hetiszemle 1. sz. — W. Uj idők 2. sz.
- Csulak Lajos.* Góbéságok. *Ism. Szász Ferencz. Székely Nemzet* 30. sz.
- Czeizel János.* Költemény az 1764. országgyűlésről. *Philol. Közl.* 445. l.
- Endrődi Sándor.* Egy kurucz dalról. Budapest. Napló 114. sz.
- Ényi László.* Arany János »Toldi trilogijá«-nak nóalakai. Máramaros 10—12. sz.
- Erdős Renée.* Versek. *Ism. Kisújfalusi Ödön. Huszadik Század* 243—246 l.
- Fazekas Mihály.* Versei. Kiadta Dr. Tóth Rezső. *Ism. Wessely Ödön. Philol. Közl.* 421—424. l.
- Fényes Samu.* Bacsányi. Színmű 3 felv. Először adták a Vigszínházban febr. 5. — *Ism. Alfa.* Budapest. Hirl. 36. sz. — Gerő Ödön. Pesti Napló 36. sz. — Martos Ferencz. Egyetértés 36. sz.
- Gárdonyi Géza.* Az a hatalmas harmadik. *Ism. Méhes Lajos. Magy. Génusz* 11. sz. — Roboz Andor. Polit. Hetiszemle 9. sz.
- Gáspár Imre.* Petőfi Emmája. Félegyh. Hirl. 19. sz.
- Gellért Oszkár.* Az első stációnál. *Ism. Vasárn. Ujs.* 7. sz.
- Glatz Károly ifj.* Részlet; Vörösmarty Két szomszédvára című szeminariumi dolgozatból. *Egyetem* 200—205 l.
- Guzmics Izidornak* Szemere Pálhoz intézett kiadatlan levele. Közli dr. Perényi József. *Kalazantinum.* VIII. évf. 5. sz.
- Hajós Izsó.* Ekém mellől. *Ism. v. g. Hét* 12. sz. — *Vasárn. Ujs.* 13. sz.
- Hodács Agost.* Nemzeti lantos költészetünk jelleme 1825—1867. *Szépírod. Kert* 11. sz.
- Horváth Janka.* Egy székely népballada. *Magy. Hirl.* 129. sz.
- Kapi Béla.* Az »Ember tragédiájá«-nak világnézete. *Protest. Szemle* 22—34. 95—107. l. Önállóan is megjelent. (8-r. 23 l.)
- Kereszties Sándor.* Gróf Széchenyi István levelei. Borsodmegy. Lapok 12. sz.

- Kolosváry Aladár.* Arany János vallásossága. Mezőtúri Hírl. 4. sz.
Koroda Pál. Mohács után. (Bartók Lajosról.) Magy. Szó 67. s. kv. sz.
Körösi Sándor. Zrinyi és Machiavelli. Ism. d. Budap. Szemle 114. köt.
 312—314. l.
Kristóf György. Debreczeni Márton Kióvi csatájáról. Erd. Múz. 142—
 156. l.
Kun József Jenő. A márcziusi napok költészetéről. Torontál. 59. sz.
László Ferencz dr. Felsőcsernátoni Bod Péter 1712—1719. Székely
 Nemzet 17. 18. sz.
Loósz István. Petőfi költői képei műveltségtörténeti szempontból. Philol.
 Közl. 291—303. l.
Löwy László. Bródy Sándor. Délmagy. Közl. 51. sz.
Marlos Ferencz. Titania. Ism. T. R. Uj Idők 3. sz.
Mezei Sándor. Versek. Ism. e. Uj Idők 8. sz. — Vasárn. Ujs. 12. sz.
Miskolczy István. Andreas Ungarus »Descriptio«-ja. Kalazantinum. VIII.
 évf. 6. sz.
Mózes Ödön. Arany János balladái. Ism. Major Károly. Philol. Közl.
 437—439. l.
Naményi Lajos. Egy XVIII. századbéli nyomdáról. Alkotmány 108. sz.
 (Nagyváradai Nyomda.)
Pásztor Mihály. A férfi szerepe az Ember tragédiájában. Egyetem 25—33. l.
Paulovics István. A magyar sportirodalom atyja. (Bérczy Károly emléke-
 zete.) Uj Magy. Szemle 48—80. l.
Petőfi Zoltán hátrahagyott írásaiból. Magyar Szalon 38. köt. 468—475. l.
Prém József. Uj Petőfi fordító. Hazánk. 116. sz.
R. B. A márcziusi napok költészete. Délmagyar. Közl. 60. sz.
Rákosi Viktor. Elnémult harangok. Ism. Sz. F. Protest. Szemle 55—57. l.
Récsai Viktor. Egy bírálat története. Philol. Közl. 442—444. l.
Roboz Andor. Jókai Mór. Polit. Hetiszemle 8. sz.
Róna Béla. A magyar irodalom 1902-ben. Ism. Religio 21. sz. (Egyet.
 Krit. Lap 3. sz.)
Sas Ede. Mesék a valóságról. Ism. ó. Budap. Szemle 114. köt. 125—127. l.
Sas Ede. Aratás. Ism. ó. U. o. 127—129. l.
Szabolcska Mihály. Áhitat, szeretet. Ism. Gáspár Imre. Magy. Szemle 10. sz.
Széchenyi Béla gr. Hogy született meg a »Blick?« Uj Magy. Szemle
 26—35. l.
Széchy Károly. Gróf Zrinyi Miklós. Ism. Zombori Andor. Egyetem 147—151. l.
Szemere György. Magyar virtus. Ism. T. R. Uj Idők 5. sz.
Szemere György. Az egyéniség. Szinmű 4 felv. Először adták a Nemz.
 Színházban ápr. 24. — Ism. Timár Szaniszló. Egyetértés 114 sz. — Ábrányi
 Emil. Budap. Napló 113. sz. — Maksziányi Dezső dr. Magy. Hírl. 113. sz. —
 Keszler József. Magy. Nemzet 99. sz. — Sebestyén Károly. Magyarország 98. sz.
 Szigligeti és a betyárok. Kolozsv. Friss. Ujs. 59. sz.
Tarcai György. Budai históriák. Ism. Bartha József dr. Kath. Szemle
 391. l.
Thüry Elele. Kalmáncsehi Sántha Márton. Dunántuli Prof. Lap 11. sz.
Timár Szaniszló. Tóth Lőrincz. 1814—1903. Egyetértés 76. sz.
Tompa relikviák. Pákh Albert levelei Tompa Mihályhoz. Közl. Nagy Pál.
 Rozsnyói Híradó 19. 20. sz.
Tóth Lőrincz. 1814—1903. (Képpel.) Vasárn. Ujs. 12. sz.
Ugor. Széchenyi emlékezete. Polit. Hetiszemle 6. sz.
Vay Sándor gr. Apróságok Tóth Lőrincz életéből. P. Hírl. 77. sz.
Versényi György dr. Tompa családi élete. Erd. Múz. 112—132. l.
Werner Gyula. Hunok harcza. Ism. T. R. Uj Idők 13. sz.
Zöldi Márton. Bűnös emberek. Ism. Beöthy László. Budap. Hírl. 80. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtktár. Tizennegyedik kötet, 1903. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékbeszédeket, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatát (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön czikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kiszemelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az »Akadémiai Értesítő«-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltagjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—XII. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XXIII. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti Hampel József.

Czélja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatokot a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi czikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 kor.; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. Pauer Imre osztálytitkár. Tizenkettedik évfolyam.

Az »Athenaeum« a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelenik az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizenharmadik évfolyam. Szerkeszti Szilády Áron, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsátatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

**Mathematikai és Természettudományi
Értesítő.** XXI. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának
folyóirata. Szerkeszti König Gyula osztálytitkár.

A »Mathematikai és Természettudományi Értesítő« a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkálatokat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részeket kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. XXXIII. kötet.
A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának
megbízásából szerkeszti Szinyei József.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata: a magyarral hasonlított altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földterítésére vagyis tudományos megfajlására szolgáljanak. Más, bár nem hasonló alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Nyelvőr. Havi folyóirat. XXXII. évfolyam. A Magyar
Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából
szerkeszti Simonyi Zsigmond.

A Nyelvőr a haladó tudományal lépést tartva s a nyelvművelés terén részben megváltozott feladatokat is tűzvé ki, megőrizte hagyományos szellemét: most is, mint kezdettől fogva, a népszerűsítés, a gyűjtés és megrostálás munkáját folytatja, hogy nyelvünk történetét és természetét mennél tisztább világításba állítsa, s hogy ezzel a nyelvművelés munkáját is megkönnyítse és irányítsa. Előfizetési ára 10 korona.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.